

„СВ. ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ: МЕЖДУ МИСИЯТА И ИСТОРИЯТА“

Университетско издателство „Паисий Хилендарски“

Пловдив, 2022

„СВ. ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ: МЕЖДУ МИСИЯТА И ИСТОРИЯТА“

Сборник с доклади от Юбилейната научна конференция
„СВ. ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ:
МЕЖДУ МИСИЯТА И ИСТОРИЯТА“

организирана от Катедра „Теология“ към Философско-историческия
факултет на Пловдивския университет
„Паисий Хилендарски“

по повод

300 години от рождението,
260 години от създаването на „История славянобългарска“ и
60 години от канонизацията на преп. Паисий Хилендарски
като светец на Църквата и
духовен будител на българския народ

проведена на 17-18.06.2022 г. в гр. Пловдив

Университетско издателство „Паисий Хилендарски“

„СВ. ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ: МЕЖДУ МИСИЯТА И ИСТОРИЯТА“

Съставител *гл. ас. д-р Ева Ковачева*

Научна редакция *проф. д.теол.н. Авксентий (Делипапазов), доц. д-р Стоян Чиликов, доц. д-р Адриана Любенова*

©Автори *Бисер Георгиев, Гергана Асенова, Десислава Кръстева, Диана Петрова, Ева Ковачева, Жоржета Назърска, Илонка Стоянова, Костадин Нушев, Кристиана Каменова, Маргаритка Загарова, Мирела Кючукова, Мирослав Ангелов, Николинка Климукова, Павлин Събев, Светла Шаткалова, Стоян Чиликов, Юлиан Куюмджиев*

© Оформление на корицата *Ивелина Н. Николова*

Предпечат и дизайн *Ивелина Н. Николова*

Коректор *Мариана Христова*

© Университетско издателство „Паисий Хилендарски“, 2022 г.

ISBN 978-619-202-819-0

УВОДНИ ДУМИ

През настоящата 2022 година се отбелязват три юбилейни годишнини, свързани с живота, личността и делото на св. Паисий Хилендарски. Това са 300 години от рождението, 260 години от създаването на „История славянобългарска“ и 60 години от канонизацията на преп. Паисий Хилендарски, с решение на Светия Синод от 1962 г., като светец на Църквата и духовен будител на българския народ. Тези три забележителни годишнини дават повод за нов прочит и усилие за вникване в смисъла на великото духовно дело на Хилендарския монах и отправят призив за по-дълбоко осмисляне на неговото просветителско дело и духовни послания, които полагат началото на духовното пробуждане на българския народ през Възраждането.

Настоящият сборник представя резултатите от Юбилейната научна конференция „Св. Паисий Хилендарски: между мисията и историята“, организирана от Катедра „Теология“ към Философско-историческия факултет на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“ по повод отбелязването на трите важни юбилейни годишнини, проведена на 17-18.06.2022 г. в гр. Пловдив.

В работата на конференцията се включиха представители на всички български висши богословски училища, където се преподава специалност „Теология“, а също така и колеги от сродни специалности – история, българска литература, философия и социология, педагогика, проучване на нематериалното културно наследство, антропология, библиотекознание, социална педагогика, църковно право, религиозно образование, изкуствознание, музикознание, културология, историческо наследство и туризъм. Част от докладите заеха още научните и практико-приложните приноси на учителите, преподаващи религия.

Настоящият сборник включва значителна част от текстовете, представени по време на научния форум. Неговата структура отговаря на същностната връзка между отделните доклади, според единството на тяхната тематична близост. В първия раздел „История и жизнени следи“ се помещават докладите, свързани с история на преписите на „История славянобългарска“ до началото на XIX век, „История славянобългарска“ в учебникарската книжнина и в научните текстове в периода от Освобождението до 80-те години на XX-ти век, канонизацията на св. Паисий Хилендарски през 1962 г., същността на неговото дело и исторически труд. Вторият раздел „В светлината на нетленното наследство“ включва текстове, проучващи християнските ценности, върху които св. Паисий Хилендарски набляга в неговата „История“, и духовния му призив за пробуждане съзнанието на българския народ. В същия дял се помещават и доклади, в които се предлагат и дискутират различни методи и подходи, включително резултатите от тях, за преподаването на „История славянобългарска“, живота и делото на св. Паисий Хилендарски в различните класове на съвременните български

училища, и по-специално в обучението по „Религия“. Разделът „Неизвестното за известния духовник: съвременни етюди“ доразвива темата, като я разглежда в практическа насоченост – св. Паисий Хилендарски в богослужебните текстове, в църковното и християнско изкуство, новото в музиката през Възраждането. Сборникът завършва с раздела „Дискусионен форум. Позиции и гледни точки“, в който се разглежда основно въпросът - Паисий Хилендарски и проблемът за началото на Българското възраждане.

Това издание е подготвено за печат от колектива на Катедра „Теология“ на ФИФ в Пловдивския университет. Надяваме се, че сборникът ще породии както научен, така и обществен дебат, ще способства за по-задълбоченото разбиране на личността, мисията и делото на св. Паисий Хилендарски и ще послужи за по-ефективното изучаване на неговия труд в българските училища.

19.09.2022 г.

Пловдив

От съставителя

СЪДЪРЖАНИЕ

ИСТОРИЯ И ЖИЗНЕНИ СЛЕДИ

Павлин Събев

ЙОСИФ ФЛАВИЙ И СВЕТИ ПАИСИЙ: ИСТОРИЯТА КАТО МЕТАИСТОРИЯ / 14

Мирослав Ангелов

ИСТОРИЯ НА ПРЕПИСИТЕ НА ИСТОРИЯ СЛАВЯНОБЪЛГАРСКА ДО НАЧАЛОТО НА XIX ВЕК / 24

Гергана Асенова

„ИСТОРИЯ СЛАВЯНОБЪЛГАРСКА“ В УЧЕБНИКАРСКАТА КНИЖНИНА ПРЕЗ ПЕРИОДА ОТ ОСВОБОЖДЕНИЕТО ДО ПЪРВАТА СВЕТОВНА ВОЙНА / 30

Кристиана Каменова

„ИСТОРИЯ СЛАВЯНОБЪЛГАРСКА“ В НАУЧНИТЕ ТЕКСТОВЕ СЛЕД ВТОРАТА СВЕТОВНА ВОЙНА В ПЕРИОДА ОТ 1963 ДО 1973 ГОДИНА / 43

Жоржета Назърска

ОТЕЦ ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ И СОФРОНИЙ, ЕПИСКОП ВРАЧАНСКИ В ДЪРЖАВНАТА АТЕИСТИЧНА ПОЛИТИКА (60-80-ТЕ ГОД. НА XX В.) / 53

Диана Петрова

„БЪЛГАРИНО, ЗНАЙ СВОЯ РОД И ЕЗИКА СИ!“ - ПОСЛАНИЕ КЪМ ПРОБУЖДАНЕ НА НАРОДНОТО СЪЗНАНИЕ / 65

В СВЕТЛИНАТА НА НЕТЛЕННОТО НАСЛЕДСТВО

Костадин Нушев

ПРЕП. ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ – ДУХОВЕН БУДИТЕЛ И ХРИСТИЯНСКИ ФИЛОСОФ НА БЪЛГАРСКАТА ИСТОРИЯ / 70

Светла Шапкалова

ИСТОРИЧЕСКИТЕ ПОСЛАНИЯ И ХРИСТИЯНСКИТЕ ЦЕННОСТИ В ПАИСИЕВОТО ПРОИЗВЕДЕНИЕ / 79

Ева Ковачева

ДУХОВНИЯТ ПРИЗИВ НА СВ. ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ КЪМ БЪЛГАРСКИЯ НАРОД В НЕГОВАТА „ИСТОРИЯ“ / 93

Мирела Кючукова

ИЗУЧАВАНЕТО НА СВ. ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ В БЪЛГАРСКОТО УЧИЛИЩЕ В ПОСТМОДЕРНА ПЕРСПЕКТИВА / 98

Илонка Стоянова

ДЕЛОТО НА СВ. ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ В ОБУЧЕНИЕТО ПО РЕЛИГИЯ / 104

Десислава Кръстева

ПО СЪТЪПКИТЕ НА СВЕТИ ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ ЧРЕЗ ПРОЕКТНО-БАЗИРАНОТО ОБУЧЕНИЕ / 115

НЕИЗВЕСТНОТО ЗА ИЗВЕСТНИЯ ДУХОВНИК: СЪВРЕМЕННИ ЕТЮДИ

Стоян Чиликов

СЪБОРНОСТТА НА ЦЪРКВАТА СПОРЕД ХИМНОГРАФИЯТА ОТ СЛУЖБАТА НА СВ. ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ И РАННИТЕ ХИМНОГРАФСКИ ВИЗАНТИЙСКИ ТЕКСТОВЕ / 120

Юлиан Куюмджиев

НОВОТО В БЪЛГАРСКАТА ЦЪРКОВНА МУЗИКА В ЕПОХАТА НА ВЪЗРАЖДАНЕТО / 129

Маргарита Загарова

ПОСТРОЯВАНЕ И ОСВЕЩАВАНЕ НА ПЪРВИЯТ БЪЛГАРСКИ ХРАМ ПОД НЕБЕСНОТО ПОКРОВИТЕЛСТВО НА СВ. ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ / 137

Николинка Климукова

ОБРАЗЪТ НА СВ. ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ ОТ НЕСЕБЪР / 141

ДИСКУСИОНЕН ФОРУМ. ПОЗИЦИИ И ГЛЕДНИ ТОЧКИ

Бисер Георгиев

ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ И ПРОБЛЕМЪТ ЗА НАЧАЛОТО НА БЪЛГАРСКОТО ВЪЗРАЖДАНЕ / 148

CONTENTS

HISTORY AND LIFE TRACES

Pavlin Sabev

JOSEPHUS AND ST. PAISIUS: A HISTORY AS METAHISTORY / 14

Miroslav Angelov

HISTORY OF THE MANUSCRIPT COPIES OF „ISTORIYA SLAVYANOBOLGARS-KAYA“ UNTIL THE BEGINNING OF THE 19TH CENTURY / 24

Gergana Asenova

„SLAVIC BULGARIAN HISTORY“ IN TEXTBOOKS DURING THE PERIOD FROM THE LIBERATION TO THE FIRST WORLD WAR / 30

Kristiana Kamenova

„SLAV-BULGARIAN HISTORY“ IN SCIENTIFIC TEXTS AFTER THE SECOND WORLD WAR IN THE PERIOD FROM 1963 TO 1973 / 43

Georgeta Nazarska

FATHER PAISIUS OF HILENDAR AND BISHOP SOPHRONIUS OF VRATSA IN THE BULGARIAN ATHEISTIC POLICY (1960s-1980s) / 53

Diana Petrova

„BULGARIAN, KNOW YOUR RACE AND LANGUAGE!“ - A MESSAGE TO AWAKEN SPIRITUAL CONSCIOUSNESS / 65

IN THE LIGHT OF THE IMPERISHABLE HERITAGE

Kostadin Nushev

REV. PAISIUS HILENDARSKI – SPIRITUAL AWAKENER AND CHRISTIAN PHILOSOPHER OF BULGARIAN HISTORY / 70

Svetla Shapkalova

HISTORICAL MESSAGES AND CHRISTIAN VALUES IN THE PAISIEVO PRODUCTION / 79

Eva Kovacheva

THE SPIRITUAL CALL OF SAINT PAISIUS OF HILENDAR TO THE BULGARIAN PEOPLE IN HIS „HISTORY“ / 93

Mirela Kyuchukova

THE STUDY OF ST. PAISIUS HILENDARSKI IN THE BULGARIAN SCHOOL IN A
POSTMODERN PERSPECTIVE / 98

Ilonka Stoyanova

THE DEED OF ST. PAISII HILENDARSKI IN RELIGIOUS EDUCATION / 104

Desislava Krasteva

IN THE FOOTSTEPS OF SAINT PAISIUS HILENDARSKI THROUGH PROJECT-
BASED LEARNING / 115

THE UNKNOWN ABOUT THE FAMOUS CLERGYMAN: CONTEMPORARY ETUDES

Stoyan Chilikov

THE CONGREGATION OF THE CHURCH ACCORDING TO THE
HYMNOGRAPHIC TEXTS OF ST. PAISIUS OF HILANDARS AND THE EARLY
BYZANTINE HYMNOGRAPHIC TEXTS / 120

Yulian Kouyumdzhiev

THE NEW IN BULGARIAN CHURCH MUSIC AT THE TIME OF THE BULGARIAN
NATIONAL REVIVAL / 129

Margarita Zagarova

CONSTRUCTION OF THE FIRST BULGARIAN TEMPLE UNDER THE HEAVENLY
PATRONAGE OF ST. PAISIUS OF HILENDAR / 137

Nikolinka Klimukova

IMAGE OF ST. PAISIY HILENDARSKI FROM NESSEBAR / 141

DISCUSSION FORUM. POSITIONS AND VIEWPOINTS

Biser Georgiev

PAISIUS HILENDARSKI AND THE PROBLEM OF THE BEGINNING OF THE
BULGARIAN REVIVAL / 148

ИСТОРИЯ И ЖИЗНЕНИ СЛЕДИ

ЙОСИФ ФЛАВИЙ И СВЕТИ ПАИСИЙ: ИСТОРИЯТА КАТО МЕТАИСТОРИЯ

JOSEPHUS AND ST. PAISIUS: A HISTORY AS METAHISTORY

Abstract: *The article compares the historiographical approaches of Josephus and St. Paisius of Hilendar. Despite the remoteness of time, we see a similar historiographical strategy in both: the historical is interpreted in a metahistorical framework, based on the biblical historical narrative of the origins of nations. Metahistory imparts teleology in the sense of a historical process and preserves the identity of the community on whose behalf the authors write, in the changed historical circumstances of crisis and anxiety.*

Key words: *history, metahistory, historiography, identity, Josephus, St. Paisius of Hilendar*

ИСТОРИЯ И МЕТАИСТОРИЯ

Книгата на Хейдън Уайт „Метаистория: Историческото въображение в Европа през 19 век“ (White 1973) придоби влияние главно поради своята т. нар. „тропология“, историографска класификационна система, която прави разлика между тропи, сюжети, обяснителни дискурси и идеологически подструктури в историческото писане, като същевременно предоставя типология на архетипните форми за всяко от тези измерения (White 1973:XI–XII, 31f). Днес „метаисторически“ обикновено се разбира като прилагателно, квалифициращо изследвания, които изрично прилагат „тропологичните“ категории на Уайт. Това разбиране за „метаистория“ обаче далеч

не изчерпва идеята на Уайт. Още в предговора (White 1973:IX) той обяснява, че „метаисторията“ е „предкритично приета парадигма за това какво представлява едно „историческо“ обяснение. Тази парадигма функционира като „метаисторически“ елемент във всички исторически произведения...“ (White 1973:IX). „Метаисторията“ е сферата на „предкритични“, тоест научно недоказуеми и нефалшифицирани позиции по отношение на това как историците трябва да подхождат към миналото, интуитивните идеи на тези историци за това как миналото може най-добре да бъде изучавано.

На друго място (част първа, глава втора, посветена на Хегел) Уайт отъждествява „метаисторична синтезираща визия“ с

„визия за целия (исторически) процес“, т. е. с предкритични, лично или колективно поддържани идеи за хода и природата на историческия процес (White 1973:92). Това определение локализира „метаисторията“ в сферата на предразсъдъци, презумпции и пристрастия, които историците, съзнателно или не, внасят в изучаването на миналото. Следователно за Уайт изследването на метаисторията не е изследване, което прилага тропологична схема, а изследване на това как скрити предпоставки относно причините и следствията, човешката природа и хода на историята, въздействат върху въображението и концептуалната интерпретация на историка в представяне на миналото. Разбирането на Уайт за „метаистория“ от гледна точка на предпоставките за историческия процес е вградено в предимно европейски базиран и религиозно вдъхновен дискурс.

Всъщност метаисторията е формата, в която историята достига до широката публика и има голям шанс да стане бестселър. Метаисторията ясно маркира сферата на „другостта“ или стремежа, надхвърлящ границите на професионалната компетентност на историка. „История“ и „метаистория“ принадлежат към добре познатата ни бинарна опозиция, използвана за дефиниране на границите между легитимното и нелегитимното – „история“ срещу „мит“.

Историците не само не са в състояние да избягат от влиянието на метаисторическите идеи, но също така се нуждаят от метаистория, тъй като тяхното тълкуване и обяснение на миналото предполага известно предварително разбиране за предмета на историческото писане или за естеството на историческата промяна (Събев 2022). Уайт е убеден, че „предкри-

тичният“ характер на тези предпоставки прави историографските подходи, базирани на метаисторически предположения, толкова легитимни, колкото и по-конвенционалните историографски методи.

Вероятно Уайт в този контекст използва термин, заимстван от британския историк Кристофър Доусън (White 1958:247–287), който през 50-те години на миналия век се тревожи за „дехристианизация“ на публичната сфера в Западна Европа. Доусън е използвал дума, която през XIX и началото на XX в. е била в употреба сред еврейските и християнските мислители в Германия, които са смятали, че „секуларизацията“ и „професионализирането“ на историческите дисциплини ги принуждава да правят разлика между историята в ежедневния смисъл на думата и историята като сцена на божественото провидение (Meijer 2003:141).

Това показва известна неудовлетвореност от историографските методи, които ограничават въображението, свободата на тълкуване и правото да се концептуализира миналото по начини, съобразени със собствения възглед за живота. Уайт говори за „морална ангажираност“ в историческата наука (White 1973:XII), която често се оказва в несъгласие с приетите стандарти за историческо изследване, като евристичния идеал за научна дистанцираност.

В рамките на „великия разказ“ образът на историческото минало е оформен от дискурсите на настоящето: то е отчасти нюансирано, отчасти (пре)създадено. Историкът и неговият разказ за историята не са две различни нива на реалността, т. е. историчност означава структурата на съществуване на настоящето като такова, което подобно на миналото, не е незавършено, защото историците, разказващи

„Великия разказ“ или по-точно, коментиращи „Великия разказ“, знаят, че той вече е разказван много пъти по различни начини.

ЙОСИФ ФЛАВИЙ: МЕТАИСТОРИЧНА ТРАНСФОРМАЦИЯ НА ИСТОРИЧЕСКАТА ИДЕНТИЧНОСТ

Йосиф Флавий е принуден да се приспособява, творбите му са написани от римска и нееврейска гледна точка, но това не бива да ни подвежда, защото той е евреин в своето светоусещане – мразен от своите като предател, приел покровителството и фамилията на Флавиите. В предговора на „Еврейската война“ той пише: „Войната на евреите с римляните, превъзхожда не само тези, които сме преживели, но почти всички известни войни в историята между държави и между народи ...“ (Еврейската война, Предговор I.1). Това изявление издава позиция, която изглежда по-скоро сложна, отколкото правилна. Какво толкова невиджано и епично има в бунта на евреите срещу римските окупатори? За да разберем това трябва първо да си дадем сметка, че Йосиф Флавий е продукт на Палестинския елинизъм и проводник на проримска политика, макар че в мисленето си, както вече отбелязах, остава евреин (Раджак 1993:76). Той полага сериозни усилия да приобщи евреите като ги впише в гръко-римския свят (такава е целта на неговия труд „Еврейски древности“) и в същото време отхвърля и опровергава с аргументи невежеството и манипулативните масови антисемитски предразсъдъци и клевети, произтичащи от политически намерения.

Доверието му към собствената му работа на историк с нейната божествена

легитимност подчертава и изтъква собствената му пророческа роля. Като „пратеник Божи“ (Еврейската война III.8.3) той предвижда бъдещето и като свидетел е изпратен да говори подобно на пророците от миналото на Израил. Метаисторичната историография на Йосиф е наблюдение върху хода на историята от трансцендентна перспектива и това означава преди всичко „превод“, необходим и разбираем за всички.

В очите на евреите главнокомандващият на армията в Галилея във войната срещу римляните, е дълбоко презряна и мразена личност, обикновен предател. Йосиф споменава в своята автобиография, че докато е живял в Рим, той е бил жестоко тормозен дори в напреднала възраст и се нуждаел от защитата на Веспасиан, Тит и по-късно Домициан, за да избяга от отмъщението на своите сънародници, които не могат да забравят и да простят (Живот 428-429).

Разрушаването на храма и Иерусалим, загубата на „обещаната земя“, т. е. на самостоятелно национално съществуване, се тълкува от „историка-пророк“ като свидетелство за нещо надвишаващо историческата събитийност, някаква вътрешна по-висша цел, която трябва да направи трагедията приемлива. Бог използва историята, за да постигне Своята цел и следователно тя е пророческа в своята метаисторична същност. За Йосиф сякаш историята е приключила, подобно на древните пророчества, и историческото време на еврейския народ от този момент нататък е трансформирано в безвремие, състояние, принадлежащо на Вечното, в което историята получава ново значение и смисъл от непосредствената близост до Яхве в бездомността и страданието. Тра-

диционните параметри на пространство и времето стават трансцендентни, те губят своя земен смисъл, „конкретното“ пространство престава да съществува и народа на Израил, разпръснат в далечните краища на земята, създава нови духовни връзки и прави юдаизма безвременен, т. е. вечен, но заедно с това и открива историята, разказваната и припомняната, преживявана и съхранявана в паметта, като доказателство, че Израил го има; свободен народ макар да няма земя и да е разпръснат сред други народи. Метаисторичната тъкан на разказа трансформира миналото в непрекъснато настояще, което запазва идентичността на Израил. Тъй като законът се провъзгласява на всички поколения („Тоя завет Господ сключи не с нашите отци, а с нас, които сме тука днес всички живи“: Втор. 5:3) Йосиф възприема цялото минало и бъдещо време след войната в метаисторичен конспект на юдейската история.

Метаисторичното съзнание за независимост от пространството и времето, което създава този космическото, непосредствено след краха през 70-те години, би могло да означава само едно: евреите вече не са обвързани с историческите събития, по начина по който това е ставало в далечното минало, когато са били активни участници в собствената си история. Миналото остава разказ и памет за интимните отношения на Яхве и Израил (възприеман като син и невеста на Яхве), за тяхната неизменна обвързаност. И в този разказ паметта превръща събитията в знаци, които трябва да се тълкуват.

Затова за юдаизма след разрушаването на храма е характерно безразличие и незаинтересованост към описанието на настоящето и неговите изпитания, които

още от пророците са тълкувани като следствие от нарушаването на Закона. Конфликтът между Рим и Йерусалим и историческата роля на римляните в историята на еврейската война, изискват теологична перспектива на разбиране за исторически процес, в който явления, неразбираеми или двусмислени сами по себе си, могат да бъдат обяснени като следствие от метаисторични причини, чието дешифриране има стойност за бъдещите решения и избори. Профанното време, фактите и ориентираната към събитията историография не носят утеха, утешава само съзнанието, че Богът Израилев направлява хода на историята, в която народите са инструмент, с който Той постига своята цел. Тази телеология трансформира времената във време и времето във времена и изисква херменевтични трансформации на символи и смисъл.

За Йосиф, който пише съзнателно очаквайки да бъде четен от римските интелектуалци, съдбата (εἰς αἰών, ἀνάγκη), която често споменава, всъщност е намерението и делата на Вечния във всички събития, дори в най-малкото и незначителното, което писарят трябва да запише. Сякаш за да даде своя собствена преценка на командира на Масада, Елеазар, той влага в речта му следното заявление: „Божията воля и съдбата ни водят към смърт“ (Θεοῦ γνῶμη καὶ κατ’ ἀνάγκη τελευτήσονται, Еврейската война VII.8.7(358)). Тит не действа по собствена воля, решителност и сила, и макар да е главният герой в историята на тази война, невидима сила го движи и контролира. Съвсем не е случайно, че има няколко текстови вариации на богохулството на Тит, за когото четем, че е разрязал драперията, от която внезапно пръснала кръв, предизвиквайки чувството

за кошунство, сякаш е убил Вечния. Талмудът съобщава, че „нечестивият Тит, който похули и обиди Бога Всевишни“ влязъл в Светая Светих и обладал блудница върху разгърнатия свитък на Тората, като събрал в завесата всички свещени съдове на храма, за да ги отнесе в Рим (Gittin 56b.9-11). Според Йосиф обаче Веспасиан „взел пурпурните завеси в своя дворец и внимателно ги пазел“ (Еврейската война VII.5.7). За оскверняване и разграбване на храма, Йосиф Флавий не говори, споменава обаче искреното съжаление на Веспасиан за унищожението на града. Когато Йосиф съобщава за влизането на Тит в светилището, всичко, което знаем е, че той „погледна отвътре. Беше много по-ослепително, отколкото говореха незапознатите ... Затова той побърза да излезе...“. Йосиф примително отбелязва: „Можем да почерпим много голяма утеха от мисълта, че няма бягство от съдбата (τῆν εἰμαρμένην) за произведения на изкуството и места, както и за живи същества. И човек може да се учуди на точността на нейната периодичност; защото, както казах, тя изчака до самия месец и самия ден, в който в миналото храмът е бил опожарен от вавилонците. От първото му основаване от цар Соломон до сегашното му унищожаване, което се случи през втората година от управлението на Веспасиан, общият период възлиза на хиляда сто и тридесет години, седем месеца и петнадесет дни; от възстановяването му по времето на Агей през втората година от царуването на Кир до падането му под Веспасиан, са шестстотин тридесет и девет години и четиридесет и пет дни“ (Еврейската война VI.4.8).

Йосиф създава ниво на абстракция в историческия разказ, което поражда силно и ангажиращо политическо поле

около себе си, а пряко и непосредствено чрез образа на „добрия“ владетел, има и пропагандни аспекти. Войната на евреите е историческо събитие със „световноисторическа“ тежест, тя „превъзхожда не само тези, които сме преживели, но почти всички известни войни“, защото е такава за самия Йосиф, който в променената за него и за неговите сънародници ситуация трябва да трансформира и приеме символически свят на победителите чрез метаисторичния прочит на собствения си символически свят. Това обаче никога не е просто изпълнимо, то винаги изисква промяна във възприемането на света и себе си.

Йосиф счита съвременните тенденции в неговото религиозно обкръжение, визирайки зилотите и сикариите, като „четвърта философия“, чиито представители „признават само Бог за свой господар и цар“ именно те „разбунтуваха хората толкова много“ (Древности XVIII.1.6). Тази философия не се подхранва единствено от национално чувство, а и от апокалиптична есхатологична концепция, според която Рим е последното и най-лошото царство в човешката история. Следователно войната срещу Рим може да бъде последната битка срещу силите на злото (добре познат мотив в Кумран), а нейният успешен изход да доведе до ново устроение на световната сцена. Именно тази „четвърта философия“ вдъхновява наследниците на Юда от Галилея, които насърчават зилотите и техните последователи сикариите да се бият в Масада без да допускат възможността да се предадат. Всички те обаче, всички онези, които са най-безпощадни към предателя Йосиф, неговите бивши другари по оръжие, са определени като разбойници и братоубийствени злодеи. И тук няма толкова политическа лоялност

към Рим, колкото самозащита, търсеща основание не в историята, а в нейното метаисторично тълкуване, което трябва да направи трансформиращи прочити на настоящето: езичницата εἰμαρμένη в промисъл на Бога Израилев, крахът в доближаване до същността на Тора, местният военен конфликт в световна драма, омразата към езичниците в споделеност на живот с тях. Бих определил това като трансформираща се идентичност: тя се променя, за да остане вярна на себе си.

СВЕТИ ПАИСИЙ: МЕТАИСТОРИЧНАТА РАМКА НА ИСТОРИЧЕСКАТА ИДЕНТИЧНОСТ

Категоричната самоидентификация в „Срещу Апион“ започва с „нашият народ, евреите, най-старият в света“, чиято древна история Йосиф Флавий написва. След това Йосиф сравнява гръцкия с еврейския начин на писане на историята. Евреите са поверили тази задача на първосвещениците и пророците, които не само трябва да бъдат най-добрите хора за това, но „те също така полагаха много грижи свещеническият род да остане чист и несмесен (ἄμικτον καὶ καθαρὸν)“; „защото всеки, който взема участие в свещеничеството, трябва да създаде потомство с жена от своя народ (ἐξ ὁμοεθνούς γυναικός) ... той трябва да разгледа нейното родословие, да вземе родословието ѝ от архивите и да предостави много свидетели“. Последователността на свещениците е гарантирана от родословието: „Имаме имената на нашите първосвещеници от баща към син, записани в нашите записи в продължение на две хиляди години“ (I.7.30-31, 38). Това, твърди Йосиф, гарантира истинността на пъл-

нотата на еврейската история, за разлика от тази на гърците, които имат множество книги и умишлено си противоречат.

Йосиф Флавий предлага необичайно пълтен аргумент, обвързващ история и идентичност, от който ще се оттласне в „Еврейската война“. Той многократно се идентифицира като евреин и възхвалява изключителния статус на евреите сред народите, възприема себе си като техен говорител, защитавайки превъзходството им дори след катастрофалното поражение. В същото време той узаконява привилегированото положение на свещеничеството, което съхранява архивите на миналото и по този начин пази идентичността на еврейския народ, гарантирана от неговата абсолютна етническа чистота.

Тази претенция за истинност на еврейската историография въз основа на етническата и религиозна безупречност и институционалната приемственост на еврейското свещеничество, създава метаисторичен аргумент като критерий за историческа истина: Божественото вдъхновение на свещените книги, чистотата на кръвта и постоянното водене на записи. Това е осигурило оцеляването на еврейския народ през всички изпитания, на които е бил подложен.

Йосиф е остракиран от своите съвременници за сътрудничество с врага. В резултат на това аргументите му за еврейската история и идентичност имат слабо влияние върху еврейската традиция, но се разпространяват широко в християнска среда като историография на идентичността.

Такава историография забелязваме и в „История славяноболгарска“ на свети Паисий. Библейската история става отправна точка и ключ за тълкуване през

цялото европейско средновековие (Van Engen 1986:519-552) и конструира мета-исторична рамка в историческия разказ на свети Паисий. Изключителните етнически и свещенически привилегии за чистота и истина разбира се са изоставени.

Авторското представяне на собствените намерения и на начина, по който те са свързани с дадена общност, откриваме в предговорите към историографските произведения. Като цяло, те показват паразителна приемственост от топоси, често срещани фрази и мотиви през Античността и Средновековието (Lake 2013:XII).

Не на последно място, „историческите пролози са написани, за да привлечат вниманието на публиката и да създадат симпатичен портрет на авторите“ (Lake 2013:XII). Прост набор от събития не би предизвикал интереса на читателите, авторът трябва да надхвърли топосите в своя разказ. Това често се прави под формата на посветително писмо, истинско или измислено, насочено към приятел или покровител. В ранното Средновековие риториката на поръчението все повече се измества към подчинение на авторитет, заедно със скромното извинение за неспособността на автора, който се е осмелил да вземе перото само при настойчивите молби на лицето, което е поръчало текста. Читателите често са непряко или пряко адресирани – авторска стратегия, която набира скорост от XII век нататък (Lake 2013:XV-XVIII).

При свети Паисий виждаме съвсем различна стратегия. В предговора на своята „История“ той разсъждава за ползата от историята: „Да се познават случилите се по-рано в тоя свят неща и делата на ония, които са живеели на земята, е не само полезно, но и твърде потребно...“. Тези знания се придобиват от ония „които писаха

историята на този свят и които, при все че не са живели дълго време... оставиха писания за тия неща“. Тия знания носят „умна наслада и полза за себе си и за другите“. Чрез тях можем да видим „като на театър играта на тоя свят, промяната и гибелта на големи царства и царе и непостоянството на тяхното блаполучие, как господстващите и гордеещите се между народите племена, силни и непобедими в битките, славни и почитани от всички, внезапно отслабваха, смиряваха се, упадаха, загиваха, изчезваха – чети историята и като познаеш от нея суетата на този свят, научи са да го презираш“ (Паисий 2004:6).

Метаисторичната рамка на разказа се изгражда в самото начало с позоваването на Божия промисъл, като за пример е даден богоизбрания еврейски народ: „Дивни са присъдите на Бога, неизследима е бездната на неговите съвети за управлението на тоя свят и за промисъла, с който управлява царствата на тоя свят – раздава ги, променя, пренася и когато иска, погубва и пак възстановява ... Понякога ни се струва, като че не се грижи за нас, като че ни е пренебрегнал с безкрайна забрава, но не е така. Може в летописите и историите на евреите да се узнае как много пъти ги предаваше в плен и запустение и пак ги събираше и закрепваше в тяхното царство, както и сега се вижда от упадъка на източното гръцко и българско царство“ (Паисий 2004:7).

Неговата лична идентификация на автор е тясно свързана с ролята му на говорител и представител на общността: „Внимавайте вие, читатели и слушатели, роде български, които обичате и имате присърце своя род и своето българско отечество ... За вас е потребно и полезно да знаете известното за делата на ваши-

те бащи“ (Паисий 2004:11). Адресатът е ясен, целта също; това директно обръщение заявява самоидентификацията на автора: „Написах я за вас, които обичате своя род и българското отечество и обичате да знете за своя род и език... О неразумни юроде! Защо се срамуваш да се наречеш българин и не четеш, и не говориш на своя език?“ (Паисий 2004:12). Тази самоидентификация подсилва значимостта на неговата „История“ като разкриваща „Великия разказ“ за „славата на българския род“: „От целия славянски род най-славни са били българите ... от целия славянски род били най-силни и най-почитани и първите славянски светци и просияли от българския род и език, както и за това подред написах в тая история. И за това българите имат свидетелство от много истории ...“ (Паисий 2004:12).

При ранносредновековните историографи изненадващо рядко се забелязва да говорят директно и недвусмислено от името на определена общност, както правят това Йосиф Флавий и свети Паисий. Разбира се, загрижеността за катастрофалното състояние на нечия патриа е форма на идентификация, макар и такава, която може да не привлече и насочи към по-нататъшни актове на идентификация. Древната риторика на пролози и посветителни послания, каквато виждаме и при свети Паисий, позволява на авторите да поемат дидактична роля, която улеснява активно популяризиране на идентичности.

Историческите разкази в „Историята“ на свети Паисий не само представят собствената културна идентичност, но в същото време описват разликата спрямо другите и другостта на тази идентичност, заявена още в началото: „По-добра е българската простота и незлобливост.

Простите българи в своя дом приемат и гощават всекиго и даряват милостина на ония, които просят от тях. А мъдрите и културни (гърци) никак не правят това, но и отнемат от простите и грабят несправедливо и повече грях, а не полза ще получат от своята мъдрост и култура“ (Паисий 2004:13).

Възприятията за другия се основават на дълга традиция при гърци и римляни, които пишат за варвари, а по-късно и християни, които пишат за езичници. Използването на древни етнографски топоси в исторически разказ е акомодирано към съвременни възприятия, породени от взаимодействието и комуникацията между автора и неговото обкръжение: „От Адама до Давида и праведния Йоаким, Йосиф годеник (на света Богородица), колкото праведни и свети пророци и патриарси имаше и се нарекоха велики на земята и пред Бога, никой от тях не беше търговец или прехитър и горделив човек, както сегашните хитреци, които ти имаш на почит и им се чудиш и се влачиш по техния език и обичай. Но всички тия праведни праотци са били земеделци и овчари и били богати с добитък и земни плодове, и били прости и незлобливи на земята. И самият Христос слезе и заживя в дома на простия и бедния Йосиф. Виж как Бог обича повече простите и незлобливи орачи и овчари“ (Паисий 2004:13).

Повечето европейски народи виждат произхода си в далечни земи, в или извън границите на Европа. Началото на Киевската „Повѣсть времяньныхъ лѣтъ“ (около 1100 г.) предлага съкратен разказ за библейския произход на славянските народи, подобен на разказа на свети Паисий. Тези и други разкази за произход/миграция могат да бъдат сравнени и ана-

лизирани от научна гледна точка. Все пак трябва да сме наясно, че те имат много различна тежест в текстовете, които ги предават. Независимо от историческата си достоверност те могат да отразяват устни предания, които са ключ към етническата традиция на самоидентификация на въпросния народ.

Някои историографски творби започват с относително линеен разказ за съдбата на един народ от неговия произход, установявайки етническа гледна точка по темата на разказа. Други автори, сред които е и свети Паисий, засягат въпроса за произхода по-небрежно в сюжет, основан повече на делата на царете, съдбата на царството или неговата свещена топография.

Дори да са използвани измислени традиции за адаптиране на миналото към потребностите на настоящето, изобретяването на история е изключение. Подобно на античните и средновековните автори и свети Паисий използва писмени извори, които интегрира в историческия си разказ. Вероятно резултатът не представлява последователна картина от наша гледна точка, но плавно води разказа към целта. Далеч от това да бъде линейна конструкция на идентичност, „Историята“ на свети Паисий представя фин баланс между различните варианти за принадлежност. Тук авторското намерение се смесва с това, което бихме могли да наречем „транстекстуална“ референтна рамка, чрез която историографията е част от комуникационна верига. Освен че представлява акт или по-скоро актове на идентификация, тя също така създава ресурси за по-нататъшни идентификации и разграничения. Едно историографско произведение като „История славянобългарска“ превежда случайността на събитията в повече или

по-малко смислен наратив с ясна телеология, в който не само събитията, но и тяхната интерпретация, са свързани с по-широка метаисторична рамка, зададена чрез библейския наратив и теологични аргументи, като този за Божия промисъл.

ИЗВОДИ

Както писането на история, така и конструирането на идентичности и тяхната трансформация чрез метаисторична рамка на историчното, целят да направят един сложен свят по-управляем и да намалят безпокойството от усещането за случайност и загуба. И двете биха могли да осигурят успокоителната нагласа, че при всички проблеми и промени, пред които е изправена една общност, тя по същество запазва своята уникалност и изключителност. Тази сравнима динамика предлага продуктивни основания за проследяване на стратегиите на идентификация в историографските произведения.

Запазването на историческата идентичност чрез метаисторична рамка на историографията осигуряват това, което Ян Асман нарича „свързваща структура“, интегрираща общности в настоящето и поколения през вековете. Това би могло да вдъхне доверие, че усилията и жертвите на човек за общността няма да бъдат загубени.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

Lake 2013 – Lake, J. (editor). Prologues to Ancient and Medieval History: A Reader. Justin Lake. University of Toronto Press.

Meijer 2003 – Meijer, D. N. Resisting History: Historicism and its Discontents in German-Jewish Thought. Princeton: Princeton University Press.

Van Engen – Van Engen, J. The Christian Middle Ages as an Historiographical Problem. – The American Historical Review 91, no. 3 (1986), pp. 519–552.

White 1973 – White, H. Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.

White 1958 – White, H. Religion, Culture and Western Civilization in Christopher Dawson's Idea of History. – English Miscellany 9 (1958), pp. 247–287.

Раджак 1993 – Раджак, Т. Иосиф

Флавий: Историк и общество. Еврейский университет в Москве/Гешарим.

Паисий 2004 – Паисий (Хилендарски), свети. История славянобългарска 1762. Белова. София: УИ „Св. Климент Охридски“ (Предадена на новобългарски език от Петър Динеков).

Събев 2022 – Събев, П. Исус и книжниците. История и памет (2-ро преработено и допълнено издание). В. Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“.

„ИСТОРИЯ НА ПРЕПИСИТЕ НА ИСТОРИЯ СЛАВЯНОБЪЛГАРСКА“ ДО НАЧАЛОТО НА XIX ВЕК

HISTORY OF THE MANUSCRIPT COPIES OF „ISTORIYA SLAVYANOBOLGARSKAYA“ UNTIL THE BEGINNING OF THE 19TH CENTURY

Abstract: The current paper aims at presenting succinctly the main aspects in the life of Saint Paisius of Hilendar. The motives, the sources, the way of writing „Istoriya Slavyanobolgarskaya“ and its aim are examined in the paper as well. The emphasis is laid on the manuscript copies of „Istoriya Slavyanobolgarskaya“ until the beginning of the nineteenth century examined chronologically. The paper gives summarized information for each manuscript copy – the place where it was written, its author, its main features, where it's preserved and the suggested hypotheses and opinions of trustworthy researchers.

Key words: „Istoriya Slavyanobolgarskaya“; Saint Paisius of Hilendar; History of the manuscript copies

„История славянобългарска“, съставена от свети Паисий Хилендарски бележи началото на Българското Възраждане, което за малко повече от век довежда до българската църковно-национална независимост. За живота и делото на светогорския монах няма много информация. Интересът към неговия живот започва още преди Освобождението на България от османско владичество, та чак до днес. Той се дължи основно на епохалния му, кратък, но съдържателен труд, който успява да положи началото на пробуждането на българския

народ, приспан от векове на физическо и духовно робство.

Според кратката информация, която св. Паисий предоставя за себе си в „История славянобългарска“, той е роден през 1722 г. През 1745 г., едва 23 годишен заминава от Самоковска епархия за Хилендарския манастир в Света гора при по-големия си брат Лаврентий, брат на обителта, а по-късно и неин игумен. Тук бъдещият просветител приема ангелска схима с името Паисий. Според някои от изследователите св. Паисий е родом от Банско, който влиза в диоцеза на Самоковска епархия

(Б. a. dobrotoliubie.com).

През 1762 г. след като „...много прочетох и за много време много книги проверих...“ (Пеев 2020:28), св. Паисий завършва „История славянобългарска“ в Зографския манастир. За написването ѝ основно ползва руското издание на труда на бенедиктинския монах Мавро Орбини от XVI в. „Царство на славяните“ (Пеев 2020:187), Цезар Бароний, кратка немска история, руски летописи, „Кормчая“, съчинения на св. Патриарх Евтимий, жития на български светии и др. (Ангелов 1969:87). Той отделя много време да събере и синтезира разпиляната в много трудове оскъдна информация за миналото на българския народ (Пеев 2020:29).

Според изследователите „История славянобългарска“ не е замислена като исторически трактат в смисъла на средновековната книжовност, нито като историческо изследване в смисъла на просветителските идеи на Новото време. Нейното написване е продиктувано от чисто практически побуди, които могат да се открият в Паисиевите думи: „Постоянно ме разяждаше ревност за моя род български, че няма наедно събрана история за славните деяния от началните времена на нашия род, за светиите и за царете“ (Пеев 2020:11).

В края на 1764 г. св. Паисий Хилендарски напуска Света гора и заминава за България, където в гр. Котел се среща с поп Стойко Владиславов (по-късно св. Софроний Врачански) (Дринов 1871:9). Посещението на Котел не е случайно. В средата на XVIII в. градът се славя като буден български град с книжовни традиции. На 29 януари 1765 г. поп Стойко Владиславов завършва първия препис на „История славянобългарска“. Завършеният ръкописен препис е оставен в котленския

храм „Св. апостоли Петър и Павел“ за обществено ползване. За да бъде запазен ръкописа от кражба св. Софроний написва следното проклятие към евентуален злонамерен акт: „И кой я усвои или открадне, да е афорисан... и туч и желязо и камик да се стопи, то ни во веки“ (цит. по: Ангелов 1985:15).

Днес този препис е познат като Първи Софрониев или Първи котленски препис от 1765 г. Съхранява се в Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ гр. София със сигнатура - НБКМ 368 (Димитрова 2012:54).

Преписът има голямо научно значение, тъй като стои най-близо по време до оригиналния текст. В науката безкритично е застъпено мнението, че св. Софроний не прави текстови промени, освен някои езикови и правописни. В преписа за първи път се споменава името на св. Паисий от друг български книжовник. Няма данни къде е пребивавал светогорският просветител докато поп Стойко е преписвал текста, както и за отношенията между двамата (Ангелов 1985:14).

Вторият препис на „История Славянобългарска“ е направен през 1771 г. в град Самоков. Изследователите безкритично сочат, че той е направен от поп Алекс от Самоков (Ангелов 1985:15).

След Котел св. Паисий Хилендарски посещава Самоков. Тук той предоставя своята История да бъде преписана от втори български книжовник. По думите на автора той прави своя препис в Македонската земя, в която се намира родният му град Самоков, огорчен от укорите на гърци и сърби, отправяни по адрес на българския народ (Ангелов 1985:14). В текста на Самоковския препис в сравнение със Зографския автограф и Първия Софрониев препис се наблюдават лексикални промене-

ни, словоредни размествания, пропуснати или добавени думи. Самоковският препис се съхранява в Църковно-исторически и архивен институт към Св. Синод на БПЦ със сигнатура - ЦИАИ, № 137 (Димитрова 2012:55).

Третият познат препис се нарича Никифоров (Рилски, Дринов). Направен е през 1772 г. в Рилския манастир от монах Никифор Рилски по Самоковския ръкопис, носещ името на поп Алекси. Рилският преписвач потвърждава, че Самоковското копие на „История славянобългарска“ е направено по ръкопис на св. Паисий. Никифор Рилски първи нарича в своя труд Паисий - Хилендарец (Ангелов 1985:15). Днес ръкописът се съхранява в Архивния институт при БАН със сигнатура - арх. инст. БАН № 96. Авторът на ръкописа пише, че има незначителни разлики спрямо Самоковския ръкопис (Димитрова 2012:55).

През 1772 г. в село Жеравна – Котленско е направен препис на „История славянобългарска“, известен като Жеравненски препис. През първата половина на XIX в. ръкописът е изпратен на Васил Априлов в Одеса (Ангелов 1985:15). През 1860 г. Георги Раковски в своята книга „Няколко речи о Асеню Первому“ посочва, че ползва Котленския препис, като обнародва много извадки от него (вж. Трайков 1984:14-114).

Според изследователите преписът е много близък до ръкописа на св. Паисий, от който са направени Първи котленски преписи и Жеравненският препис (Ангелов 1985:15; Димитрова 2019). От сведенията на Раковски авторът на Жеравненския препис е неизвестен (Трайков 1984:454).

През 1781 г. св. Софроний Врачански прави в Котел втори препис на „История славянобългарска“, известен

като Втори Софрониев или Втори котленски препис, който запазва за лична употреба. В него той извършва текстови промени. Пропуска биографичните данни за св. Паисий и брат му Лаврентий, перипетиите в Хилендарския манастир, които го принуждават да се премести в Зографския манастир. Добавя двама български светии Иван Нови (Сучавски) и Георги Софийски Най-нови. Този ръкопис е в основата на цяла група преписи на „История славянобългарска“, появили се в източнобългарските предели до края на XVIII век (Ангелов 1985:16).

Преписът в момента се намира в Библиотеката на Румънската академия на науките, Букурещ със сигнатура - БРАН 438 (Димитрова 2012:55).

Две години след като св. Софроний прави Втория котленски препис, през 1782 г. поп Стоян от с. Кованлък (дн. село Пчелище, Великотърновско), създава Кованлъшкия препис на „История славянобългарска“. Ръкописът е много близък до Втория Софрониев препис (Димитрова 2012:56; Ангелов 1985:16). Той се съхранява в Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ със сигнатура - НБКМ 369. (Димитрова 2012:56).

През 1784 г. Дойно Граматик от Елена създава Еленския препис на „История славянобългарска“. В преписа има няколко значителни добавки от други източници, като „Разговор угодни народа славянскаго“ написан от хърватския поет Андрия Качич-Миошич (Ангелов 1985:16) „подвързан е със Стематографията на Христофор Жефарович“, печатан във Виена през 1741 г. Елинския препис се съхранява в Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ със сигнатура - НБКМ 370 (Димитрова 2012:56).

През 80-те години на XVIII век, не-

известен автор в Самоков прави Втори Самоковски препис на Паисиевата история. Ръкописът е известен като Музеен (Белови, Цариградски, Втори Самоковски) препис. Текстът на преписа е много близък до Паисиевия автограф. В ръкописа се наблюдава механична липса на текст, липсва цял лист. Той се съхранява в Националния исторически музей в София със сигнатурен номер № 39646 (Димитрова 2012:56).

Въз основа на бележка, оставена в края на Самоковския препис „Сию историю писуем аз Николае даскал...“ академик Иван Радев извежда хипотезата, че автор на „Втория Самоковски препис“ е даскал Никола от село Широко дол до Самоков. Чрез анализ на богат изворов материал той развива по-рано изказаното мнение на професор Пандурски (Радев 2012:159) „...че от Самоковския препис един неизвестен засега даскал Никола е направил свой препис... незапазен до нас“ (Пандурски 1962:17) и прави опит да докаже, че малко след Първия Самоковски препис е направен втори препис в Самоков от даскал Никола. Според изследователя именуването към настоящия момент „Музеен (Белови, Цариградски, Втори Самоковски) препис“ може да бъде преименуван и да носи името Втори Самоковски или препис на даскал Никола (вж. Радев 2012:163-172).

Ръкописните копия на „История славянобългарска“ към настоящия момент са около 60 екземпляра. Те са класифицирани като преписи (с несъществени езикови, правописни и стилистични промени или кратки добавки) и преправки (съществени преработки, в които са пропуснати, размествени или добавени пасажки, разкази и глави) (Димитрова 2019).

В познатите преписи на „История

славянобългарска“ от първото десетилетие на XIX в. авторите основно ползват ръкописите на св. Софроний Врачански и преписа, носещ името на поп Алиеки или Самоковски препис, като правят несъществени корекции спрямо оригинала на св. Паисий. В по-късните преписи се наблюдават съществени отклонения от автографа на св. Паисий. Първ за този факт говори Раковски - „Истина, че тии (по-късните преписи) са претърпели много от невежеството на преписващите ги и не може се приемне сичко, що е писано в тях без едно зряло разсъждение...“ (Трайков 1984:391).

В края на XVIII век се появява и първата „Преправка“ на „История славянобългарска“. Така по-ранните изследователи наричат поместените фрагменти от нея в обемистия сборник със съчинения на поп Пунчо от Ломското село Мокреш, завършен през 1796 г. Според проф. Боню Ст. Ангелов първата преправка на „История славянобългарска“ е едно от по-големите съчинения в сборника (Ангелов 1966:36-37) поместена от лист 334 гръб до лист 360. Към момента ръкописът се нарича „Поп-Пунчова преработка от 1796 г.“, възникнал в с. Мокреш, Ломско. Намира се в Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ със сигнатура - НБКМ 693 (Димитрова 2012:60).

Правдоподобна се оказва тезата на академик Иван Радев, който аргументирано опровергава изказаното по-ранно мнение. Според него „...след като никой не е доказал, че текстът надгражда себе си върху познатото от Паисий и от друг историографски труд, как може да се твърди, че поместените фрагменти от „История славянобългарска“ в сборника на поп Пунчо са вид преправки?“ (вж. Радев 2012:173-184). След като се съгласява с изказаното

мнение на професор Донка Петканова, че поп Пунчо се явява „като компилатор, каквито са повечето дамаскинари от XVIII в.“, изследователят аргументирано доказва, че книжовникът прави първия препис в Северозападна България на „История славянобългарска“ „...в тясна връзка с дамаскинарската традиция, на която е все още подвластен авторът на този обемист ръкопис“ (Радев 2012:184).

Тезата на академик Радев кореспондира с мнението на водещи изследователи и историческия факт, че в периода между 1794 и 1804 г. св. Софроний е Врачански епископ (Ангелов 2020:173). Те допускат възможността известният книжовник на Северозападна България поп Пунчо да се е познавал с Врачанския архиепiscop, който да му е предоставил своя личен препис, направен през 1781 г. (Ангелов 1966:36-37). Още повече, че село Мокреш се намира близо до границата на Врачанска епархия и подобна теза не е изключена. В житието на св. Софроний се казва, че в периода от месец декември 1794 до края на юни 1795 г., светителят е в седалищния град на епархията гр. Враца и лично обикаля и събира владишкия данък от пределите на Врачанската кааза. Изследователите безкритично приемат, че в сборника, написан през 1796 г. от поп Пунчо от село Мокреш Ломско се съдържат части от „История славянобългарска“. Съществуват разминавания в мнението по отношение на това дали поместените части са съществено преработени или преписани от първоизточника без съществени разминавания. Едно по-задълбочено бъдещо проучване би разкрило историческата истина.

Разгледаните преписи стоят най-близо по време и по смисъл до оригинала на „История славянобългарска“. От тях възникват последващите над петдесет пре-

писа и множество преправки. Безспорен факт е, че колкото повече се отдалечават по време от първоначалния текст, особено преписите от първото десетилетие на XIX в. и насетне, оригиналният текст се видоизменя, а в някои преправки дори и първоначалният замисъл. Въпреки всичко, целта на автора се постига и е постигната.

Историята на преписите до началото на XIX в. доказва, че фундаменталната цел на св. Паисий не би се осъществила без делото на последователите, изпълнили заветните му думи: „Преписвайте тази историйца и платете, нека ви я препишат, които умеят да пишат и я пазете да не се погуби...“.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

Ангелов 1966 - Ангелов, Б. Рилска преправка на История славянобългарска. София: БАН.

Ангелов 1969 - Ангелов, Б. В зората на възрожденската литература. София: „Наука и изкуство“.

Ангелов 1985 - Ангелов, Б. Паисий Хилендарски. София: „Наука и изкуство“.

Ангелов 2020 - Ангелов, М. Учредяване, развитие и разцвет на Врачанска епархия в периода 1870-1930 г. - В: Ковачева, Е. (състав.). Православие - традиция и съвременност, Т. 6. Пловдив: „Студио-18“.

Б. а. Монахът от Хилендар и История славянобългарска, <https://dobrotoliubie.com/> [електронен ресурс към юни 2022].

Димитрова 2012 - Димитрова, М., Д. Пеев. Из историята на Историята - преписи и преработки на Паисиевия текст. - В: Бондарко, А., Николаев, С. и др. (междунар. ред. кол.). Паисиеви четения - 250 години „История славянобългарска“, Пловдив, 2-3. ноември 2012, Научни трудове,

Т. 50, кн. 1, сб. А. Филология.

Димитрова 2019 - М. Димитрова, Д. Господинов. Преписи и преправки на „История славянобългарска“. Енциклопедия „Българско възраждане. Литература периодичен печат литературен живот колтурни средища“, Т. 2, Институт за литература на БАН, <http://enc.ilit.bas.bg/slovník/> [електронен ресурс към юни 2022].

Дринов 1871 - Дринов, М. Отец Паисий: неговото време, неговата история и учениците му. - В: ПС на Българското книжовно дружество, 1871, № 4.

Пандурски 1962 - Пандурски, В. Самоковският препис от 1771 г. на Паиси-

евата история, съхранява се в Църковния музей при Св. Синод - София. - В: Църковен Вестник, № 45-46, 29 декември 1962.

Пеев 2020 - Пеев, Д. История Славянобългарска. Превод на новобългарски език. София: „БИ 93“ ООД.

Радев 2012 - Радев, И. Отец Паисий Хилендарски. Контекст и отгласи от личността и делото му. София: АИ „Проф. Марин Дринов“.

Трайков 1984 - Трайков, В. Георги Стойков Раковски - съчинения. Т. 3. София: „Български писател“.

„ИСТОРИЯ СЛАВЯНОБЪЛГАРСКА“ В УЧЕБНИКАРСКАТА КНИЖНИНА ПРЕЗ ПЕРИОДА ОТ ОСВОБОЖДЕНИЕТО ДО ПЪРВАТА СВЕТОВНА ВОЙНА

„SLAVIC BULGARIAN HISTORY“ IN TEXTBOOKS DURING THE PERIOD FROM THE LIBERATION TO THE FIRST WORLD WAR

Abstract: This text examines specifics and contextual perviews is usage of „Slavic Bulgarian History“ in textbooks published in the period from 1878 to the First World War. It also observed different types of texts that represent the great work of Paisius Hilendarski, but at the same time carry specific textual marks.

Keywords: History, people, mother tongue, spiritual independence, textbooks, educational resources, enlightenment

„История славянобългарска“ има фундаментално значение за народностното пробуждане на българите през периода на Възраждането в България. Дава тласък на националното осъзнаване на народа ни чрез описаните исторически събития и фигури на български царе и патриарси, които прославят българския род и предизвикват чувство на гордост от величавата, дълговечна и героична история, майчиния език, родната писменост. Това безспорно превръща книгата и нейния автор в основните първостроители на българската просвета, които имат цялостната основополагаща роля за осмислянето на

знанието като конкретна висша ценност, учението и познаването на историческото минало и на майчиния език като важна за народа необходимост. Много години по-късно, след условното приключване на възрожденския период - от Освобождението на България до съвременното днес, „История славянобългарска“ продължава да е неизменна част от учебникарската книжнина и учебното съдържание в българската образователна система, като намира своето достойно място в читанки, учебници по история, христоматии и периодични издания, предназначени за ученици на различна възраст. Поради това настоящото изследване се гради на

наблюдения върху различни видове текстове, представящи „История славянобългарска“ и публикувани през изведения в заглавието на статията период в литература с образователна насоченост, които носят свои специфични текстуални белези. Още в началото изследването се позовава на цитат от юбилейното издание на „История славянобългарска“ от 1972 г., под редакцията на Петър Динеков, за да конкретизира авторовото послание към българите, което има смислоопределяща за обучението функция и днес: „За вас е потребно и полезно да знаете известно за делата на вашите бащи, както знаят всички други племена и народи своя род и език, имат история и всеки грамотен от тях знае, разказва и се гордее със своя род и език“ (Хилендарски 1972:103).

Основна цел на настоящото научно изследване е да проследи какво място заема „История славянобългарска“ в учебникарската (школската) книжнина през времето от Освобождението до Първата световна война. В настоящата статия е възможна известна субективност при подреждането на изследваните източници, които онагледяват процеса на отразяване на Паисиевия труд в различни учебни ресурси през конкретен период от развитието на българското образование.

В помощ на изследователските усилия са привлечени учебни книги и помагала, принадлежащи към разглеждания в статията период, както и по-съвременна критическа литература: статията „Българска христоматия“ от Вазов и Величков: моделиране на културната идентичност“ Георгиева-Тенева (Georgieva-Teneva 2013), статията „За читателя и четенето на/във възрожденските читанки“ на Ел. Тачева (Tacheva 2010), както и изданието на Н. Драгова и Ел. Тачева „История славя-

нобългарска 1762-2012. Научни хоризонти на четвърт хилядолетие“ и в частност - „Паисий в литературните институции“ (N. Dragova, El. Tacheva 2012). Безспорно изключително ползотворни и ключови за изследването се оказват наблюденията върху „История на българската литература“ от А. Н. Пипин и В. Д. Спасович, преведена на български език от Г. Н. Колушки (A. N. Pipin, V. D. Spasovich; G. N. Kolushki 1884), „Историята на българите“ - труд на д-р К. Иречек (Irechek 1886), „История на българския народ“ от С. Н. Миларов (Milarov 1885), „Българска литература. Кратко ръководство за средни и специални училища“ от Ал. Теодоров-Балан (Teodorov-Balan 1896), „Христоматия за III клас с подобрен учебен показател“, съставителско дело на Ив. Пеев (Peev 1894), „Българска христоматия или сборник с избрани образци по всички родове съчинения. С приложение кратки жизнеописания на най-знаменитите писатели. За класовете на градските училища и на реалните гимназии“, съставителски труд на Ив. Вазов и К. Величков (Iv. Vazov, K. Velichkov 1884), „Читанка за четвърто отделение“ - Т. Г. Влайков (Vlaykov 1896), „Сборец из живота на български по отлични мъже. Книга за учители и народа“ - съставил и наредил Г. П. Русески (Ruseski 1887) и др., активно включени в анализа библиографични и биографични материали.

Академик Марин Дринов, родолюбив радетел за развитието на българската книжовност и председател на Българското книжовно дружество (1869 г.), поставя началото на проучванията върху Паисиевия текст. Неговите задълбочени изследвания върху личността и делото на Хилендарския монах намират своето място и в учебници, предназначени за деца в класните отделения на българското учи-

лище след Освобождението. Показателен пример за това твърдение е „Читанка“ за IV клас от Ат. Илиев, отпечатана през 1887 г., в гр. Пловдив. В нея, от страница 156 до страница 160, е поместен текст на Дринов - „Отец Паисий, неговото време и неговата история“. Не само в учебниците, но и в други документи, и в периодиката, свързана с училищната дейност след 1878 г. са поместени Дринови текстове, които имат пряко отношение към Паисий и неговата „История“ - „Новый церковнославянский памятник с упоминанием о славянских первоучителях“ - Журнал Мин. нар. просвещения, 1885, №238, с. 184-186 (Тодоров 2003:22), „Още няколко бележки за Паисия и за неговата история“ - Пер. сп. Бълг. книж. д-во, 5, 1886, № 19-20, с. 134-145 (Тодоров 2003:23). Изследването открива опорна точка и в думите на Ел. Тачева: „В интерпретацията на Дринов „История“ -та вече не е история, тя е нещо друго – творение, направено не да казва истини, а да внушава ценности, паметник на старото българско слово, който не само вдъхва любовородни чувства, но предизвиква и появата на „други, по-малки трудове“ в „новобългарската ръкописна писменост“. Заради всичко това Паисиевата история се оказва в Дриновия прочит „най-драга книга на българите...Тези първи литературно-исторически съчинения легитимират историко-литературния статут на Паисий и Историята доразработен по-късно в работите на Иван Шишманов, Боян Пенев и Михаил Арнаудов“ (Тачева 2012: 28).

„История славянобългарска“ е обект на много и различни прочити и тълкувания на български и чуждестранни учени от областта на историографията, литературата и езикознанието. Немалка част от трудовете им имат пряко отношение към

образователната институция или са част от учебникарската книжнина през разглеждания в научното изследване период. Показателен пример за горепосоченото твърдение е монографията „Историята на българите“ от Константин Иречек. За целите на изследването се посочва частта „Историк Паисий Самоковский“, превод на Н. Д. Райнов и З. Бояджиев, 1886 г., с. 647-651. В „Историята на българите“, в гл. XXX „Възраждането на българския народ“, е поместен текстът „Началото и характерът на българското национално движение. Историк Паисий Самоковский (1762) и епископ Софроний Врачанский (1739-1815)“. Иречек описва дългия процес на събиране на материали от страна на Паисий за написването на „История славянобългарска“ и влошеното здравословно състояние на монаха, което не го спира да доведе величавото си дело до край. Нарича отношението на Паисий към родината „Страстна отечествена любов“ (Иречек 1886:649). Констатира, че в текста на „История славянобългарска“, Паисий напомня с пламенни думи на своите български събратя факта, че в далечното си минало те са управлявани от свои царе и патриарси, и в тогавашното славното време те са известни и уважавани. Константин Иречек описва, че Хилендарският монах отправя упреци към гръцкото духовенство, „...за гдето дават на Българите само гръцки епископи и не се погрижват да направят български училища...“ (Иречек 1886:649). Накрая обобщава, че обикновените, но дълбоко прочувствени думи на Паисий намират съчувствен отзив във всички български земи (Иречек 1886:650). За написване на книгата си Иречек ползва помощта на много българи, които предоставят сведения за създаването на този нов труд. Сред тях е и Марин

Дринов, който изпраща необходимата информация в писмо от 02.02.1875 г.. В него той поздравява чешкият учен и изразява мнение, че Иречековата история „ще бъде капитален принос в славянската историческа литература и в същото време ще донесе голяма полза на българския народ, който все още няма порядъчна история на своите прадеди“ (Петров 1978:11). Година по-късно Дринов изпраща писмо до Българското книжовно дружество с подробна рецензия, в която посочва „Историята на българите“ като „първ цялостен опит да се напише история на българите от най-древни времена до наши дни“ (Петров 1978:12) и уточнява редица конкретни достижения в историческата книга на Константин Иречек. През 1881 г. „История на българите“ намира своето конкретно приложение като част от учебникарската книжнина. Заимствайки цели пасажии от труда на Иречек, Стефан Бобчев издава „История на българския народ“, която допълва с четири нови глави (събитията от Априлското въстание до Берлинския договор, които не са обект на научен интерес в настоящото изследване). По този начин „...историята на Иречек с всичките си идеи и достойнства става гимназиален учебник и навлиза широко в живота и културата на българския народ“ (Петров 1978:15).

Делото на Паисий Хилендарски намира своето отражение върху съдбините на българския народ в учебници, читанки, христоматии, образователна периодика - все част от учебникарската книжнина. В своето развитие, по време на периода на Възраждането (който стои извън контекста на изследваната в статията тема, но дава своето отражение върху нея), училищната институция преминава през различни етапи, които настоящата статия представя

накратко, за да структурира изследването постъпателно и ползотворно. Конкретизираната в изследването етапност, предполага и създаването на учебни текстове, чрез които да се реализират знанията на обучаемите. Обективно, в разглеждания период, диапазонът на понятието „обучаеми“ обхваща не само подрастващите деца, които са в училищна възраст, а твърде често и техните родители. Еквивалентно, в ролята на „обучаващи“ се вписват не само учителите, но и грамотните родители.¹ В този контекст може да се говори и за условни граници по отношение на корелацията „обучаващи - обучаеми“. Това уточнение е важно за настоящото изследване, защото учебникарската книжнина през разглеждания конкретизиран период носи свои характерни специфики и развива нови жанрови форми. В този смисъл, „История славянобългарска“ учи възрожденския българин на неговата история, на родолюбие, на стремление към опознаването и изучаването на българския език, без е адресирана към определена възрастова група обучаеми. В рецепиент се превръща целият български народ. Паисиевият труд заема своето достойно място през периода от Освобождението до Първата световна война в историко-литературни трудове с учебно предназначение, както се посочи по-горе, не само на български, но и на чуждестранни учени, които проявяват научен интерес към българската история и литература. Такива изследвания биват преведени и намират своето приложение като учебникарска книжнина. Това се на-

¹ Показателен пример за твърдението е „Буквар по нагледно-гласната метода“, който носи подзаглавие „Как по него да преподават родители и учители“ със съставител - Д. Благоев, книжарница на Хр. Г. Данов, Пловдив, Русчук, Велес, 1874.

блюдава и в работата на руския учен (литературовед, фолклорист, етнограф и публицист) Александър Николаевич Пипин, възпитаник на Казанския университет и на Петербургския университет. В резултат на трайния му и задълбочен научен интерес в областта на литературната теория, в 1865 г., той систематизира проучванията си като литературовед славист и издава труд със заглавие „Обзор истории славянских литератур“. В „История на българската литература“ (А. Н. Пипин и В. Д. Спасович), преведена на български език от Г. Н. Колушки и издадена от „Книжарницата на В. Д. Поборникъ“, в гр. Кюстендил, през 1884 г., са обособени отделни глави, които постъпателно проследяват пътя и историческото развитие на литературата в България. Още в самото начало, в първия раздел, наименован „Исторически забележвания“, авторът споменава, че „... в старата епоха на Славянската образованост, Българската писменост е била първата литература на Православното Славянство - и според времето и според историческото си значение“ (Пипин 1884:3). Тази констатация се извежда в контекста на факта, че книгата (преводът на Г. Н. Колушки) е отпечатана няколко години след Освобождението. В нея се отбелязва, че това е време, в което „Българската литература едва показва признаци от новия живот, в който стъпва българският народ“ (Пипин 1884:3). Целият процес е описан последователно, като достига до частта „Начало на Възраждането“, в която първият и най-светъл образ, свързан емблематично с Възраждането в българските земи - „Йеромонах Паисий“ и неговата „История славянобългарска“ са представени в историческо-литературния текст от с. 70 до с. 74. Едва след неговия паметен за българската литература и история принос са описани делата на „Соф-

роний Врачански“, „Венелин“, „Априлов“, „Палаузов“, „Неофит йеромонах Рилски“ и специално е отделена глава за „Начало на новата литература“. Трудът на А. Н. Пипин и В. Д. Спасович навлиза в български обучителни ресурси чрез преведения си текст през 1884 г. Изследването се позовава на рецензия на Никола Бобчев по поръчка от Министерството на народното просвещение: „История на българската литература“ от М. Москов и „История на славянските литератури“ от Йордан Иванов, Пловдив, 1896 г.. В текста на рецензията се конкретизира, че „Тия две книги са назначени да служат за учебни ръководства по предмета български език в VII кл. на нашите гимназии и се допълнят една друга. Ние ще ги разгледаме в следните три отношения: научно, учебно и езиковно“ (Бобчев 1900:304-315). В рецензиращия анализ той описва, че в „История на славянските литератури“ от Йордан Иванов се наблюдават заемки от „История на българската литература“ (А. Н. Пипин и В. Д. Спасович). „История на българската литература“ на Моско Москов, отпечатана във В. Търново, издадена от книжарницата на Т. Джамджиев, през 1895 г. също отдава почит към Паисий Хилендарски и описва, че е била нужна само една словесна творба, за да се събуди заспалото народно чувство - „История славянобългарска“, и че това поставя началото на нашето духовно Възраждане. Това за България е времето, в което се начева осъзнат стремеж към национално освобождение и духовно развитие - борба за църковна независимост и зараждане на българско просветно движение.

Трудът на Светослав Миларов „История на българският народ (679-1877)“, издаден през 1885 г. в Областна печатница - Пловдив, също принадлежи към ранните опити за пресъздаване на историята на

България. Тази част, в която той пресъздава Възраждането на територията на българските земи, акцентира върху борбата за църковна и национална независимост. Поставянето на началото на действия за отхвърлянето на гръцката църковна власт, стремеж към черкуване на майчиния български език. Като основен момент е представен периодът, в който Паисий Хилендарски пише „История славянобългарска“. В историческия текст Миларов представя срещата през 1758 г. в Света Гора между в сръбския историописец Иван Раич, чиято цел е да проучи стари ръкописи и проигрумена в Хилендарския манастир, българин роден в околностите на Рилския манастир, на име Паисий - (Миларов 1885:118). Авторът на „История на българският народ (679-1877)“ нарича Хилендарския монах „Български апостол Паисий“, който поставя началото на „... новия век на Възраждането...“ (Миларов 1885:119), защото в „История славянобългарска“ авторът представя вижданията си за спасение и освобождение на българите - историческо познаване на славното минало, родния език и българската писменост. Тази концепция представя Паисий Хилендарски в ролята на национален идеолог, будител и учител на българите, защото творбата му е източник на исторически знания за неговите съвременници и за идните поколения, пламенен призив към родолюбие и стремеж към знание. Историческите събития, описани в „История славянобългарска“, носещи прослава и предизвикващи чувство на гордост за българския род, са поднесени на читателите с голяма емоционалност и пламенни авторови коментари. Анализирани в този контекст, Паисиевата творба дава не само знания за историята на България и на българския народ, а изпълнява и дидактична функция (разказва, учи,

завладява, спечелва интереса, събужда вниманието, кара както възрожденския, така и съвременния читател да се поучи и да осмисли същността на написаното в „История славянобългарска“) или по думите на Миларов: „Той пръв заговори, че трябва да се насочи главната грижа към изучаване на родния език...“ (Миларов 1885:119).

При внимателно проследяване на жанровите специфики на текста, дело на Паисий, се наблюдава, че „История славянобългарска“ носи характерните черти на историческо съчинение, създадено след издирване и обобщаване на фактите, които включва. Зографският монах с много трудности събира материали, запознава се с тях и с историческите текстове на Цезар Бароний и Мавро Орбини, след което описва събития и личности от историческото минало на България. Това представлява основна част от различните текстове с обучително предназначение в периода между Освобождението и Първата световна война, както по-горе анализираната история на Миларов, така и в учебна книга на Г. П. Русески - 1887 г.. Представен е борбеният дух на просветителя Паисий, чиито усилия са увенчани с успешно завършване на значимото му книжовно дело, в което историзмът е една от основните черти, но далеч не е единствената. Показателни са констатациите, че в „История славянобългарска“ се съдържат исторически данни, но ясно се наблюдава и възрожденският подтик към просвета, борба за национална и църковна независимост, народностна пробуда на българите. Горепосочените обобщения са представени в „Сборец из живота на български по отлични мъже. Книга за учители и народа“, чийто съставител е Г. П. Русески. Подзаглавието на сборника, издаден през 1887 г. в печатни-

ца „Знание“, Стара Загора, категорично поставя книгата в полето на учебникарска книжнина. Според текста, който представя Паисий и неговата „История“ в книгата на Русески „Тази кратка книга произведе голямо впечатление между грамотните българи, които не бяха още съвсем изгубили народното си чувство и подаде първия подтик на духовното ни умствено и нравствено възраждане“ (Русески 1887:50). Подробно е описан стремежът за повеждане на примиреният с робската участ народ към борба чрез духовно оръжие. Русески определя жанрово Паисиевия текст като „... историческо съчинение...“ (Русески 1887:50), но авторите обръщения в текста на „История славянобългарска“ полагат творбата не само в полето на историографията, а и на литературността. В този смисъл „История славянобългарска“ учи, поучава на достъпен език, който е разбираем от целокупния български народ. В първото предисловие, историята е абсолютизирана като извор на знанието и надеждата за всички, които предстои да я прочетат. Адресати са и читателите, и слушателите. От будните, любознателни и ограмотени родолюбци до тези, които се срамуват от произхода и езика си, поклонници на чуждите езици и култури. Опозицията свое - чуждо е ясно изразена. Като исторически текст „История славянобългарска“ представя моменти от историческото минало на България през вековете, а като литературен - многоизмерни емоционални послания, които внушават изконни общочовешки възмущения и пламенни чувства, като патриотизъм и преклонение пред всичко родно. Това предполага осъзнаването и връщането на чуждопоклонниците към тяхната българска родова принадлежност, към народността и езика им. Анализиранието в

тази посока поставя „История славянобългарска“ в контекста на творба, която притежава и педагогически аспект, защото от една страна образова, а от друга - поучава и възпитава в българщина. Паисиевият текст предопределя важна промяна в цялостния облик на българското книжовно дело. „Неговата история испосле се препечата от Христия Павловича и е издадена в Пеща под името Царственик на 1844 год.“ (Русески 1887:52). Фундаментална е, защото поставя началото на дълъг списък с имена на учители - будители, посветили дейността си на най-важното за всеки българин - обучението в българщина и чрез десетките преписи на „История славянобългарска“, първият от които е на епископ Софроний Врачански, пламенен последовател на делото на Паисий Хилендарски. Стойко Владиславов е следващият български просветител, чието книжовно дело Г. Русески разглежда в сборника си, непосредствено след делото на първоучителя Паисий Хилендарски. В края на „Сборец из живота на български по отлични мъже. Книга за учители и народа“, Русески помества имената на спомоществователите за издаването на сборника. Вниманието привличат две неща: хората са от различни населени области на страната, които като топосен маркер покриват територията на почти цяла България - Стара Загора, Пещера, Пловдив, Карнобат, Харманли, Чирпан, Калугерово и много други градове и села. Професиите им са най-различни: свещеници, кметове, тютюнджии, кундурджии, златари, бакали и др. Но най-масово е участието в благородното и значимо за народа начинание (издаването на сборника) на учители и ученици: „Учители, учителки от Държавната Ст. 3. Гимназия... Ученици от Ст. Загора... Ученици от Пловдивската Държавна Гимназия...“

(Русески 1887:166-167).

Когато в този ясно зададен и постъпателно-методологично изследван научен ареал „История славянобългарска“ се разглежда като учебна литература, неизбежно възникват въпроси: „На какво учи тя? Кой са основните теми, които задава за разлика от предходната традиция?“

Отговори на така формулираните въпроси научното изследване открива в учебник, съставен от Т. Г. Влайков. „Читанка за четвърто отделение“, шесто издание (поправено и допълнено). Учебната книга е отпечатана в „Печатница Вълков“, гр. София, през 1896 г.. Съдържанието на читанката е изключително богато с текстове (165 на брой) от различни жанрови полета, обхващащи фолклорни и авторови текстове на родни и чужди писатели и поети. Поместени са басни, гатанки, народни песни, приказки, стихотворения, кратки разкази. Преобладават стихотворения от П. Р. Славейков, Ив. Вазов, бр. Шкорпилови, Л. Каравелов и др. Наблюдават се текстове, заети от читанки на Т. Икономов, Л. Толстой и др. Отпечатани са и много преводни текстове. Съставителят подробно е уточнил жанра и произхода на всяка от творбите. Интерес за настоящата научна разработка представлява разказ, отпечатан под № 75 (с. 73-75), със заглавие „Кой е написал първата българска история“. Текстът на творбата представя подробно мястото на развитието на действието (Света Гора с множеството манастири - гръцки, руски, сръбски и български), времето на случване на разказаното събитие (преди сто и тридесет и няколко години), участниците в сюжетната линия на разказа (насядалите калугери под сянката на едно голямо дърво, които започнали спор кой народ е по-прочут). Това художествено обрисова фикционални елементи (хро-

нос, топос, художествен персонаж), на основата на реално историческо събитие - написването на „История славянобългарска“ от Паисий Хилендарски. Така представената въвеждаща рамка предопределя хода на спора, в който сръбският калугер възхвалява народа си, като казва, че историята им има много царе и големи юнаци. Гръцкият калугер твърди, че от най-старо време неговият народ е най-велик и най-прославен. На свой ред руският калугер обяснява, че народът му е най-силен между всички народи. Само българският калугер стои смиренно встрани. На зададените въпроси той тихо обяснява, че неговият народ е добър и гостолюбив. Следват обидни нападки от страна на останалите калугери за незнание на миналото и липса на история, на велики дела и царе, както и за безславно минало и непознаване на делата на предците. На българския монах често му се налага да слуша такива подигравки от останалите калугери. Родолюбивият българин се решава, издирва с много трудности миналото на народа си и пише неговата история. В тази история той на обикновен славянобългарски език описва славното минало, царете и патриарсите на родината си. Понеже по това време не се печатат български книги, монахът тръгва сам да обикаля българските села и градове и да разпространява своята история. Всеки българин, до когото книгата достига, я прочита с жажда и бърза да си я препише. Накрая текстът на разказа уточнява, че тази „История“ помага на българския народ да се стресне и да се събуди от робския сън, а така се начева Възраждане за България. Разказът завършва с уточнението, че този смирен светогорски монах носи името Паисий и родом е от самоковските села.

Гореописаният анализ на разказа

„Кой е написал първата българска история“, част от „Читанка за четвърто отделение“ на съставителя Т. Г. Влайков, ясно показва полагане на историческа фактология в полето на литературността, с цел улесняване на възприемането на текст от страна на обучаемите, предвид тяхната възраст и съобразно високата степен на важност на представяне на личността на Паисий Хилендарски и на величавото му дело - създаването на „История славянобългарска“. В тази връзка, по повод легитимирането на историко-литературния статут на Паисий и Историята, доцент Ел. Тачева пише: „От тук до окончателното ѝ прехвърляне към полето на литературата не е останало много. То докрай се стопява в края на XIX в. с появата на първите български литературни истории, които с готовност приютяват в своите разкази Паисий и „История славянобългарска“ (Тачева 2012:28). Показателен пример за това е и изследваният текст от читанката на Влайков (1896 г.). Предвид това, че под понятийното словосъчетание „учебникарска книжнина“ обичайно се има предвид буквар, читанка, история, учебно помагало.

В средата на XIX в., възниква и т. нар. „учебникарско направление“. Открояват се имената на Петър Берон, Христати Павлович и много други. Както вече се спомена, през 1844 г. е отпечатана българска книга, която носи авторското име на Христати Павлович. Според Васил Златарски (Златарски 1906:678 – 693), книгата „Царственик или история болгарска“ е преработен вариант на „История славянобългарска“ от Паисий Хилендарски. „Царственик“ придобива за изключително кратко време много широка известност сред народа. Разпространена е в българските училища и много от учещите я наизустяват, за да разказват на тези, кои-

то не могат да четат. При разглеждане на съотношението четящи-нечетящи през този период, се констатира подем на масовия стремеж към духовно развитие, просвета и ограмотяване. Това по естествен път води до създаването на много читанки и буквари.

При внимателно проследяване на функцията, с която са натоварени възрожденските буквари и читанки, проличава стремежът на авторите и съставителите не само към ограмотяване, а и към извеждане на преден план както на обучението в духа на християнски и общочовешки добродетели, на четене и писане, така и към подчертаване на българската идентичност на обучаващи и обучаеми. По думите на Ел. Тачева „В книгоиздателската практика на Възраждането титулът „читанка“ се явява едва в края на 50-те години с преведеното от Христо Марков „Читалище за децата“ (Марков 1858). Срещаме го в последвалите десетилетия още като „четеница“ и „четанка“, съчетано с допълващи обозначения като „малка...“, „голяма...“, „кратка...“, „пространна...“, „първа...“, „втора...“, „нова...“. Въпреки преобладаването на преводни текстове в съдържанието, възрожденската читанка често носи в заглавието си и определението „българска“ (Тачева 2010). Христоматийните сборници са все още непознати за учебникарската книжнина в България. Тези разсъждения и констатации стоят изцяло в полето на възрожденистиката и са извън маркирания период, който се разглежда в настоящия научен труд - литературата след Освобождението до Първата световна война (към него се причислява „Българска христоматия или сборник с избрани образци по всички родове съчинения. С приложение кратки жизнеописания на най-знаменитите писатели. За класовете

на градските училища и на реалните гимназии. Съставена от Иван Вазов и Константин Величков и издадена през 1884 г..

Така се достига до дълговременните метаморфози на учебните помагала, които от Освобождението до Първата световна война задават и някои нови за времето си, идейни посоки на развитието на учебникарската книжнина. При направена справка в „Речникъ на българский языкъ“, най-ценният книжовен труд на Найден Геров (Геров 1904, т. 5:Р – Я), се установява, че лексемата „христоматия“ липсва. Това предполага, че преди знаковото за българската литература и култура създаване на „Българска христоматия“ от Иван Вазов и Константин Величков, христоматията като вид учебно помагало в контекста, в който го разбират и осмислят съвременните ученици, учители и научни изследователи, не е познато. Нещо повече, в „Българска христоматия“ Вазов и Величков постигат широк, многообхванат синтез от различни културни реалности - образователни и научни, в сферата на литературата, литературната история, словесното изкуство.

Факт е, че през 1848 г., в Богословското училище на остров Халки, Неофит Рилски се отдава на книжовна дейност и създава „Христоматия на славянския език“, която представлява славяно-гръцки речник, предназначен да послужи по време на преподаването на Неофит Рилски в Катедрата по славянски езици. Трудът е изключително ценен и се използва активно и в наши дни. Но е видно, че „Христоматия на славянския език“ от Неофит Рилски и „Българска христоматия“ от Иван Вазов и Константин Величков стоят в различни образователни полета, натоварени са с различна образователна функция и нямат никакви допирни точки в контекстово

отношение. Значението на термина „христоматия“ обхваща разбирането за книга, която представлява сборник с подбрани художествени текстове. В този смисъл семантичният център на „Христоматия на славянския език“ придобива съвсем различно значение, което не се припокрива с класическото разбиране за такава жанрова принадлежност. „Българска христоматия“ от Иван Вазов и Константин Величков има различен контекстуален характер и конкретно предназначение, насочено към преподаването и усвояването като учебен процес, но не само. Двата тома на „Българска христоматия“ съдържат текстове, които обучават, естетизират, възпитават и изграждат изтънченост и вкус. Създават исторически континуитет между творби с различна текстуалност и родова принадлежност, непрекъсната връзка между същности и явления в света на словесността, онагледяват продължението и приемствеността като ключови маркери на знанието. Многопластовите параметри, които покрива „Българска христоматия“, Вазов и Величков задават ясно още в „Предисловие“: „Преподаването на словесността се въведе вече в по-висшите класове на нашите училища. Но за да може да се учи с полза тоя предмет, сиреч, да може чрез него да се запознае ученикът с безкрайно разнообразните форми, в които се изражава и изразява човеческата мисъл, да може да добие нагледно представление за изящното и високото, за да му се формира вкусът и слоget и изтънчи способността да схваща вярно истината и красотата, и да се наслаждава от тях, не стигат само общи правила и небрежно пробрани и скудни примери, с каквито по неволя се ограничава днес преподаването на словесността. Необходимо е да имаме на езикът си сбор от образци от списанията на великите ев-

ропейски писатели, недостъпни за повечето ученици, както и образци от всичко каквото имаме добре написано на роден език“ (Вазов, Величков 1884:14).

„Българска христоматия“ съчетава литературността с модерността, като разширява кръгозора на читателите, и представя приказки, басни, утвърдени родни и преведени чужди литературни образци. В първата част са включени български народни и преведени чужди авторски приказки, описания и пътешествия, обхванат е и епистоларният жанр - писма, различни моменти от историята (на България и на други европейски държави), роман, повест, красноречие, разсъждения, биографии.

На фона на това богатство от разнообразни жанрове е знаково позиционирането, което са избрали Вазов и Величков за „История славянобългарска“ на Паисий Хилендарски. Тя е началото, изворът, сакралното зараждане на новобългарската литература. Непосредствено след заглавието „Българска христоматия“ стои обособената част „Кратък исторически преглед на новобългарската литература“, която изпълнява предназначението на въвеждаща за двутомника. Текстът представя на рецепиента фундаменталната роля за тласъка, който дава „История славянобългарска“ в развитието на поробен български народ и приноса на Паисий Хилендарски за възраждането на българското национално самосъзнание чрез опознаването на исторически събития в миналото, стремеж към българската духовност и родния език. „Историята на възраждането на българския народ и на литературата му се почва от последната половина на XVIII в., сиреч когато отец Паисий, Хилендарски проигумен, пръв разви своята плодотворна деятелност за пробуждането на замъртвения и забравения от цял свят наш

народ. Проникнат от дълбока скръб за безнадеждното състояние на народа си и от свещеното желание да види пробуждането му, той на 1762 година пръсна между съотечествениците си от много години готвения си ръкопис под название: „История славенобългарская о народах и о царях и святых болгарских и о всех деяниях болгарских““ (Вазов, Величков 1884:16).

С огромно преклонение пред делото на Паисий двамата съавтори представят „История славянобългарска“, която за първи път намира своето почетно място в христоматийно учебно помагало. Текстът разказва на учещите как скоро Паисиевата история започва да се преписва и разпространява из всички краища на България. По този начин тя се превръща в „...първият нравствен подтик даден на българския народ към възраждането му“. Подробно се разглежда предисловието на „История славянобългарска“, в което Паисий оплаква невежеството на своя народ, порицава онези неразумни българи, които се срамуват от своя род и език. Посочва лукавството на гръцкото духовенство и деспотичните му действия. Един от най-показателните и научно обосновани примери на навлизане на „История славянобългарска“ в учебникарската книжнина след Освобождението е именно „Българска христоматия“ на Иван Вазов и Константин Величков. В нея авторите поместват пасаж от текста на „История славянобългарска“, като ги тълкуват и анализират, с цел да бъдат осмислени, да проникнат и да оставят трайна следа в ученическото съзнание.

Десет години по-късно през 1894 г. Иван Пеев реализира като съставител първото издание на „Христоматия за III клас с подобрен учебен показалец“. Осъществяването относно издаването и отпечатването е дело на Д. В. Манчов - Плов-

див. Учебното помагало се характеризира с богато съдържание, обхващащо част от творчеството на много български и чужди автори - Ив. Вазов, К. Величков, Л. Каравелов, В. Друмев, С. Бобчев, З. Стоянов, П. Р. Славейков, М. Уокър, Колцов, И. С. Тургенев и др. Наблюдават се различни жанрово организирани произведения - песни, стихотворения, разкази, исторически текстове, на първо място сред които е „Отец Паисий“ с автор Хр. Матеев. Историческият разказ на Хр. Матеев представя откъслечни биографични сведения за живота на Паисий Хилендарски и подробно описва подбудите, довели Хилендарския монах до непоколебимото решение да напише история за своя народ. Матеев предоставя на ученическото внимание кратки части от „История славянобългарска“, които да покажат на обучаемите пламенността на авторовите обръщения и да събудят у всеки от тях чувствата на пламенна обич и стремление към род и език. Тълкува ключови части от „История славянобългарска“, за да улесни рецепцията от страна на обучаемите, и у тях да останат трайни знания за живота и делото на човека, чиято „Книга, макар и в ръкопис, се пръснала по цяла България и събудила хиляди заспали умове и сърца“ (Пеев 1894:6).

„История славянобългарска“ на Паисий Хилендарски намира широкопектърно приложение в учебникарската литература от Освобождението до Първата световна война. Има най-голям принос за осъзнаване на висшите български народностни ценности. Това е видно и от написаното от А. Тодоров в „Българска литература. Кратко ръководство за средни и специални училища“. Според текста в него „Като светкавица в мрака, като жива вода в мъртви жили са действали думите и мислите на Паисия...“ (Тодоров-Балан 1896:152). Така

хроноса и топоса в Паисиевата творба придобиват за всеки българин различно, „сакрално“ значение. Там е знанието за великите дела на предците, за ценността на езика, за силата на просветата, отразени и в учебникарската книжнина.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

Вазов, Величков 1884 - Вазов, Ив., Величков, К. (състав.). Българска христоматия или сборник с избрани образци по всички родове съчинения. С приложение кратки жизнеописания на най-знаменитите писатели. За класовете на градските училища и на реалните гимназии. Част I. Проза. Пловдив-Свищов-Солун: Книжарница „Д. В. Манчов“, 1884, 14-26.

Влайков 1896 - Влайков, Т. Читанка за четвърто отделение. София: „П. Вълков“.

Илиев 1887 - Илиев, А. Читанка за IV клас. Пловдив: ИП „Хр. Г. Данов“.

Иречек 1886 - Иречек, К. (прев. Райнов, Н., Бояджиев З.). История на българите. Търново: Скоро Печатницата на К. Тулешков, 647-651.

Иречек, К. 1978 - В: Петров, Хр. История на българите с поправки и добавки от самия автор. София: „Наука и изкуство“, 11-15.

Миларов 1885 - Миларов, С. История на българския народ, Пловдив: Областна печатница, 118-122.

Пеев 1894 - Пеев, И. Христоматия за III клас с подробен учебен показалец. Пловдив: ИП „Д. В. Манчов“.

Пипин, Спасович / Прев. от рус. Колушков 1884 - Пипин, А., Спасович, В. (прев. от рус. ез.). Колушков Г. История на българската литература. Кюстендил: Книжарница на В. Д. Поборникъ, 70-74.

Рилски 1852 - Рилски, Н. (йеромонах). Христоматия славянскаго язи-

ка. Hristomathia tis slavonikis glossis. Konstantinupoli: ИП „En to patriarhiko tipografio“.

Русески 1887 - Русески, Г. Сборец из живота на български по отлични мъже. Книга за учители и народа. Стара Загора: П „Знание“, 50-167.

Тачева, Е. За читателя и четенето на/ във възрожденските читанки. - Електронно списание LiterNet, 29.11.2010, № 11 (132).

Тачева, Е. Паисий в литературните институции. - В: Драгова, Н., Тачева, Е. (състав.). История славянобългарска 1762-2012. Научни хоризонти на четвърт

хилядолетието, София: „Болд-ИНС“, 2012.

Хиландарски, П. История славянобългарска. - В: Динеков, П. И. История славянобългарска. София: „Български писател“, 1972, 103.

Теодоров-Балан 1896 - Теодоров-Балан, А. Кратко ръководство за средни и специални училища. Пловдив: ИП „Хр. Г. Данов“.

Тодоров 2003 - Тодоров Ил. Паисий Хиландарски. Анотиран библиографически указател. София: ПБ при Народната библиотека „Св. Св. Кирил и Методий“.

Кристиана Каменова - учител
V-TO СУ „П. Р. Славейков“, Перник
krisi.kamenova@abv.bg

„ИСТОРИЯ СЛАВЯНОБЪЛГАРСКА“ В НАУЧНИТЕ ТЕКСТОВЕ СЛЕД ВТОРАТА СВЕТОВНА ВОЙНА В ПЕРИОДА ОТ 1963 ДО 1973 ГОДИНА

„SLAV-BULGARIAN HISTORY“ IN SCIENTIFIC TEXTS AFTER THE SECOND
WORLD WAR IN THE PERIOD FROM 1963 TO 1973

Abstract: The current article explores „Slav-Bulgarian history“, as an object of scientists' activities, depict in their researches after the Second World War, in the period from 1963 to 1973. The analysis has focused on representative sample from scientific research, devoted to „Istoria slavyanobulgarska“ and its creator Paisiy Hilendarski. Surveys their ideological and problem direction, within a decade.

Key words: „Slav-Bulgarian history“, Paisiy of Hilandar, international values, patriotism, persuasion

Периодът след Втората световна война — конкретно между 1963 и 1973 г. е белязан от множество събития, които оставят траен отпечатък както в българската история, така и в световната. Политическият живот в България е динамичен, а през втората половина на 60-те години на XX в., се създават условия за политически, икономически, социални и културни промени в историческата и в литературната наука. Създава се възможност за изследване на различни области и личности, забранени до този момент. Както отбелязва Вера Бонева „Тълкуването на събитията в па-

радигмата на социално-класовия подход вече допуска и възможността за връщане към безспорните национални ценности. Проявява се готовност за активизиране на проучванията в някои табуизирани през предходните десетилетия области - църковна и културна история, история на нравите и на ежедневието, българо-балкански и българо-европейски взаимодействия“ (Бонева 2005:63).

Този процес допринася за възможността в периода между 1963 и 1973 г. да излязат от печат много юбилейни сборници и научни материали от конференции. Това предвещава завръщането на човека

– учен, след години на застой.

Целта на настоящото изследването е да се разгледат и проучат подбрани научни трудове, посветени на единствената творба на Паисий Хилендарски „История славянобългарска“, които са писани и издадени след Втората световна война в периода между 1963 и 1973 г.. Научният интерес се поражда от тематичната им насоченост и актуалността на разглежданите аспекти в трудовете от посочения период.

Личността на хилендарския монах и неговия бележит труд „История славянобългарска“ са в основата на множество изследвания както на наши, така и на чужди автори. Неяснотата около биографичните данни на Паисий, неговите подбуди за написването ѝ, източниците, които е използвал както и изключителното влияние, което тя оказва върху цялостния живот на епохата. Основателна причина е 260 години след създаването ѝ темата за нея да бъде актуална и да продължава да дава тласък за интереса на учените от различни области.

Образът на Паисий Хилендарски е сакрализиран от българския народ, защото е свързан с поставянето на ново начало, нова ера в българската история като цяло и по-конкретно в историческата и литературната такава. Според Иван Богданов „Литературната история е клон от културната история на народността, чиито постижения в областта на художественото слово синтезира. Литературата е не само най-проникновеният изразител на всяка култура, но и неин основен стожер“ (Богданов 1969:5-6).

Художествените творби почти винаги са плод на културно-историческите разбирания на народността, поради тази причина развитието на литературата се предопределя, от една страна, от историческите процеси, и от друга, от културни-

те аспирации на народността. Процесите в българската литература както и нейната специфичност са неразделна част от историческата съдба на българския народ. Тази особеност се явява причина за забавяне на развитието ѝ спрямо развоја на „литературите на културните европейски народи“. Иван Богданов споменава, че „През дванадесетвековното си развитие българската литература неотстъпно отразява историческия живот на народа. Твърде често вместо да ратува за възвисяването на духа, тя се бори за опазването на народността“ (Богданов 1969:6).

Търсенията и изследванията, свързани с личността на Паисий Хилендарски и неговата „История славянобългарска“, която се смята за манифест на Българското възраждане, вълнуват научните среди от най-ранни времена. В третото издание на книгата си „Литературни образи“ Петър Динеков пише: „Пръв М. Дринов посочи като начало на нашето възраждане, а следователно и на новата българска литература, дейността на Паисий. През 1871 г. той написа: „Ние сме обикнали да броим възраждането на народа си от началото на нашия век и туряме начело Априлов с Неофита, Венелина и пр. Но дали не ще е по-право да отнесем възраждането си 60 – 70 години по-рано и да турим начело отца Паисия?“ („Отец Паисий, неговото време, неговата история“, Пер. сп., 1871 кн. IV, с. 26) (Динеков 1968:5).

В тези ранни проучвания въпросите, които вълнуват тогавашните изследователи, са насочени основно към времето когато се поставят основите на нов вид литература, с произведения, чието съдържание отговаря на новата обществена действителност, от новия етап на общественоекономическото и политическото развитие на българския народ. Затова и Петър

Динеков определя XVIII в. като преходно и преломно време в историята на българската литература, а Паисиевата история от 1762 година се разграничава като „ярко ново явление“ (Динеков 1970:82).

В статията „Историческото дело на Паисий Хилендарски“ на Димитър Косев, публикувана в списание „Векове“ през 1966 г., авторът прави кратък обзор на нашите големи учени, които са посветили работата си в изясняването на редица основни въпроси от живота и дейността на Паисий, съдържанието и значението на неговата епохална творба „История славянобългарска“. Разделя ги в два основни периода: преди Девети септември и след това. В първия период поставя имената на Боян Пенев, Йордан Иванов, Марин Дринов и др. Времето след Девети септември Косев определя като по-значимо от изследователска гледна точка, заради появата на ценни изследвания както от български, така и от чуждестранни автори – „От Девети септември насам се появиха нови ценни изследвания за Паисий Хилендарски от български и чуждестранни историци. Заслужава тук да се отбележат резултатите от научната сесия, проведена от Института за история при БАН през 1962 г. по случай 200-годишнината от написването на „История славянобългарска“. В докладите, изнесени на тази сесия и обнародвани в голям сборник „Паисий Хилендарски и неговата епоха“, бяха осветлени с помощта на нови исторически данни промените в българското общество през XVIII в. и по такъв начин стана по-ясна появата на Паисий Хилендарски и неговата идеология“ (Косев 1973:23).

След 1962 г. научните сесии около годишнините, посветени на раждането на Паисий и създаването на значимата му творба зачестяват. Пример за това е на-

учната сесия по случай отбелязването на 250-тата годишнина от раждането му, която е нов принос в изследванията на неговото епохално дело.

В Анотирания библиографски указател от 2003 г., съставен от Илия Тодоров, в периода между 1963 и 1973 г., са посочени 250 научни труда, посветени на живота, делото, преписите и преправките на творбата на хилендарския монах.

Основни мотиви в проучванията в горепосочения период (1963 – 1973 г.) могат да бъдат тематично разграничени в няколко категории. Част от научните трудове са посветени на търсения, свързани с произхода и родното място на великия родоначалник на Българското възраждане. Съществени са разсъжденията по посока на странстванията, които осъществява в страната ни, хората с които се среща както и мястото на кончината му. Съществуват различни хипотези, но никоя от тях не е приета за чистата и абсолютна истина. Към днешна дата темата остава актуална. Наличието на редица научни трудове по темата, чиито автори не са единомисленици по въпросите за родното му място, е възможност търсенията в тази насока да продължат.

Настоящата научна статия няма за цел да разглежда проблема за житието на Паисий Хилендарски, а е насочена по-конкретно към идейно-творческите и духовните причини за създаването на „История славянобългарска“, които често са по-съдържателни, по-интензивни и богати от житейската му съдба.

За целта на настоящия доклад ще бъдат разгледани и съпоставени няколко научни труда, писани след Втората световна война в периода между 1963 и 1973 г., посветени на „История славянобългарска“. Това са статията на Димитър Косев

„Историческото дело на Паисий Хилендарски“ (Косев 1973), „В полза на нашия народ“ на Никифор Ненков (Ненков 1972), книгите „В зората на българската възрожденска литература“ на Б. Ст. Ангелов (Ангелов 1969), „От Паисий до Ботев“ на Кръстьо Генов (Генов 1967), „Кратка история на българската литература“ на Иван Богданов (Богданов 1969), изследванията на Петър Динеков „Човекът на възраждането“ и „Паисий Хилендарски и неговата „История славянобългарска““ (Динеков 1970).

Научните текстове създадени в гореспоменатия период са изключително ценни и са фундамент за бъдещи изследвания по проблематиката, свързана с рецепцията на едноименното произведение на Паисий. Темите, които провокират изследователите в периода от 1963 до 1973 г. са насочени в няколко посоки. Част от авторите насочват текстовете си в търсене на житейски факти, други обследват преписите и преправките, известни им до този момент, а трети правят опити за анализ на идейните и духовните послания заложени в „История славянобългарска“.

В книгата на Боню Стоянов Ангелов „В зората на българската възрожденска литература“ са поместени интересни и значими изследвания, посветени на културните и духовните процеси по време на Българското възрождане. Впечатление прави частта „Летопис на пламенното родолюбие“, където авторът отделя особено внимание на преписите и преправките на Паисиевия труд. Като важен фактор за пробуждането на народната идентичност Ангелов изтъква апелативното пламенно съдържание на „История славянобългарска“, което се явява причина за широкото разпространение на творбата сред народа. „Красноречиво свидетелство за това е

преди всичко значителният брой преписи и преработки от историята днес са известни около 60 такива преписа. Те безспорно са били по-много, но някои от тях са изчезнали, а други все още не са издирени“ (Ангелов 1969:52).

През 2012 г. в научния си текст „История славянобългарска“ – география на преписите в миналото и днес“ Димитър Пеев пише „В момента имаме данни за съществуването на над 70 преписа и преработки по всички крайща на нашите земи, а често и отвъд тях. Не всички естествено са се запазили, но количеството им буди респект“ (Пеев 2012:58).

Първият препис, който ни е известен, е направен от Софроний Врачански в Котел през 1765 г.. За българската наука той е от изключителна значимост, тъй като стои най-близо до оригинала. „Предполага се, че Софроний не е правил текстови отклонения от оригинала освен някои езикови и правописни промени. В никой друг препис на историята няма такава изрична бележка, че тя е преписвана по ръкопис на самия Паисий. След като съобщава годината на преписването, Софроний изрично отбелязва: „Сию историю принеси я Паисия иеромонах от Света гора Атонская и преписахми я у село Котел“ (Ангелов 1969:52).

Шест години след Софрониевия препис се появява втори, направен от поп Алекси в Самоков. Боню Ангелов дава информация за още преписи, сред които са: препис на Никифор Рилски (по преписа на поп Алекси) — 1772 г.; Жеравненски препис — 1772 г.; Първи русенски (Панталеймонов) — 1809 г.; Преображенски (Гладичов) — 1809 г.; Втори русенски (Лазаров) — 1811 г.; Хилендарски препис — 1820 г.; Дряновски — 1837 г.; Зотовски — 1837 г.; Тошковичев — 1830-

1840 г.; Първи Търновски (Славейков I) — 1842 г.; Втори Търновски (Славейков II) — 1842 г.; Белочерковски — 1843 г.; Шишков — 1845 г. и други.

Многобройните преписи са показател от една страна за интереса и нуждата, която изпитва народът, и от друга за духовния и икономическия подем на българското общество през XIX в.. Значимо явление през този период в културния живот на българите са немалкият брой преправки на „История славянобългарска“. За разлика от преписите при преправките се наблюдават различия спрямо оригиналния текст, а що се отнася до добавките те са сравнително повече, отколкото при обичайните преписи на историята. Създателите на преправките се позовават на основния текст, но винаги пропускат или вмъкват някаква нова информация. С тези си действия те неусетно допринасят за създаването на нови съчинения и нови редакции на Паисиевата творба, които запазват емоционалността, прочувствеността и дълбокия патриотизъм като основни белези на оригиналния Паисиев текст.

В книгата си Ангелов съобщава, че „Най-известната днес позната преправка е тази на поп Пунчо от 1796 г., поместена в неговия обемист сборник (№693 на Софийската народна библиотека). После идват: от началото на XIX в. Рилска преправка (1825 г.), Сопотска (1828 г.), Попйоанова (1830 г., Харитонови преправки (две от 1831 и една от 1832 г.), Габровска (1833 г.), Дряновска (1836 г.), Първа старозагорска (1837 г.), Хилендарска (1840 г.), Свищовска (1842 г.) и други“ (Ангелов 1969:55).

Темата за преправките на „История славянобългарска“ и значението им за литературата по онова време представляват интерес както за нашите изследователи

Марин Дринов, В. Н. Златарски, Н. А. Начов, така и за руските учени в лицето на Вл. Ив. Ламански – „Болгарская словесность XVIII века“ (1869 г.) и П. А. Лавров — „Одна из переделок истории славянобългарской иеромонаха Паисия, сохранившаяся в рукописи № 1731 собрания проф. Григоровича“ (1895 г.). Трудовете на споменатите автори са ценен принос в тази област, но остават и поредица от неизяснени въпроси, свързани с преправките.

Интересът от страна на населението към Паисиевия труд до Освобождението е показател за това, че настъпва време за промяна в родната действителност. Доказателство за това са множеството преписи на „История славянобългарска“ и то само до Освобождението. Според професор Ангелов „...те са плод на пробуденото народностно съзнание у българина. Те говорят за любов към народа и за желание той да заживее по-добър живот. Преписвачите не се интересуват толкова от научната страна на историята, колкото от нейното пряко и силно патриотично въздействие“ (Ангелов 1969:63).

Освен, че навлиза сред обикновения народ и се превръща в „общодостъпна“ с помощта на преписите и преправките, които правят будни наши сънародници, прозрели силното значение и патриотичния заряд на творбата, „История славянобългарска“ поема по нови пътища, навлизайки в научната литература. В различни научни трудове писани между 1963 и 1973 г. се разглеждат редица въпроси, отговорите на част от които дават някаква яснота и се превръщат в основа на нови търсения и изследвания.

Интерес за научните среди представява идеята и подбудите за създаването и написването на историята. В статията си „Историческото дело на Паисий Хилен-

дарски“ от 1973 г. Димитър Косев търси подбудите и източниците на идеологията на Паисий. Определя въпроса като „наистина сложен“, изхождайки от разсъжденията, че авторът е „...религиозен човек, православен християнин от XVIII в., а идеологията му е действително дълбоко революционна“. Косев търси отговори в марксистко-ленинската историческа наука, според която източниците на неговата идеология се коренят в обществено-икономическото развитие на България през XVIII в.. Взява под внимание и предположенията на някои автори за възможни срещи на Паисий със сръбски дейци в Хилендарския манастир, които оказват влияние върху идеологията му. Тези хипотези обаче са опровергани и Косев търси причините за формирането на идеологията му в неговата добра осведоменост за света по това време. „Когато пише за средновековната история на българите, особено за Първото българско царство, той допуска много грешки поради липса на източници, но почти всичко, което е написал за съвременната му действителност е точно и вярно“ (Косев 1973:25). Хилендарският монах е издирил и прочел много и различни източници, пътувал е из България, вземал участие в полемики с представители на различни народности и по различни въпроси. Наблюдавайки напредъка на гръцкия народ, Паисий сам успява да проумее причините за българската изостаналост. Изводът, до който достига академик Димитър Косев относно подбудите за написване на „История славянобългарска“ и нейното идейно-политическо съдържание е следният: „Паисий Хилендарски е пристъпил към написване на своя труд по своя инициатива и по свое дълбоко убеждение; неговата идеология е самобитна и оригинална“ (Косев 1973:25).

Петър Динеков търси връзка между „История славянобългарска“ и някои черти на дамаскината литература, като посочва за такива историческите загатвания и смелите изобличения на съвременността у Йосиф Брадати, интересът към съдбата на народа и народните страдания в летописните бележки от XVII и XVIII в., както и патриотично-историческите идеи на Христофор Жефарович. Изводите, до които стига Динеков са в посока на идеята, че Паисий подхваща демократично-патриотичната линия в нашата литература през XVII и XVIII в., но категорично отхвърля схващането делото на монаха да се смята за продължение на тези традиции или хипотезата, че тематичната насоченост на творбата е определена от дотогавашното развитие на литературата. Професор Динеков определя Паисий като „...новатор в българската литература, той поставя началото на качествено нов етап в нея, неговата „История славянобългарска“ представя ярко, качествено ново литературно явление; (...) Паисиевата история отразява най-същественото, най-типичното в положението на народа през този период (...). Дълбоко е развълнуван от съдбата на своя народ, към литературната работа го влече пряк граждански и патриотичен дълг“ (Динеков 1968:9-11).

В статията си „В полза на нашия български род“ Никифор Ненков пише, че „Паисиевото дело притежава в известен смисъл революционно-будителски черти, дълбоко в същността си то носи ренесансово-просветителски характер, заради което и периодът на ранното Възраждане би могъл да се окачестви като период на пробуждане и просвещение, с най-ярки представители Паисиеви съвременници и следовници“ (Ненков 1972:289).

Наблюдава се, че особено внимание

българските учени отделят на същността на „История славянобългарска“, доказателството за това са ценните изследвания, които взаимно се допълват и обогатяват историята и в частност литературната такава.

През 1969 г. от печат излиза книгата на историкът Иван Богданов „Кратка история на българската литература в две части“. В част I-ва - „Стара българска литература. Литература на възраждането“, писателят отделя специално място за Паисиевия труд. Определя го като „безсмъртна творба“, оказала неимоверно влияние върху битието на хората. Труд, чието влияние е несравнимо и е фундамент за развитието на историографията, литературата и обществеността. „История славянобългарска“ се налага като програма за действие както на непосредствените, така и на далечните следовници на великия хилендарец“ (Богданов 1969:239).

Никифор Ненков посочва, че „История славянобългарска“ се очертава като истинска програма за борба и отпор срещу националното и социално потисничество в нашето отечество, ярко тенденциозно произведение, ефикасно оръжие за изменение на действителност. (...) Редовете на неговата книга, ударни и саркастични, агитационно-пропагандни или зли, преследват и са продиктувани единствено и най-вече от патриотично-родолюбивата настървеност на този българин през онова смутно време — за тържеството на новите идеи, в титаничната борба с остарелия свят“ (Ненков 1972:288).

Петър Динеков я определя като „...книга новаторска по съдържание и форма и тя поставя началото на нов етап в развитието на българската литература. Новото е преди всичко в актуалността на проблематиката“ (Динеков 1970:230).

„Всъщност Паисиевата история представя цяла програма за национално възраждане и националноосвободителната борба на българския народ, тя сочи пътя на борбата за култура и политическо национално самоопределяне. Оттук и нейното голямо значение и силно въздействие в националноосвободителното движение на българския народ“ (Динеков 1970:238).

В научните трудове на изследователите от периода 1963 до 1973 г. се наблюдава засилен интерес към жанровата определеност на „История славянобългарска“ както и към езика, който е използвал нейният автор. Анализите по посока на жанровата определеност на творбата сочат, че е недостатъчно Паисиевата творба да бъде определяна само като исторически труд. Тези им разсъждения произтичат и са с оглед на задачата, която си е поставил авторът.

Според Петър Динеков „Паисий придава на творбата си ярък публицистичен характер. Тя е предназначена за широка, народна аудитория; факти са подбрани с оглед на тяхното по-могъщо въздействие върху читателите, изложението на фактите е силно актуализирано, подчинено е на една основна идея, която се разкрива по пътя на темпераментна полемика; разказът е емоционално наситен, дълбоко развълнуван и напрегнат“ (Динеков 1972:231).

Видимо е, че в жанрово отношение тази творба е ново явление в българската литературата. В стилово отношение „История славянобългарска“ се откроява с бодрост и естественост, превръща в част от развитието на нашия литературен език и стил. По темата за стила Иван Богданов пише „Стилът на Паисий Хилендарски съответствува на целите, които великият подвижник си поставя. Църковно-славянските, с които е изпъстрен, му прида-

ват особено обаяние, свързват го със свещената българска книжнина“ (Богданов 1969:249).

Що се отнася до жанровата особеност на творбата Никифор Ненков също смята, че е „Наситена с публицистичен жар, тази творба е написана със силно изразени чувства — любов и омраза, които зоват и унищожават, възхваляват и бичуват, съживяват и убиват, с един стил, който се различава коренно от безжизнения и безличен тон на старите средновековни проповедници, хронисти и житиеписци. Полемичният подход на Паисий притежава в изказа си всичките качества на борец, който се опитва да разбие летаргията на робството и забвенията с емоции, външения, правдивост“ (Ненков 1972:288).

В книгата си „От Паисий до Ботев“ Кръстьо Генов прави интересен коментар като подчертава, че „...анализът на „История славянобългарска“ като „литературно“ произведение ни убеждава, че в случая се касае до такъв процес не само в обсега на идеите, на идеологията. В „История славянобългарска“ се открояват определено индивидуалните, психически, етични и естетически качества склонности, предпочитания на нейния автор, които по твърде осезателен начин измества „научното“ историческо повествование в руслото на една народна, субективно-историческа по основните си признаци концепция за българската древност. Доста много са фактите и съображенията, и то сериозни, които ни насочват към заключение, че Паисий действително разчита много и дори „предимно на художествено-емоционалното въздействие на „История славянобългарска“, и то — ще прибавим — въздействие в романтично-окрилящ дух“ (Генов 1967:15-16).

Кръстьо Генов пояснява, че предвид

горепосочените му съждения творбата е изцяло в духа на емоционално-публицистичния тон, с необикновено подчертан патос, чрез които Паисий защитава националната кауза на своя народ. Дава за пример борбата на хан Крум срещу император Никифор и въстанието на Асеневци като пример за прилагане на патетично-художествено повествование, ясно изразено при „славните“ моменти от древното минало. Обяснява това с целите на автора, които определя като патриотично-агитационни. Заключение, до които достига въз основа на анализа на Паисиевата история са, че „заложените в нея нови литературно-естетически кълнове я характеризират не толкова като исторически труд, колкото като романтична патриотично-публицистична поема с историческа тематика“ (Генов 1967:16).

Друга тема, на която се отделя специално внимание в научните трудове на някои изследователи, писали в периода между 1963 и 1973 г., е въпросът за езика у Паисий. Това е така, защото с него се поставя нов етап в създаването на българския национален език. Особено при езика на Паисий е фактът, че той е с двояк характер. Това е така, защото употребата му е целенасочена. От една страна използва черковно-славиянски език, с чиято употреба цели да придаде научност на своя труд, от друга обаче на него му трябва нов език, жив и силен език, който Паисий черпи от образите на народните говори. По този начин написаното от него се превръща в общодостъпно и разбираемо. Според Боню Ангелов „столово-езиковите особености на „История славянобългарска“ — много по-близки до живата народна реч, отколкото в други съвременници на Паисий съчинения“ (Ангелов 1969:61).

Езикът и стилът на Паисий могат

да се определят като нов момент в книжовното развитие на нашето Отечество. Петър Динеков посочва и друга функция, която определя и като по-съществена. Това е връзката между езика и националното съзнание. Оказва се, че за Паисий език и народност, език и патриотизъм са здраво свързани. За монаха отхвърлянето на езика е равносилно на отхвърляне на народността и заслужава най-силен упрек (Динеков 1968:16-17).

Въпреки че, Паисий пише просто той ясно съзнава своята задача, а именно неговата история да достигне до повече хора, да докосне техните сърца и да запали онази искра, така важна за съхранението на една народност.

Иван Богданов представя накратко фундаменталните проблеми, залегнали в Паисиевия труд. На първо място посочва въпроса за българската народност, който определя като основен за творбата. Смята, че „История славянобългарска“ е ориентиране не толкова към хората от народа, колкото към тогавашната интелигенция. Като доказателство за това приважда аргумента, че асимилацията по онова време е насочена именно към нея. Затова и повдигането на следващия въпрос — за славянския произход на българите — е тясно насочен отново към интелигенцията. Като трети проблем Богданов изтъква „миналото като основа на историческия континуитет, като извор на вяра в историческото безсмъртие на народа е поставен за първи път от него“ (Богданов 1969:243-244). Последният въпрос е свързан със свободата и независимостта на страната ни. Разбира се проблемът не е поставен открито, а е загатнат чрез описание на зверствата, които са извършвали турците, несправедливостите спрямо народа ни, но Паисий „подказва по какъв начин

народът може да бъде избавен“ (Богданов 1969:245).

Това са съществени въпроси, които очертават рамката и ни показват ясно, че Паисий съумява широко и смело да разкрие и да постави на разискване най-вitalните въпроси от битието на народа ни през втората половина на XVIII в., в най-ранния стадии на националното ни възраждане.

От всичко гореспоменато научното изследване достига до изводите, че концепцията на Паисий Хилендарски е насочена към развитието на националната просвета и култура, патриотичното възпитание на народа, извоюване правото на самостоятелна църква и суверенна българска държава, за единство и обединение на народа, за праведно и предано служене на Отечеството.

Интересът към „История славянобългарска“ и нейният създател Паисий Хилендарски е нестихващ. Показателно е, че само в рамките на едно десетилетие (1963-1973 г.) са изследвани различни теми, свързани с житието и делото на създателя ѝ, преписите и преправките. Плод на изследвания са също така и изворите, от които е черпел знания Паисий. Търсения се наблюдават и по въпросите, които възникват във връзка с неговата идеология и подбудите му за създаването на национално значим труд. Литературните критици изследват основополагащото ключово място на „История славянобългарска“ за възраждането на българския патриотизъм и родолюбие в периодизацията на българската литературната история. Тази творба е едно от най-значимите произведения, защото съчетава в себе си всички онези идеали, които са необходими на един народ да се запази и съхрани като нация. В тежките времена когато българският народ се

„губи“ мисията на Паисиевата книга е да породи интерес към българското минало и българската история, защото ако не познаваме своето минало, няма как да имаме своето светло бъдеще.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

Ангелов 1969 – Ангелов, Б. В зората на българската възрожденска литература. София: „Народна просвета“.

Богданов 1969 – Богданов, И. Кратка история на българската литература. Ч. I. София: „Народна просвета“.

Бонев 2005 – Бонева, В. Възраждане: България и българите в преход към ново време. Шумен: УИ „Епископ Константин Преславски“.

Георгиев, Е. Паисий Хилендарски. – В: История на българската литература. Т. 2. Литература на възраждането. София: БАН, 1966, 30-58.

Генов 1967 – Генов, К. От Паисий до Ботев. София: „Наука и изкуство“.

Динеков 1968 – Динеков, П. Литературни образи. София: „Народна култура“.

Динеков, П. Паисий Хилендарски в неговата „История славяноболгарская“. – В: Очерци за български писатели. София: Български писател, 1970, 224-242.

Динеков, П. Човекът на възраждането. – В: Очерци за български писатели. София: Български писател, 1970, 79-106.

Косев, Д. Историческото дело на Паисий Хилендарски. – В: Векове. София: Българско историческо дружество, 1973, №1, 23-28.

Ненков, Н. В полза на нашия български род. – В: Свобода и отечество: Сб. статии, документи, очерци и литературни материали за Пиринския край. София: „Отечествен фронт“, 1972, 285-291.

Пеев, Д. История славяноболгарска – география на преписите в миналото и днес. – В: „История славяноболгарска 1762-2012“. Научни хоризонти на четвърт хилядолетието, София: Балид-Инс, 2012, 58.

Тодоров 2003 – Тодоров И. Паисий Хилендарски. Анотиран библиографически указател. София: ПБ при Народната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“.

Проф. д-р Жоржета Назърска
УниБИТ
nazarska@abv.bg

ОТЕЦ ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ И СОФРОНИЙ ЕПИСКОП ВРАЧАНСКИ В ДЪРЖАВНАТА АТЕИСТИЧНА ПОЛИТИКА (60-80-ТЕ ГОД. НА XX В.)

FATHER PAISIUS OF HILENDAR AND BISHOP SOPHRONIUS OF VRATSA
IN THE BULGARIAN ATHEISTIC POLICY (1960S-1980S)

Abstract: The paper examines an aspect of the atheist policy in Bulgaria aimed at damaging the intangible religious cultural heritage, i.e. the Bulgarian Orthodox Church's veneration of its high-ranking bishops and prominent individuals. Through perspectives of history and the cultural heritage studies, the following issues are studied: the canonization of Father Paisius of Hilendar and Bishop Sophronius of Vratsa (1962-1964), the celebrations of their anniversaries, and the activities of the "Sophronius of Vratsa" Complex Program launched in the late 1980s as a part of the "Notable Bulgarians" Program Series by the Committee for Culture and Central Committee of the Bulgarian Communist Party.

Key words: Father Paisius of Hilendar, Bishop Sophronius of Vratsa, atheism, canonization, Bulgaria

УВОД

В статията се изследва аспект от атеистичната политика в България – усилията да бъде секуляризирано почитането на светците на БПЦ, разбираана като застрашаване на нематериалното религиозно културно наследство. С подходите на историята и на науките за културното наследство се проучват: канонизацията на Паисий Хилендарски и Врачански еп. Софроний за светци (1962-1964) и начинът, по който тя е осъществена и отразена от църквата и държавата в публичното пространство

през 60-80-те год. на XX в.

Канонизацията на двамата нови светци е извършена в динамична политическа и църковна обстановка. В международен план Студената война ескалира до Берлинската и Карибската криза (1961-1962), довели до засилване на съветския натиск върху комунистическите страни-сатели и до изискването да съгласуват стриктно външната и вътрешната си политика с Москва. В България властта няма избор, понеже се намира в банков фалит, нуждае се от подкрепа срещу опитите за военен преврат. Планирайки присъединяване-

то на страната към СССР, комунистическото ръководство провежда атеистична политика по хрущовски модел, целяща пълно подчиняване на конфесионалните общности от държавата. За целта се прилагат разнообразни средства: финансово омаломощаване, нормативно парализиране, отнемане и разрушаване на материалните активи и ценности, възпрепятстване и подмяна на ритуалността, обществено дискредитиране на религиозните общности, дистанциране на вярващите, секуларизиране на общественото съзнание (Любенова 2017:336-339; Николчев 2018: 417-419, 422).

Успешното обезличаване на БПЦ (Методиев 2007:4) започва при управлението на патр. Кирил. Интронизиран през 1953 г. с пряката намеса на властта, той е принуден до смъртта си през 1971 г. да действа в условия на засилващи се претенции на атеистичната власт и на все още остра вътрешна опозиция. До закриването си срещу него се изправя Свещеническият съюз, противодействат част от синодалните митрополити, споделящи антикомунистически, монархически и проикуменически идеи. Те оспорват неговата легитимност, авторитарен стил на управление, слаба съпротива на държавния натиск, стремеж към сдобиване с титли и привилегии (Николчев 2018:400-404,415,437). Кулминация на центробежните процеси и своеобразен протест против съглашенческата политика на БПЦ става разколът, очертал се в Американската и Австралийската епархия на БПЦ (1962-1967) (Методиев 2010:72-78; 2016:208-297).

Въпреки демонстрираната лоялност, патриархът е в постоянна тревога от доносите, че не „сътрудничи“ достатъчно на управляващите. От своя страна, той из-

ползва съюза си с властта за стабилизиране международното положение на БПЦ. Възстановяването на връзките с Вселенската патриаршия през 1961 г., прекъснати след обявяването на църковната независимост, става с цената на поставяне в пълна зависимост от Руската ПЦ. Нейните услуги са търсени при решаване с Вселенската патриаршия, гръцката и румънската държава на особено чувствителния въпрос за съдбата на Зографския манастир. БПЦ се съобразява напълно с насоките на Московската патриаршия и по отношение II Ватикански събор и икуменическият диалог. С нейното съдействие БПЦ се присъединява към Световния съвет на църквите (1961), възстановява общението си с поместните православни църкви (1962) и участва във всеправославните съвещания на о. Родос (1961-1964) и Шамбези (1968-1971) (Методиев 2010:380-395,522-524; 2017:21; Николчев 2018:327, 414, 424; Лефтеров, Методиев 2018:380-474, 493-527; Любенова 2018:349-350).

1. СВ. ПРЕП. ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ В АТЕИСТИЧНАТА ПОЛИТИКА

На 26.06.1962 г. Св. Синод провъзгласява Паисий Хилендарски за светец на БПЦ.¹ За разлика от установената православна традиция обаче събитието не е предшествано от обичайната подготовка. В съществуващата документация не съществуват данни за сформирание на комисия, разглеждаща свидетелства за святост, не са подготвени предварително житие, служба, похвала, молебен канон и празнична икона (Чиликов 212; Главева 2019; срв. Тодорова 2009:329, 333).

¹ ЦДА, ф. 549, оп. 3, а. е. 7, л. 149 гр. - 155.

Податки за интерес към тази материя се откриват само в архива на патр. Кирил, където са запазени жития на новите светци на Румънската ПЦ, прогласени през 1950-1955 г.² Тази вътрешна инициатива е позволена от комунистическата власт срещу обещание за пълна лоялност. С канонизирането на 14 „национални светци“ църквата за пръв път се сдобива със собствен пантеон, утвърждава се като етнонационална за сметка на католическото малцинство. Скрепявайки съюза си с държавата и подпомагайки я в пропагандата срещу съседна Унгария, патр. Юстиниан печели симпатиите от вярващите и укрепва тяхната религиозност (Turcescu, Stan 2015:99; Stahl 2014:87-90).

„Българският случай“ обаче е различен: БПЦ има своя църковен пантеон, който попълва през XV-XIX в. с нови светци за вяра (Тодорова 1997:229-231; Тодорова 2009:336). Наред с избрания клирик Паисий съществуват много дейци от Възраждането и Модерната епоха, чиято канонизация не е обсъждана нито след Освобождението, нито веднага след възстановяването на БП. Произхождащ от Пиринския край, хилендарският монах е подходящ „коз“ на БПЦ, която търси в онзи момент решение против разцеплението на Американската си епархия от Македонската патриотична организация и обсъжда тревожно със Сръбската ПЦ обявената от Македонската църква автономия през 1959 г. (Методиев 2010:388-389).

В този смисъл конкретната причина канонизацията да се извърши точно през 1962 г. трябва да се търси в специфичната политическа и църковна ситуация, в която се намира БПЦ, и едва ли може да се

смята за позитивно усилие на патриарха с оглед стабилизиране на съборността на институцията. Така може да се тълкува и протоколът за канонизиране, в който се акцентира върху националната и просветителската дейност, а не върху нравствените и моралните качества и достойнства на провъзгласения за светец. В него Паисий Хилендарски се описва предимно в два плана: като свързан с „народната църква“ и като „отец просветител“. Определенията, насочващи към църковната му роля („дълбоко вярващ“, протовопоставил се „против ересите и католиците“, „светъл образ на благочестие“) се срещат по-рядко (срв. Чиликов 2012).³

Косвени свидетелства, че тази канонизация е събитие, иницирано от среди извън БПЦ и заварило я неподготвена (срв. Тодорова 2009:337), са съпътстващите богослужебни текстове. През юни 1962 г. е определен само денят на църковния празник (2 юли), а останалите материали се създават по-късно с. г.: архим. Иларион и свещ. Антим Енев написват музика и текст на два химна, архим. Серафим и Петър Динев – специална кантата, Димитър Дюлгеров и Тодор Събев подготвят тематични лекции, а Левкийски еп. Партений оформя „Служба“ (Църковен 1962а).⁴ През 1963-1964 г. пак той съставя неговото житие, което вероятно поради заминаването му за САЩ е издадено чак след десетилетие (1974) (Чиликов 2012).⁵ Поръчаното му похвално слово не

³ Пак там, ф. 549, оп. 3, а. е. 7, л. 149 гр. - 155 гр.

⁴ Пак там, ф. 1318К, оп. 1, а. е. 3571, л. 1-3; ф. 549, оп. 3, а. е. 7, л. 221 гр.; а. е. 8, л. 123 гр.

⁵ Пак там, а. е. 12, л. 203, 255 гр. В Православие.бг фигурира текст на тропар, приписан на Левкийски еп. Партений, но неоткрит по документални данни. Мака-

² Пак там, ф. 1318К, оп. 1, а. е. 2913, л. 14-27.

е запазено.⁶ Иконата на светеца е публикувана едва през декември 1962 г., което осуетява желанието на настоятелството на търговишкия храм „Св. Ив. Рилски“ да поръча на художника Н. Кожухаров тематичен стенопис (Любенова 2018:203).

През 15-те години до смяната на комунистическия режим св. препод. Паисий е почетен само с един параклис – в шуменския храм „Три светители“ (1971). Едва през XXI в. са издигнати църкви в Хага и Ст. Загора, параклиси в Банско, Русе, София, с. Кралев дол, Пловдив и с. Баничан.

БПЦ има богати традиции в годишнините на заслужили персоналии или бележити събития, а юбилеите на светци са чествани с подобаваща мащабност и ангажиране на многобройни лица и институции. Затова е учудващо, че във времето св. Паисий Хилендарски се почита със скромни церемонии, типични дейности и семпли сценарии. Отбелязването на 200 г. от „История славянобългарска“ (1962). следва пълно руслото на предишната 180-годишнина от смъртта на о. Паисий (1953) и тече паралелно със 1000 г. от основаването на Зографския манастир и 600 г. от смъртта на патр. Теодосий Търновски. Културно-просветният отдел на Св. Синод по възможностите си координира отпечатването на статии и стихове в сп. „Духовна култура“ и „Църковен вестник“, на брошури и проповеди, подготвя декемврийско тържество и тематични лекции в Семинарията и Духовната академия (Поптодоров 1962; Ковачев 1962; Българският 1962; Църковно 1962).⁷ Разпространено е синодално

да е съмнителна достоверността му, неговият контент анализ показва същите акценти – свързването на светеца и дейността му с националното и просвещението.

⁶ ЦДА, ф. 549, оп. 3, а. е. 8, л. 273 гр.

⁷ Пак там, ф. 549, оп. 3, а. е. 7, л. 255, 261; а. е. 8,

послание и е откупена картина на художника Петър Вълчев.⁸ За разлика от Румъния през 1955 г. тук не са проведени улични шествия и публични церемонии, не са поканени представители на поместните църкви. Честването на 250 г. от рождението на препод. Паисий (1971-1972) преминава още по-камерно: със статия на патр. Кирил и с тематична изложба в Рилския манастир.⁹

От 60-те год. на XX в. държавата постепенно измества БПЦ в почитанието на св. Паисий. Още 200-годишнината от написването на „История славянобългарска“ става повод за многобройни инициативи: издаване на научни съчинения, юбилейни сборници, пощенски марки, грамофонни плочи и др.¹⁰ Показателен е случаят с игралния филм „Легенда за Паисий“, чийто сценарий под името „Звезда кевранджийска“ е написан от литературната историчка Надежда Драгова и писателя Първан Стефанов.¹¹ Още по време на заснемането му режисьорът Стефан Сърчаджиев е критикуван от Варненски и Преславски митр. Йосиф, който алармира Св. Синод, че целта на творците не е да бъде прославен новият светец, а напротив „смъкват великия от пиедестала на великата любов към народа до най-обикновено стъпало на най-обик-

л. 5, 105 гр., 273, 399.

⁸ Пак там, л. 273, 555 гр.

⁹ Пак там, ф. 1118, оп. 1, а. е. 1127.

¹⁰ Подробно за всички инициативи вж. Кръстева 2012.

¹¹ Въпреки съвпадението в заглавието, авторите не ползват книгата на Змей Горанин „Звезда кевранджийска“ (1942). По сценарий младият Петко (Паисий) се замонашва след любовна драма със съселянката си Бена, написването на „Историята“ е представено като плод на личната му ненавист към гърците и интереса му към стари ръкописи, а разпространението ѝ – като резултат от изгонването му от Хилендарския манастир (срв. Кръстева 2012:103).

новени човеци“.¹² Нито режисьорът, нито висшето църковно ръководство реагират на писменото и устно заявление. Филмът е завършен според замисъла си и практически обслужва атеистичната пропаганда, а не култа към св. Паисий.¹³

Светски характер има и всенародното отбелязване на 250 г. от рождението на св. Паисий (1972). Наред с традиционните юбилейни инициативи (тематични пощенска марка, монета, грамофонна плоча) по нареждане на КИК и под контрола на градските комитети на БКП и ДКМС всички музеи, читалища, училища и др. институции в страната провеждат поповодни събития. В събрания, литературно-музикални програми, фотоизложби, викторини и др. св. Паисий не е назван духовник, а предимно „великия народен будител“ и „родоначалник на Българското възраждане“.¹⁴

През 1962 г. е обявен държавен конкурс за паметник на Паисий Хилендарски в столицата. БПЦ не е причастна нито към неговия замисъл, нито е поканена да участва в провеждането му.

Още до средата на XX в., когато се името и животът на Паисий се използват от десните националистически организации (напр. от Всебългарския съюз „Отец Паисий“) и от авторитарната пропаганда, подобни паметници са поставени в Пловдив, Варна и Русе (Поппетров 2009:281-298; Даскалов 2002:220-222.). Те маркират напредваща секуларна тенденция: финансира ги обществени организации, а не БПЦ, поставят се в публични градски пространства,

¹² ЦДА, ф. 549, оп. 3, а. е. 39, л. 165-170; а. е. 8, л. 501 гр.-503.

¹³ Филмът излиза под името „Легенда за Паисий“ през март 1963 г. (Гешев 1963; Балканска 1962).

¹⁴ ЦДА, ф. 405, оп. 8, а. е. 321, л. 1-44.

а не в дворове на храмове и митрополии. Конкурсът от 1962 г. се вписва в тази светска насока. Печели го младият скулптор Михаил Симеонов – син на пастор Асен Симеонов, съден по процеса през 1949 г.¹⁵

Работата на автора е силно усложнена, поради започналата през с. г. политическа „офанзива“ срещу формализма в изобразителните изкуства като форма на буржоазна идеологическа диверсия (Все 1963). Комисията неколкратно изисква нови композиционни решения за творбата. Едва през май 1963 г. окончателният проект е одобрен, а с реализацията му се заемат секретариатът на ЦК, Комитетът за култура и изкуство (ККИ), СБХ, СГНС и Комитетът по архитектура и благоустройство. Първоначалното намерение е монументът да заеме мястото на разрушения паметник на Сталин при входа на Парка на свободата (дн. Борисова градина), но впоследствие е решено да бъде поставен пред „Св. София“ (Николов 2022).¹⁶ Макар срещу Св. Синод, мястото само привидно е религиозно, но всъщност през 30-те години е секуларизирано от Паметника на незнайния воин.

Вместо да бъде открит в унисон с вложените в него пропагандни цели по време на Международния конгрес по славистика през септември 1963 г., върху монумента е наложена 8-месечна забрана, дори в ЦК на БКП се обсъжда дали да не бъде демонтиран. Лентата му е прерязана едва през май 1964 г. (Николов 2022). В последния

¹⁵ Михаил Симеонов (1929-2022) завършва Художествената академия (1954) при Ил. Бешков и Л. Далчев. Приспособява се към социалистическия реализъм, публично осъжда формализма. През 1965 г. емигрира в Тунис, а от 1971 г. в САЩ (Все 1963; Остоич 1963; Николов 2022).

¹⁶ ЦДА, ф. 405, оп. 7, а. е. 2, л. 148.

си вариант фигурата е облечена в расо, държи книга и сочи към небето, като за разлика от официалната икона е без ореол, перо и свещник в ръце. Това подсказва, че скулпторът не черпи вдъхновението си не от каноничния образ на светеца, а по-скоро създава секуларно произведение, макар с висока художествена стойност.

Икона на св. препод. Паисий Хилендарски (Църковен 1962б)

Паметник на Паисий в София, 1974, фотограф Панайот Бърнев (Български визуален архив)

През 70-те години паметникът е преместен в северната част на пл. „Св. Ал. Невски“, където остава и досега. Позиционирането му в градината до ул. „Московска“ – периферно пространство без култови функции и с рядко пешеходно движение, допринася за слабата социализация на монумента и за практическата му неразпознаваемост в градска среда. През 1981 г. на неговото място е издигнат новият Паметник на неизвестния воин.

2. СВ. СОФРОНИЙ ЕП. ВРАЧАНСКИ В АТЕИСТИЧНАТА ПОЛИТИКА

Канонизацията на Врачански еп. Софроний (1964) сякаш следва съвсем логично тази на св. Паисий – в историографията двете личности са сочени като предтечи на Българското възраждане, а в колективното съзнание олицетворяват процесите на национална еманципация и формиране на новобългарската култура (Даскалов 2002).

Еп. Софроний обаче не е сред централните фигури на БПЦ и неговата канонизация на 31.12.1964 г. се оказва поредна „изненада“ за клириците и миряните (срв. Тодорова 2009:337).¹⁷ Дотогава паметта му е отбелязвана спорадично чрез църковни календарчета, синодални биографии (Арнаутов 1947,1954) или участие в честването на 150 г. от „Неделника“ (1956) (Календарче 1913).¹⁸ До 1963-1964 г. за евентуална промяна подсказват единствено книгопис върху живота и делото на еп. Софроний, подготвен по искане на патриарха, и статия на В. Пандурски

¹⁷ ЦДА, ф. 549, оп. 3, а. е. 11, л. 380 гр.-393 гр. Подобна липса на подготовка се наблюдава и при канонизацията на Левски от алтернативния Св. Синод на БПЦ през 1996 г., обслужваща също конюнктурни политически цели (Тодорова 2009:322, 330).

¹⁸ ЦДА, ф. 1318к, оп. 1, а. е. 3310, л. 1.

(1963).¹⁹ Затова причините за „форсираната“ канонизация трябва да се търсят отново извън БПЦ: точно тогава БПЦ се нуждае от авторитета на еп. Софроний пред Вселенската патриаршия (чийто клирик е през XVIII в.) и пред Румънската ПЦ (където е пребивава и умира) с оглед уреждане международните си проблеми. Софрониевото дело се използва като исторически аргумент в преговорите за предотвратяване избора на румънец за игумен на Зографската обител. Не е изключено действието да е и отговор на канонизацията, която Румънската ПЦ извършва през 1950 г. на трима свещи, смятани за традиционно български: търновските покровителки св. св. Петка и Филотея, и св. Димитър Басарбовски (Stahl 2014:87-90).

Тъй като решението е взето на Нова година, църковното тържество е проведено през март 1965 г. с тържествен молебен в катедралния храм „Св. Ал. Невски“ и освещаване на две икони.²⁰ За разлика от предишната канонизация богослужбното последование и житието на новия светец са отпечатани цели 20 г. след събитията (Богослужбено 1983).

Икона на св. Софроний (Църковен 1965)

¹⁹ Пак там, а. е. 5190, л. 1-8.

²⁰ Пак там, а. е. 389, л. 1.

През годините БПЦ почита формално паметта на новопрогласения си светец. През 1964-1965 г. това е сторено с тържество в Духовната академия, синодално послание и ехархийски чествания (Църковно 1964).²¹ По-целенасочени стъпки за формиране на култ към св. Софроний БПЦ предприема едва през 70-те години, когато новият Врачански митр. Калиник²² дава ход на плановете на ККИ за създаване на Възрожденски етнографски комплекс „Софроний Врачански“, обединил под управлението на местния исторически музей съществуващият старинен храм „Св. Възнесение“ и прилежащи сгради. В една от тях е устроена постоянна експозиция „Старобългарско изкуство от Врачанско“, където се показват икони, дърворезба и църковна утвар от XVII-XIX в., конфискувани от епархийските храмове и манастири и включени във фондовете на музея против волята на БПЦ (срв. Тарашоева 1991). С това владиката легитимира тяхното практическо одържавяване и символното им секуларизиране в рамките на светска експозиция.

През 1983 г., по повод 170 г. от смъртта на еп. Софроний, Синодалното издателство отпечатва юбилеен сборник, в който след 20-годишно забавяне са поместени богослужбното последование и

²¹ Пак там, ф. 549, оп. 3, а. е. 50, л. 25; а. е. 11, л. 348.

²² Врачански митр. Калиник (1931-2016) – завършва Духовна академия (1956), специализира в Москва (1960-1962), протосингел на Достолски и Червенски Софроний (1962-1970), агент на ДС (1968), игумен на Рилския манастир (1970-1974), избран за архиеп. (1974) с помощта на ДС по подобие „избора“ на Старозагорски Панкратий (1967), Пловдивски Варлаам (1968) и Видински Филарет (1971), и на Български патр. Максим (1971) (Методиев, 219-220, 281-283).

житието на светеца, негови произведения и исторически сведения за епархията (Богослужебно 1983). През 1989 г., в чест на 250 г. от рождението на светеца и отново по инициатива на митр. Калиник, врачанската църква „Св. Възнесение“ е преименувана на храм-паметник „Св. Софроний Врачански“. По това време е издаден нов сборник със слова на патрона (Катехизически 1989).

Ако се изключи отбелязването на 150 г. от появата на „Неделника“ (1956), до средата на 80-те години не са организирани специални държавни чествания на личността на Врачански еп. Софроний. Затова е озадачаващо как през август 1986 г. името му попада сред бележитите българи от едноименната програмна поредица, по която от 1979 г. работят Комитетът за култура (КК) и ЦК на БКП. В нея еп. Софроний е нареден до „хармонично развити личности“ от местна и световна величина като св. Константин-Кирил Философ, Георги Димитров, Владимир Димитров-Майстора, Леонардо да Винчи, Карл Маркс, Алберт Айнщайн, Николай Ръорих и др. (Михайлова 2012).²³

Комплексната програма „Софроний Врачански“, осъществена от КК през 1988-1989 г. по случай 250 г. от рождението на епископа, създава нов дискурс на личността му – тя е отделена от църковната сфера и наредена сред българските литератори и историци, и ѝ придава нови, не само традиционните национални, но балкански и европейски измерения. Неслучайно юбилеят е обвързан с отбелязването на още няколко годишнини на заслужили възрожденски учители, книжовници, учени и дарители, с празниците на на Народ-

ната библиотека и Българското книжовно дружество.²⁴ Програмата е част от поредицата, замислена от Л. Живкова и екипа ѝ за изучаване живота и примера на свръхчовеците. Инициативите, свързани с еп. Софроний, трябва да популяризират идеите на Просвещението и Българското възраждане, да изследват дейността и творчеството му, да пропагандират заслугите му като „представител на Просвещението, рационалист, учител, проповедник на български език, преводач, преписвач, издател, радетел за нова култура и литература, родолюбец, политик русофил“.²⁵ В програмата не фигурират епископският му сан и църковната му свързаност, не се споменава, че е светец на БПЦ. Напротив, той се величае като „първи следовник на Паисий“ и е разграничен от собствената си социална група с констатацията, че е „проповедник за по-висок морал на калугери и попове“ и че е „преследван от гръцките владици“.²⁶

Комплексната програма обхваща изключително светски прояви, за осъществяването на които са ангажирани огромен брой държавни и казионни структури през 1988-1989 г. Без претенции за изчерпателност сред тях могат да се посочат: документалните изложби „На ползу роду“ и „Българската ръкописна и печатна книга през Възраждането“, художествената изложба „Хуманизмът във възрожденската живопис“, научната конференция „Софроний, Българското възраждане и Европейското просвещение“ и Международният конгрес по балканистика, съборът на български емигранти дарители, тематичните

²⁴ Пак там, а. е. 229, л. 1-45, 61-66.

²⁵ Пак там, л. 1-22.; а. е. 185, л. 1-4.

²⁶ Пак там.

²³ ЦДА, ф. 405, оп. 11, а. е. 1185, л. 1-4.

пощенска марка и златна монета, написването и издаването на книги, пиеси и сборници, рецитали, концерти, радио и телевизия, училищни инициативи, конкурси и мн. др.²⁷

Симптоматично е, че чрез програмата държавата „възлага“ редица задачи на БПЦ, въпреки че нейни представители не са включени в организационния комитет.²⁸ За тях тя получава съответни субсидии, напр. за експониране на икони и църковна утвар в храм-паметник „Св. Софроний“ във Враца, за провеждане на симпозиум „Еп. Софроний – светител, книжовник, общественик“, за издаване на цитирания юбилеен сборник под редакцията на Врачански митр. Калиник, за рецитали на хор „Йоан Кукузел Ангелогласния“.²⁹ С действията си местните и централните църковни власти обслужват обезличаването на култа към светеца и допринасят за секуларизирането му в полза на атеистичната политика. Това е добре артикулирано в документацията, където властта дава висока оценка на тържествата, които „и в бъдеще трябва да се подкрепят и поощряват инициативите на БПЦ в национално-патриотична и миролюбива насоченост“.³⁰

Част от дейностите на комплексната програма е изграждането на паметник на епископа във Враца. Той е изработен от скулптора Крум Дамянов³¹ по поръчка от

²⁷ Пак там, ф. 990, оп. 2, а. е. 40, л. 3-35; ф. 405, оп. 11, а. е. 229, л. 23-48.

²⁸ Пак там, а. е. 108, л. 48-50; а. е. 116, л. 49-50.

²⁹ Пак там, ф. 1Б, оп. 89, а. е. 351.

³⁰ Пак там, л. 105-106.

³¹ Крум Дамянов (1937) – възпитаник на Л. Далчев, автор на момументите „Бранителите на Ст. Загора“ (1977), „Създатели на българската държава“ в Шумен (1981), „Асеновци“ във В. Търново (1985), идеен

КК през 1987 г. и открит две години по-късно по време на всенародните тържества по комплексната програма.³² Авторът му го разполага на площада пред Възрожденския етнографски комплекс, с което допълнително легитимира съществуването му, и го композира в светски дух: с драматична поза и визия, оформена чрез модерни пластични средства. Надписът на пиедестала не посочва нито епископската му титла, нито статуса му на светец. От друга страна обаче, в скулптурата се долавя не само прилика с прототипа, но и с неговата канонична икона. Паметникът представлява един от малкото образци от периода, където духовникът носи ясно разпознаваеми църковни инсигнии (калимавка, було, посох и епитрахил) и е вдигнал десница за благослов.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Формално погледнато, канонизирането на преп. Паисий Хилендарски и св. Врачански еп. Софроний през 1962-1964 г. е изява на възвърнатата църковна антокефалност на БПЦ, демонстрира приемствеността ѝ със средновековната Търновска патриаршия и я свързва с Българското възраждане. Това би било безспорно, ако беше извършено с нужната подготовка и беше последвано от разгръщането на пълноценни култове към новите светци.

Направеното проучване доказва обратното. Патр. Кирил избира за нови светци личности, отдавна причислени в културен план към групата на народните будители и свързани от колективната памет повече с българската история и литерату-

проект за комплекс „Камбаните“ в София (1978) и др.

³² ЦДА, ф. 990, оп. 2, а. е. 40, л. 506.

ра. Към онзи момент те не представляват източник на святост за населението и не са обект на широко почитание и поклонение. Предпочитанието към тях е продиктувано от политически съображения и е наложено от светската комунистическа власт по чуждестранен модел. Неслучайно в актовете на прогласяване св. Паисий и св. Софроний са описвани повече като герои, импулсирали националната революция (срв. Тодорова 2009:405-423), а решенията срещат неодобрение от висшето и низшето духовенство и индиферентност от миряните в БПЦ. Трудно може да се говори и за създаване на устойчиви култове към тях при установена липса на насъщни техни елементи (химнографски и житийни творби, чудодейни мощи, икони, храмове).

Макар определението „лъжеканонизации“ (Главева 2019) да е неточно, безспорно е, че действията на патр. Кирил са конюнктурни и не носят полза на БПЦ в дългосрочен план. Неговите компромиси улесняват провеждането на всеобхватната държавна атеистична политика, в резултат от която фигурите на Паисий Хилендарски и Софроний Врачански са почти изцяло секуларизирани. Доказателство за това са техните юбилеи през 70-80-те години и особено комплексната програма на КК от 1988-1989 г. Пълното подчиняване на църквата от държавата се осъществява от ДС, която участва в избора на митрополити, вербува висши духовници и направлява тяхната дейност (Николчев 427-434). Чрез нея те целенасочено рушат символическия капитал (Bourdieu 1990:111) на църковната институция и в частност – култовете към нейните светци. Показателно е, че голяма група клирици, свързани с ДС, инициират църковния разкол и през 90-те години се насочват към подобно конун-

ктурно и силно политизирано канонизиране на Васил Левски.

Секуларизирането на култовете към новите светци от тоталитарната държава може да бъде разглеждано и като неин удар върху православното културно наследство. В рамките на този процес и особено през 80-те години съществена вина има самата БПЦ, която парадоксално допринася за неговата застрашеност и унищожаване.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

- Арнаутов, М. 1947. Софроний Врачански, 1739-1813. София: Синодално книгоиздателство.
- Арнаутов, М. 1954. Строители на българското духовно възрождение. Паисий Хилендарски, Софроний Врачански, Неофит Рилски, Неофит Бозвели. София: Синодално книгоиздателство.
- Балканска, М. 1962. Легенда за Паисий. – Народна култура, №49, 8.12.1962, 1.
- Богослужебно. 1983. Богослужебно последование и житие на св. Софроний Врачански, 1739-1813, с исторически очерци за неговата Врачанска епархия и за Черепишкия манастир. Юбилеен сб. по случай 170 г. от блажената кончина на светителя. София: Синодално издателство.
- Българският. 1962. Българският народ отдаде достойна възхвала на преподобния Паисий. – Църковен вестник, №44, 9.
- Все. 1963. Все по-близо и заедно с народа. – Изкуство, №3-4, 1-6, 46.
- Гешев, Ч. 1963. „Легенда за Паисий“. – Земеделско знаме, №72, 27.03.1963.
- Главева, Д. 2010. За канонизациите на епископ Софроний, отец Паисий и Васил Левски. – Православие БГ, <https://www.pravoslavie.bg> [електронен ресурс

към юни 2022]

- Даскалов, Р. 2002. Как се мисли Българското възрождение. София: ЛИК.
- Календарче. 1913. Календарче „Софроний еп. Врачански“, 1911-1913. Враца: Свещеническо братство.
- Катехизически. 1989. Катехизически, омилетични и нравоучителни писания. Изръкописното наследство на светителя. Юбилеен сб. София: Синодално издателство.
- Ковачев, М. 1962. Паисий Хилендарски – лирична поема. – Църковен вестник, №45-46, 29.12.1962, 17.
- Кръстева, Г. 2012. „Паисий на фронта“, или как се чества 200-годишният юбилей на „История славянобългарска“. – НТр. ПУ, т.50, кн. 1, сб.А, 96-106.
- Левтеров, Ж., М. Методиев, съст. 2018. Кирил, патр. Български. Дневници. София: НБУ.
- Любенова, Л. 2017. Между драмата на две епохи. Варненски и Преславски митрополит д-р Йосиф. София: За буквите – О писменехъ, 336-339
- Методиев, М. 2007. Обезличаването на Православната църква от комунистическата държава. – Християнство и култура, № 2, 4-12. 4
- Методиев, М. 2010. БПЦ и комунистическата държава, 1944-1989. София: Сиела.
- Методиев, М. 2016. Нюйоркски митрополит Андрей. Биография, спомени, дневници. София: Рива.
- Методиев, М. 2017. В търсене на покровител: фактори и тенденции в българо-руските църковни отношения през XX в. – Християнство и култура, №5, 11-26. 21
- Михайлова, В. 2012. „Да следваме примера на великите личности“: Дългосрочната програма за хармонично развитие на личността в културната политика на

Людмила Живкова (1978-1981 г.). – Минало, №3, 65-82.

- Николов, К. 2022. С този, който отля слона. – Изкуство и наука.ком, <https://izkustvoinauka.com/s-tozi-koyto-otlyaslona/> [електронен ресурс към юни 2022]
- Николчев, Д. 2018. Врачански митрополит Паисий и Врачанска епархия, 1930-1974. София: УИ.
- Остоич, Д. 1963. В единен фронт срещу упадъчното буржоазно изкуство. – Изкуство, №5, 5-17.
- Пандурски, В. 1963. Един непубликуван досега образ на Софроний Врачански. – Църковен вестник, №36, 19.10.1963, 6-7.
- Партений, еп. 1974. Жития на българските светии. София: Синодално издателство.
- Поппетров, Н., съст. 2009. Социално наляво, национализъмът – напред. Програмни и организационни документи на български авторитаристки националистически формации. София: Гутенберг.
- Поптодоров, Т. 1962. Пред жертвеника на Родината. – Църковен вестник, №15, 14.05.1962, 5-8.
- Тарашоева, В. 1991. Експозицията във Възнесенската църква храм-паметник „Софроний еп. Врачански“ във Враца. – Изв.МСБ, т. 17, 183-195.
- Тодорова, М. 2009. Живият архив на Васил Левски и създаването на един национален герой. София: Парадигма.
- Тодорова, О. Православната църква и българите, XV-XVIII в. София: М.Дринов, 1997.
- Църковен. 1962а. Църковен вестник, №1-2, 06.01.1962, 15.
- Църковен. 1962б. Църковен вестник, №45-46, 29.12.1962.
- Църковен. 1965. Църковен вестник, №20, 08.05.1965.
- Църковно. 1962. Църковно търже-

ство в памет на преп. Паисий. – Църковен вестник, № 45-46, 29.12.1962, 21.

Църковно. 1965. Църковно тържество в памет на св. С. Врачански. – Църковен вестник, № 18-19, 23.

Чиликов, Ст. 2012. Някои щрихи от образа на св. преп. Паисий Хилендарски на базата на литургичните и житийните извори. – НТр. ПУ, т. 50, кн. 1, сб. А, 167-179.

Bourdieu, P. 1990. In Other Words: Essays toward a Reflexive Sociology. Stanford: UP.

Stahl, I. 2014. The Romanian Saints: between Popular Devotion and Politics. – In: Barna, G, I. Povedák, eds. The Ritual Year: Politics, Feast, Festivals. Szeged, 86-107.

Turcescu, L., L. Stan. 2015. Church Collaboration and Resistance under Communism Revisited: The Case of Patriarch Justinian Marina (1948-1977). – Eurostudia, vol. 10, №1, 75-103.

Български визуален архив, <https://visualarchive.bg/fotograf-panayot-byrnevmilena-nikolova-gallery-item-10282> [електронен ресурс към юни 2022]

Ас. д-р Диана Петрова

Институт по философия и социология – БАН

tartaletka89@abv.bg

„БЪЛГАРИНО, ЗНАЙ СВОЯ РОД И ЕЗИКА СИ!“ - ПОСЛАНИЕ КЪМ ПРОБУЖДАНЕ НА НАРОДНОТО СЪЗНАНИЕ

„BULGARIAN, KNOW YOUR RACE AND LANGUAGE!“ - A MESSAGE TO AWAKEN SPIRITUAL CONSCIOUSNESS

Abstract: This year is a jubilee, not only because it marks the 300th anniversary of the birth of Paisius Hilendarski. This year we also celebrate the 60th anniversary of his canonization as a saint of the Bulgarian Orthodox Church. (St. Paisii Hilendarski - in 1962) and we celebrate 260 years since the writing of "Slavic Bulgarian History".

Being possessed by a deep patriotic love and an unceasing drive, Paisius Hilendarski felt a historical necessity to affirm the Bulgarian nationality through his language and history. Paisi's ardor ignites the unquenchable spark of popular enlightenment in the Bulgarian heart. His "historian", although small, has become a textbook in the daily life of the Bulgarian people, perpetuating his messages in an institution that continues to be remembered and transmitted.

Key words: Paisius of Hilendar, National Revival, Slavonic-Bulgarian History, covenant

„Няма такава книга, от която човек не би могъл да научи нещо.“ – Гьоте

УВОД

Символ на прехода от Българското средновековие към ранното Българско възраждане, подтикван от патриотизъм Паисий Хилендарски е будител на народното самосъзнание и национална гордост. Един от малцината възродители на националния дух, със силното си чувство за дълг и вяра за пробуждането на българският народ, той написва „История славянобългарска“.

Сведенията около живота на отец Паисий са ограничени. За неговият живот черпим информация единствено от автобиографичните му бележки от „История славянобългарска“, от записки от Хилендарската кондика и ограничен брой писма.

Във времена на засилено турско влияние и започваща пропаганда на гръцкото духовенство, със своя мироглед и патриотичен позив към българският народ, Паисий полага основите за съхраняване

на българската културна принадлежност и идентичност. Неговите просвещенски идеи залегнали в труда му са свидетелство, че е време българите да знаят за своето славно минало и да имат история, която да съхраняват и помнят. С пълна отдаденост и преданост, в името на народното дело, Паисий Хилендарски прочита множество печатни и ръкописни издания и книги, от които черпи сведения за историята на българите. Тези източници на информация му помагат да напише своята „книжица“, защото само така ще успее да изпълни своята задача - да покаже, че и българите имат история, с която да се гордеят, и която да запали пламъка на патриотичния дух. Претърпял лишения, устоял на трудности, благодарение на своята всеотдайност след дългогодишен труд и постоянство, той завършва своя завет.

Въпреки че е неук „Не съм учил нито граматика, нито светски науки“, пише самият Паисий в послесловието на „История славянобългарска“ (Иванов 1914:85), тази „история“ (Иванов 1914:85) е плод на нестихващият му патриотизъм и силен дух. След две годишен усилен труд през 1762 г. в Зографския манастир Паисий написва своя завет – „История славянобългарска“. В своята история, той отбелязва „Аз претърсих всички светогорски манастири, гдето има стари български книги и царски грамоти, също така и из много стари места из България, гдето се намират много стари български книги“ (Иванов 1914:84). Във време на преход и промяна на българското общество, тази история полага основите за съхраняване на духовната и културна принадлежност на българите. Считана за „свята книга“ тя е истинско възрожденско четиво за историческото минало на България, показващо славното ни минало и подвизите на

храбрите българи, знаменити крале и царе (Иванов 1914:62). С призива си за запазване на българския език и история, той оставя и своя завет: „Преписвайте я тая история и платете, нека ви я препишат, които умеят да пишат, и пазете я да не изчезне!“ (Иванов 1914:5).

До възрожденските читатели тази „книжица“ достига благодарение на първия ѝ препис, написан през 1765 г. от отец Стойко Владиславов – бъдещият епископ Софроний Врачански (Енциклопедия „Българско възраждане“). Документално има свидетелства за около 60 ръкописни екземпляра (класифицирани като преписи и преправки) на „Историята“ (Енциклопедия „Българско възраждане“), от които са запазени 49 ръкописа и едно печатно издание. Тези преписи и преправки са доказателство за започналия от възрожденската интелигенция научен интерес към Хилендарския монарх и заветният му текст и до днес. Свидетелство за неспиращото пробуждане на народното съзнание.

Изследователите на Паисиевото дело, сред които са акад. Йордан Иванов, проф. Надежда Драгова, проф. Велчо Велчев и историка Боян Пенев, смятат, че написването на „Историята“ е следствие на промяната на миросгледа на монасите през XVIII в., когато Атонските манастири са средище на български, сръбски, гръцки и руски духовни лица и поклонници, и хранилище на значими текстове и ръкописи от миналото. Тази история е първото възрожденско произведение на българската историография.

Откривател на оригиналната Паисиева история намерена през 1906 г. е именно акад. Йордан Иванов, който през 1914 г. разчита и публикува за първи път текста. Изтъкнат представител на българската академична общност след Освобожде-

нието, талантливият и ерудиран историк публикува редица статии и изследвания, посветени на славянската култура. В това число не може да се подцени и направеното откритието, даващо яснота върху така оспорваният факт, свързан с родното място на зографския духовник. През 1938 г. прави поредното разкритие в статията си във в. „Зора“ под заглавието „Родното място на Отец Паисий се установява - край на един продължителен спор“ (сп. Зора 1938). Проф. Йордан Иванов изрично пише, че данните, с които разполага са извлечени именно от „Хилендарската кондика“, а не от други ръкописи от този манастир. „Хилендарската кондика“ е написана като „тефтер“. Тя съдържа свидетелства за присъствието и дейността на отец Паисий и брат му Лаврентий като таксиديوти в Хилендарския манастир. В статията си той посочва, че българският историк се бил родил в разложкото село Банско и че гробът му се намира в Самоков. „Тук ще кажа няколко думи за рода на Паисий, доколкото за това се споменава в писмени документи“ (сп. Зора 1938). По неуточнена информация има вероятност талантливия изследовател да е получил не само една кондика от Хилендар (сп. Зора 1938). Въпреки нестихващият интерес и дългогодишната изследователска дейност около живота на Паисий, все още не може да се претендира за пълна изчерпателност на научните му трудове, свързани с битието и делото му. Това остава нерешена научна задача.

Въпреки всичко, сновни сведения за Паисий получаваме от „История славянобългарска“, която макар малка, е завета, изиграл важна роля в духовната и културна независимост на българският народ. Тя е учебник в житейското битие на българина, в който народния будител

отправя апел към българите да пазят своето име, род и език и да не се срамуват от тях. Паисиевият плам запалва искрата на народното свестяване, която вече 300 години, нестихва у българското сърце. Затова той призовава своя читател да чете и да преписва историята, да я пази и да не я губи. Самият той е пример за разпространението ѝ, тръгвайки по българските земи и разнасяйки святото си дело, за да запали искрата на „народното свестяване“.

За голямото въздействие, което оказва върху читателите си тази история, свидетелстват думите на нейните четци и преписвачи: „Прочитането на тая история развя калугерската мъгла, която беше ме обзела, и възроди в мене друг мерак. Досега аз мислех едностранчиво, само как да спася душата си, а след прочитането на тая история аз си зададох цел как да спася народа си т. е. как да му вдъхна патриотизъм. Прочитането и преписването на тая история даде друго направление на моите желания и на моята деятелност...“ пише един от най-последните преписвачи на Паисиевата история, видният български писател и деец Петко Славейков, посочвайки, що е сторила тази книга в неговата душа. А епископ Софроний Врачански, преписал историята през 1765 г. и я оставил в селската църква за общонародно ползуване.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Всичко това още веднъж засвидетелства, че патриотичното чувство на Паисий достига ненадминати до тогава в българската литература и историография величини. Критиката може да оценява Паисиевото дело от различни ъгли, но за голямата част от българите важното в неговата „История“, е това, че то е първото произведение от новата българска лите-

ратура, което възпитава на патриотизъм. Тя е пропита с духа на просвещенското мислене, което личи от преклонението му пред знанието, и отношението му пред историята.

Чрез своята „историца“ Хилендарският монах пробужда българина за просвета и борба, давайки му надежда за ново бъдеще. Епохалното дело на Паисий Хилендарски го издига като олицетворение на започващия преход, а посланията му се превръщат във завет, който всеки трябва да помни и предава.

Доказано устояли във времето тези послания, са свидетелство (белег), който и до днес пробужда и озарява духовността на народа ни, събуждайки съзнанието за принадлежност към една общност със своя богата история, култура и език.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

Ангелов 1985 - Ангелов, Б. Паисий Хилендарски. София: Наука и изкуство.

Бояджиева 2009 - Бояджиева, Е. Банско през Възраждането. София: Арс-Милениум.

Бояджиева 2013 - Бояджиева, Е. Паисий Хилендарски: пътят на неговия живот. София: Арс милениум.

Иванов 2020 – Иванов, Й. Зографска българска история. София: Гута-Н.

Дринов, М. Отец Паисий, неговото

време, неговата история и учениците му. – Българско Книж. Д-во, 1871, № 4.

Дринов, М. Още няколко бележки за Паисия и за неговата история. – Бълг. Книж. Д-во, 1886, № 19-20.

Митев 2012 - Митев, П. Българското възраждане - лекционен курс. София: Стандарт.

Пенев 1918 - Пенев, Б. Паисий Хилендарски. София: Образование.

Радев 2012 – Радев, И. Отец Паисий Хилендарски. Контекст и отгласи от личността и делото му. София: АИ-Проф. Марин Дринов.

Радев 2012 – Радев, И. Паисий Хилендарски и Търновският край. София: Абагар.

Тодоров, И. Въпросът за критическото издание на „История славеноболгарская“. – Литературна мисъл, 1971, № 4.

Димитрова - Димитрова М. Енциклопедия Българско възраждане, <http://enc.ilit.bas.bg/slovník/преписи-и-правки-на-история-славянобългарска%20%20> [електронен ресурс към април 2022]

Иванов 1914 – Иванов, Й. Паисий Хилендарски. История славянобългарска. София: Държавна печатница. Достъпна на: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/d/d3/Paisii_Hilendarski_Istoriya_Slavyanobolgarskaya_red_Y_Ivanov_BAN_1914.pdf [електронен ресурс към април 2022]

В СВЕТИНАТА НА НЕТЛЕННОТО НАСЛЕДСТВО

ПРЕП. ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ – ДУХОВЕН БУДИТЕЛ И ХРИСТИЯНСКИ ФИЛОСОФ НА БЪЛГАРСКАТА ИСТОРИЯ

REV. PAISIUS HILENDARSKI – SPIRITUAL AWAKENER AND CHRISTIAN PHILOSOPHER OF BULGARIAN HISTORY

Abstract: Rev. Paisiy Hilendarski is a saint of the Church, who was officially canonized by the Bulgarian Patriarchate on the initiative of the Bulgarian Patriarch Kirill by decision of the Holy Synod in 1962. Paisii Hilendarski's "Istoriya Slavjanobolgarska" is both a traditional chronicle and a church historical chronicle, but also a moral sermon, spiritual teaching and instruction about knowledge and the "benefit of history", about the cultural and ecclesiastical-political significance of this knowledge for life here and for the salvation of the soul in God's eternal kingdom of glory. The Paisian story is a Christian narrative and teaching about the meaning of history, about the awakening of conscience through the enlightenment of reason and the transformation of memory. According to the nature of his church ministry and literary activity, the Hilendar monk is a true spiritual awakener and Christian philosopher of Bulgarian history.

Key words: Rev. Paisii Hilendarski, spiritual awakening, Bulgarian revival, church history, Christian philosophy of Bulgarian history.

Чрез своята знаменита творба „История славянобългарска“ преп. Паисий Хилендарски предлага един нов духовен прочит на историята на българския народ, на съдбата на българската държава през вековете и на значението на Българската църква като независима автокефална патриаршия за културата и историческата съдба на българите. Чрез това триединство в християнския исторически разказ за съдбата на народа, държавата и Църквата на българите,

както и на ролята на българските светци за създаване и съхраняване на тяхната духовна идентичност през вековете, Хилендарският монах поставя на преден план въпросите за осмислянето на историята и за отговорността за духовното пробуждане на народа. Той поставя важните задачи за познаване на миналото и проясняване на познанието за историята на народа с оглед на възраждането и възстановяване на паметта за достойното и славно историческо минало и на необходимостта да

се положат съзнателни усилия за възстановяване на това загубено човешко и национално достойнство на българите (Паисий Хилендарски 1960).

По този начин чрез основните послания на своята творба и посредством своята будителска мисия, както и чрез този свой настоятелен духовен призив към всенародно опомняне и пробуждане, Паисий Хилендарски изпълнява ролята на будител и християнски философ на българската история. Той дава тласък за началото на духовно пробуждане и национално Възраждане на българите, както и за формиране на самосъзнанието на българската нация в зората на Новото време. Средствата, които предлага Паисий Хилендарски за изпълнение на тази национална задача са просветителски и будителски – чрез осмисляне на хилядолетната история и пробуждане на съзнание за отговорност и активна борба за национално достойнство и културен напредък, да се възвърне достойнството и свободата на българския народ като просветена и свободна християнска нация в семейството на другите европейски християнски народи в духовното лоно на Църквата (Нушев 2022:30-43).

1. ЮБИЛЕЙНИ ГОДИШНИНИ ОТ ЖИВОТА И ДЕЛОТО НА ПРЕП. ПАИ- СИЙ ХИЛЕНДАРСКИ

През настоящата 2022 година отбелязваме три важни кръгли и юбилейни годишнини, свързани с живота, личността и делото на св. Паисий Хилендарски. Това са 300 години от рождението, 260 години от създаването на „История славянобългарска“ и 60 години от канонизацията на преп. Паисий Хилендарски като светец на Църквата и духовен будител на българския народ. Триединството на тези забеле-

жителни годишнини ни дава повод за нов прочит и усилие за ново вникване в смисъла на великото духовно дело на Хилендарския монах и отправя към нас призив за ново осмисляне на неговото просветителско дело и духовни послания, които полагат началото на духовното пробуждане на българския народ през Възраждането (Арнаудов 1962а).

В какво се състои духовно-будителското дело на св. Паисий Хилендарски и каква е неговата културно-историческа роля за повдигане на духа на народа и за подтикване на духовнопросветената част от него към духовна борба за просвещение, която полага началото на Българското възрождение?

Чрез своята безсмъртна творба „История славянобългарска“ той призовава българите към духовно опомняне и духовно пробуждане от греховния сън на забвения и забравата, към освобождаване от незнанието и неведението за собствената история и възстановяване на паметта за славното църковно, държавно и народно минало. Този призив на Хилендарския монах звучи най-вече като апел за пробуждане и просвещение – за просветеност, осъзнатост и познание на вярата и основните исторически истини за своето минало, които са гаранция за осъзнатост и отговорност към настоящето и бъдещето и водят до пробуждане на интереса към историята и съзнанието за необходимост от нов културен подем в общонародния и църковния живот. В областта на вярата, православната духовност и църковен живот призивите на Паисий Хилендарски водят до стремеж към възстановяване на правдата и истина за историята и изправяне на живота на българския народ според Евангелските нравствени ценности и общочовешки морални норми – за живот

в истина и справедливост, достойство и благословен от Бога духовен и културен напредък в едно Ново време на Просвещение и стремеж към независимост и все-странна свобода (Арнаудов 1962б).

Призивите за опомняне и възстановяване на паметта, за просвещенско усилие да се познава миналото и да се познае Истината чрез изучаване и познаване на историята, които св. Паисий прокарва чрез целия патос на своята творба, е на първо място една програма за пробуждане по отношение на смисъла на българската история и на второ място стремеж да се възстанови загубеното достойнство на Българската църква, независимостта на българската държава и свободата на българския народ. Тези призови поставят началото на борбите за църковна независимост и стремежите за възстановяване на автокефалията и независимостта на Българската църква като духовна институция на българския народ и борбите за национална свобода и освобождение на българската държава като право на възстановяване на загубеното достойнство (Коларов 1983:8-23).

В основата на тези призови за църковно и държавно достойнство е християнското учение на Паисий за изконното достойнство на човека като Божие творение и необходимостта за всеки човек и християнин да живее като свободно и достойно човешко същество, а за всеки народ да се гарантират условия за достойно съществуване и културна свобода, национално развитие и освобождение от тиранията и робството. Така чрез една християнска философия на историята и богословско тълкуване на смисъла на Божия промисъл в историята и историческата съда на народите и държавите в Европейската християнска цивилизация

преп. Паисий Хилендарски изгражда устойчива християнска визия за смисъла на историята и жизнена програма за бора за човешки правдини и човешко достойнство. Като истински християнски духовен будител и християнски философ на българската история Хилендарският монах и просветител дава тласък на стремежите на българите за възстановяване на загубеното човешко и национално достойнство и на борбата за църковна независимост и общонационално Възраждане, независимост и обществен напредък (Нушев 2022:30-40).

Пет са основните характеристики в личността и делото на духовния будител, които можем ясно да открийм в духовния образ на св. Паисий Хилендарски, чрез които се разкрива пълнотата на неговата историческа мисия и служение на Бога, на Църквата и на народа. Той на първо място е светец, духовен будител и книжовник-просветител, а също така, според характера на своето духовно-просветно дело и послание към българите, е църковен историк – летописец, и християнски философ на българската история (Снегаров 1962).

2. ПРЕП. ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ КАТО СВЕТЕЦ, ДУХОВЕН БУДИТЕЛ И КНИЖОВНИК

На първо място преп. Паисий Хилендарски е светец на Църквата, който официално е канонизиран от Българската патриаршия по инициатива на Българския патриарх Кирил с решение на Светия Синод през 1962 година. През настоящата 2022 юбилейна година честването на неговата памет в църковния календар съвпадна с Неделята на всички светии, което

също е знаменателно и показателно, а и промислително в някакъв смисъл, с оглед на някои скептични и нихилистични мнения, които се прокрадват от време на време, по отношение на времето и начина, основанията и мотивите за неговото канонизиране от Българската патриаршия по време на първосветителстването на Българския патриарх Кирил.

2.1. КАНОНИЗАЦИЯ НА ПРЕП. ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ КАТО СВЕТЕЦ ОТ БЪЛГАРСКАТА ПРАВОСЛАВНА ЦЪРКВА

Като тип светец, според своето служение в Църквата, св. Паисий Хилендарски е „духовен будител“. Духовните будители през Възраждането са носители на християнския просвещенски дух и на християнските нравствени ценности, борци за човешко достойнство и свобода за Църквата, както и продължители на културно-просветното и книжовно дело на славянските първоучители и просветители - светите братя Кирил и Методий, св. Климент Охридски, св. Йоан Рилски и св. патриарх Евтимий. Духовните будители са Христови свидетели, църковни учители и изповедници на вярата, които полагат темелите на новата българска християнска просвета и национална култура чрез духовно просвещение на народа на новобългарски език. За тази категория Божий угонници, Христови подвижници на вярата, църковни учители, служители и просветители на християнския народ Църквата е въвела специалното наименование „духовни будители“, което указва на тяхната група като на нова и специална категория светци - просветители, книжовници и църковни пастири, които са по правило

монаси, но преди всичко духовни учители, пастири и епископи (Нушев 2018:90-95).

Църковната почит и прослава на св. Паисий Хилендарски се разкрива църковното песнопение за възхвала на св. Паисий Хилендарски - неговия тропар, се казва чрез съборния глас на Църквата: „На равноапостолния св. Кирил езика си защитил и обнови, На св. Патриарх Евтимий Троицното благословение към българския народ си изпълнил, Чрез твоите трудове на разбираем език за българите отново си направил понятно благочестието и първо чрез тебе започна промислителното дело на Троицния Бог за освобождението на нашия народ! Затова те почитаме блажени Паисие и с любов извършваме честната твоя памет!“

Ако се вгледаме внимателно в църковната почит и прослава на св. Паисий Хилендарски, които са отразен в това църковно песнопение можем да доловим съборния глас на Църквата в прославата на богоугодното дело на духовния будител – той е продължител на просветителското дело на св. Константин-Кирил Философ в защитата на българския език заради евангелското просвещение на българите и изпълнител на мисията на св. патриарх Евтимий търновски да опази българския народ в истината и благодатното лоно на църквата въпреки робската участ и загубеното държавна независимост и политическа свобода (Нушев 2022:30-35).

2.2. ПРЕП. ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ КАТО ДУХОВЕН УЧИТЕЛ И КНИЖОВНИК

Преп. Паисий Хилендарски е родоначалник на една културно-просветна традиция в историята на Българската пра-

вославна църква, свързана с духовното будителство и народното просвещение чрез използване на говорим и разбираем новобългарски език. Той е родоначалник на духовното будителство и народното християнско просвещение, които дават тласък на културата на Българското възрождане и на борбата за църковна независимост и национално достойнство (Пенев 1918).

Прави впечатление, че нравствените идеи и християнските етически възгледи на Паисий Хилендарски са ориентирани предимно към сферата на свободата и човешкото достойнство, личната отговорност за своя живот и служението на Бога, на църковната общност и своя народ. В тази християнска просветенска визия за служението на Бога, на човека и Църквата се съдържат евангелските ценности за свободата на личността, човешките права и социално-етическите принципи и идеали за църковна независимост и народна свобода. Духовният обрат, който тази Паисиева история предизвиква, се вписва в просветната дейност на книжовниците дамаскинали, които използват вече говоримия и прости народен език и работата, която извършват със съзнанието за необходимостта да се даде елементарна християнска духовно-нравствена просвета на народа – познание за вярата и християнските добродетели, борбата с греха и съзнанието за вредните пороци и страсти и благочестивото поведение, което всеки християнин трябва да следва.

Цялото това духовно поучение и просвещение се извършва на говорим, общоразбираем език, а не чрез традиционните форми на църковна словесност, които били унаследени от предходната книжовна и манастирска култура. В този процес на трансформация се извършва освен демократизиране на езика и кни-

жовността също и едно разширяване и изнасяне на просвещението и аскетичния, характерен и познат преди това само на монасите, християнски начин на живот сред по-широките слоеве от вярващи и обявяването му като образец на духовно подвижничество за всички.

Всеки християнин и всеки българин трябва да познава истините на своята вяра и правилата за духовен живот и да бъде просветен и съзнателен християнин – да знае основните истини за историята на своята Църква и своя народ, за да има съзнание за това от къде идва и накъде върви по пътя на Христовото евангелско учение и спасението на душата в този тукашен живот и за вечността (Нушев 2022:30-43).

2.3. ХАРАКТЕР, ЕЗИК И ЖАНРОВИ ОСОБЕНОСТИ НА ИСТОРИЯ СЛАВЯНОБЪЛГАРСКА

В условията, в които твори Паисий Хилендарски, е било необходимо християнските истини и църковните послания от амвона, или нравствените поучения за духовния живот на християните, да се преведат и предадат на българите на разбираем и говорим език. Да се пробуди тяхното чувство за история и историческа приемственост и да се възроди паметта за великите подвизи на българските светци, патриарси и царе от далечното и славно минало. Историята на Паисий Хилендарски е едновременно традиционна християнска хроника и църковна летопис, но също така, по своята жанрова форма, цел и съдържание тя е и нравоучително слово, поучение и наставление за смисъла от познанието на историята, за ползата от това познание за тукашния живот и спасението на душата. Историята, която създава Паи-

сий Хилендарски, има силно изразен полемичен заряд и насоченост и това определя нейното силно въздействие върху съзнанието на българите. В нея се засяга и разработва една изконна тема в българската духовна традиция и християнското просвещение, свързана с използването на говоримия и разбираем от народа език. Това е още полемиката в защита на българския език от св. Константин - Кирил Философ и борбата срещу триезичниците и правото на българите да имат книжовност и просвета на своя роден и разбираем народен език. Тази полемика е била в основата на културно-просветната мисия на книжовниците от Преславската книжовна школа, а по времето на Паисий Хилендарски отново излиза на дневен ред като актуален проблем за българите (Пенев 1918).

Съществува и един втори полемичен план на използвания исторически дискурс в творбата на Хилендарския монах – чрез историческите трудове на някои западни църковни историци от времето на Контрареформацията, но адаптирани чрез използване на сходен църковно-полемичен подход към нуждите и задачите на християнската просвета в тогавашната българска действителност и в контекста на църковното, народното, културното и езиково пространство на българите, Паисиевата творба играе ролята на един своеобразен манифест за нова духовна просвета чрез защита на правото за използване на родния и разбираем български език (Снегаров 1962).

В условията, в които твори Паисий Хилендарски е било необходимо християнските истини и църковните послания от амвона или нравствените поучения за духовния живот на християните да се преведат и предадат на българите на разбираем и говорим език – тяхното съдържание,

духовно послание, нравствено поучение и религиозно съдържание да достигне до хората на един достъпен език и по един достъпен начин. Това начинание ражда цяло новото литературно движение – литературата на дамаскинали, която през XVIII век е първият предвестник на новото възрожденско движение за просвета на общонароден език. Дамаскинали са книжовници – просветители, които пишат изключително на нравоучителна тематика и разпространяват нравоучителни слова на прости народен език (Арнаутов 1962а).

3. ПРЕП. ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ КАТО ЦЪРКОВЕН ИСТОРИК И ХРИСТИЯНСКИ ФИЛОСОФ НА БЪЛГАРСКАТА ИСТОРИЯ

Историята на Паисий Хилендарски е едновременно традиционна хроника и църковна летопис, но по своята жанрова форма, цел и съдържание е също така и нравоучително слово, духовно поучение и наставление за познанието и „ползата от историята“, за културната и църковно-политическа полза от това познание за тукашния живот и за спасението на душата във вечното Божие царство на славата. Това е духовно поучение за пътищата на избавление от невежеството, безпаметството, забравата и загубата на своето човешко достойнство, народна свобода и своята национална идентичност, както и разказ и поучение за пробуждането на съвестта чрез просвещението на разума и претворяване на паметта (Коларов 1983:10-18).

Само съзнателният човек, според св. Паисий Хилендарски, който има познание за историята – познание и съзнание за миналото като памет за великите и славни

дела на своите духовни предци, може да бъде истински достоен и свободен в настоящето като се надява на добро бъдеще в предстоящото време (Снегаров 1962).

3.1. ИСТОРИЯ СЛАВЯНОБЪЛГАРСКА“ - ЦЪРКОВНА ХРОНИКА И ИСТОРИЧЕСКА ЛЕТОПИС НА БЪЛГАРСКИЯ НАРОД

Хилендарският духовен будител е истински християнски учител на българите, църковен отец и проникновен християнски философ на българската история. Неговата историческа творба е едно задълбочено духовно поучение за Божия промисъл в съдбата на народа, за пътищата на обновление на българската участ чрез избавление от духовното робство на греха, невежеството, безпаметството, забравата и загубата на своята идентичност. Тази духовна творба е поучение и напътствие, чрез което може да се постигне избавление от невежеството и да възвърне достойнството на народа и свободата в църковен и обществен план. Защото един народ, който не знае своята история е обречен на безпаметство и безпътница, на чуждо духовно и политическо робство и липса на свобода и национално достойнство.

Чрез възраждане на паметта за българска църква, за величието на българските духовници и царе и делото на българските светци св. Паисий Хилендарски се стреми да предизвика истинско пробуждане на съвестта на българите и стремеж към духовно просвещение на разума (Коларов 1983:20-23).

3.2. БОЖИЙ ПРОМИСЪЛ И ХРИСТИЯНСКА ФИЛОСОФИЯ НА ИСТОРИЯТА

Приобщените от векове към християнската вяра и духовна култура българи са включени в културната общност на християнските народи, изградили са своята Църква, държава, култура и цивилизация по християнски образец и преживяват драматично упадък и крушението на своята християнска държава под ударите на чуждите османски поробители. Загубата на политическата независимост и свобода, попадането под робството на чуждия иноверски поробител се разбира като понижаване на достойнството на българите като християнски народ, но и като изпитание за вярата и силата на християнската съвест (Паисий Хилендарски 1960).

Това е и един от християнските религиозни мотиви за Божията справедливост и Божия съд над балканските православни народи, които са предадени под чужда власт и се намират в ръцете на другоплеменници и друговерци по Божия воля и според Божествения промислителен план, но когато се изпълнят времената на изпитанието Бог по своите неведоми пътища би благоволил към възстановяването на българската държава. Такава мисъл и идея, в духа на библейското разбиране за Божия промисъл и на християнското богословско и църковно учение преп. Паисий Хилендарски излага още в началото на своята „История славянобългарска“.

Тази идея е много важна за разбирането на духовните аспекти на Паисиевата летопис като християнска философия на историята на българския народ, издържана в духа на християнския провиденциализъм. Ето как преп. Паисий Хилендарски

представя тези свои идеи в текста на своята знамените творба:

„Дивни са присъдите на Бога, неизследима е бездната на неговите съвети за управлението на тоя свят и за промисъла, с който управлява царствата на тоя свят – раздава ги, променя, пренася и когато иска погубва и пак възстановява. Понякога ни се струва като че не се грижи за нас, като че ни е пренебрегнал с безкрайна забравя, но не е така. Може в летописите и историите на евреите да се узнае как много пъти ги предаваше в плен и запустение и пак ги събираше и и закрепваше в тяхното царство, както и сега се вижда от упадък на източното гръцко и българско царство. И струва ни се, че не окончателно бе отхвърлено и забравено от Бога. Но кой ще постигне Ума Господен или кой ще последва неговите съвети, за да възстанови пак и събере разпръснатите и изцери съкрушенията? Това знае само Бог със Своите свети присъди“ (Паисий Хилендарски 1960).

3.3. СВ. ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ - ХРИСТИЯНСКИ ФИЛОСОФ НА БЪЛГАРСКАТА ИСТОРИЯ

Тези християнски провиденциалистички идеи за историята и духовно-поучителни размисли, напътствия и наставления, поставени в началото на историческия разказ за хода, обратите и перипетиите на славяно-българската история, придават много важно значение на Паисиевото повествуване за българския народ – това е поучение за Божествените отсъди и за справедливия Божий съд, които имат за цел да вразумяват и изцеляват, да поправят и възвърнат народа към неговото достойнство и праведен път пред Бога. Тази перспектива може да се осъществи и да се реализира в бъдещия

ход на историческите събития ако българите се опомнят и осъзнаят като християни и чрез покаяние и нравствено възраждане станат достойни Бог да им възвърне загубената свобода, човешко достойнство, църковна и държавна независимост като християнски просветен народ в общата европейска културна история.

Според историческия разказ на о. Паисий Хилендарски Божиите промислителни действия и отсъди за българите и тяхната историческа участ са мотивирани и основани върху Божията любов и затова когато се изпълни определеното време на изпитанието и мярката на Божията справедлива отсъда, то Сам Бог, Който не е забравил българите и тяхното царство, отново ще бъде милостив към тях. И тогава, ако те се пробудят духовно от греховния сън, ако чрез покаяние и нравствено поправяне изправят пътя си пред Бога и се опомнят като осъзнаят отговорността и призванието, което са получили като християнски народ, то и величието и достойнството на тяхната Църква и държава, които са имали и са загубили, ще бъдат отново възстановени.

Поставена в началото на Паисиевата история тази теологическа рамка играе ролята на парадигматичен разказ – всичко останало е поместено в нея и се разкрива и разгръща като морална и историческа драма – за да се изпълни тайнствения Божествен промисъл за възстановяване на българската държава българите от своя страна трябва да се подготвят духовно и да не забравят Бога, защото и той не ги е забравил.

Паисиевите слова, които се отнасят за това, че българското царство не е отхвърлено окончателно от Бога и когато изтече този срок на изпитание за българите, са призив, изпълнен с духовна надежда и

упование в Божия промисъл и Божието милосърдие към поробените българи, но същевременно това е призив и послание за будно нравствено съзнание, духовно просвещение, памет за своята история и нравствена активност пред Бога и за благото на просвещението на своите ближни – „на ползу роду болгарскому“, а също „Церкви и Отечеству на ползу“ (Нушев 2022:40-43).

Тази провиденциалистка идея за смисъла на историята и за Божия промислителен планв историческата съдба на българите ще породи надежди за промяна, стремеж към духовна пробуда, към всенародна просвета, нравствен възход, покаяние и опомняне, които водят до осъзната грижа и отговорност за възстановяване на загубеното достойнство, за възвръщане на загубеното и придобиване на отнетите правдини.

Чрез този духовен прочит на историята като Божие изпитание на вярата и осмисляне на историческата съдба на българите посредством вникване в неизследимия, но справедлив Божий промислителен план, св. Паисий Хилендарски като християнски философ на историята създава една положителна и оптимистична перспектива за духовна борба, която е лишена от фатализъм или песимизъм.

Хилендарският монах разкрива християнското разбиране за смисъла на историята и показва чрез множество примери от библейската свещена история на Стария и Новия Завет човешката отговорност за собствената участ като подтиква българите към нравствено подвижничество за духовно обновление на техния живот чрез просвещение, възстановяване на паметта и борба за възвръщане на изгубеното църковно, народно и държавно достойнство, независимост и свобода.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

Арнаулов 1962а - Арнаулов, М. Паисий Хилендарски. Личност-дело-епоха. София: Народна култура, 1962.

Арнаулов 1962б - Арнаулов, М. Въпроси около отца Паисия Хилендарски. – сп. Духовна култура, 1962, кн. 5-6.

Коларов 1983 – Коларов, И. Атон – В: Огница, София: Отечествен фронт, 1983, 9-28.

Паисий Хилендарски 1960 - Паисий Хилендарски. Славянобългарска история. София: Български писател, 1960.

Пенев 1918 - Пенев, Б. Паиси Хилендарски. София: Образование, Царска народна печатница, 1918.

Нушев 2018 - Нушев, К. Опит за типологизация на светците, канонизирани от Българската православна църква в най-ново време. – В: Шнитер, М., Ковачева, Е. (състав.). Съвременната святост: история, образи, символи, практики. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2018, 90-107.

Нушев 2022 - Нушев, К. Преподобни Паисий Хилендарски и подвигът на духовното будителство в историята на Българската православна църква. – В: Сп. „Светодавец“, 2022, бр. 6, 30-43.

Снегаров 1962 - Снегаров, Ив. Отец Паисий Хилендарски. – Духовна култура, 1962, кн. 7-8.

Гл. ас. д-р Светла Шапкалова
УниБИТ
s.shapkalova@unibit.bg

ИСТОРИЧЕСКИТЕ ПОСЛАНИЯ И ХРИСТИЯНСКИТЕ ЦЕННОСТИ В ПАИСИЕВОТО ПРОИЗВЕДЕНИЕ

HISTORICAL MESSAGES AND CHRISTIAN VALUES IN THE PAISIEVO PRODUCTION

Abstract: In this short study, an attempt has been made to highlight Christian values as messages in Paisian history. The personality of the Reverend Paisii Hilendarski is spoken of as a man dedicated to God by his monastic feat. The main focus is the moral virtues of faith, hope and love clarified through the theological gaze of the author. As the first scientific task is the recall of the life texts, which clearly shows the valuable motive for the monastic ministry. The second important research point is through specific texts from Slavonic Bulgarian History, to make references to the Biblical text. This clearly shows the moral messages that are encoded in the text of history, such as exaturred Christian values. The last important moment is the spiritual upbringing of the generation to come, by indicating specific methodological lessons to achieve real religious life.

Key words: Reverend Paisii Hilendarski, life literature, Slavyanobergarska history, Christian values; historical message

УВОД

Християнската религия е най-разпространената в България и съответно има определящо значение за културно-историческото развитие на страната. Тя проповядва мир, търпение и любов към всички хора и акцентира на духовното развитие на личността. В конституцията на Българската държава е определена православната религия като традиционна. По време на своето три годишно земно служение Христос съобщава ново учение

на вярата, учредява Тайнства, установява в лицето на апостолите йерархия, с която дава право да учат и да свещенодействат. Показва на Своите последователи висш идеал за нравствено съвършенство, с което да се уподобят на Бога: „Бъдете съвършени, казал Той, както е съвършен и небесният ваш Отец“ (Мат. 5:48) (Библия 1998:1200). На тези основи най-близките ученици на Спасителя - апостолите, а после техните приемници, устройват Християнската църква. Историческото начало е поставено в деня на Петдесетница, кога-

то Дух Свети като огнени езици слиза над апостолите, и те още същия ден започват да проповядват: „Цяла година те се събираха в църква и поучаваха доста народ; и първом в Антиохия учениците бидоха наречени християни“ (Деян. 11:26) (Библия 1998:1342). В основата на догматичното учение е обещанието на Исус Христос, че ще пребивава с Църквата Си „през всички дни до свършека на света“ (Мат. 28:20) (Библия 1998:1232).

За да се изяснят християнските ценности в Паисиевата история се използват традиционно установените научно-изследователски методи. Анализират се житиеписните данни в посока на личностната изява на Паисий като монах. Посочват се конкретни текстове от Историята, където се откриват посланията за добродетелност. Подкрепени са с библейски цитати, отнасящи се към ценностната система и духовните измерения на личността. В хипотезата на изследването се твърди, че като основен мотив за повята на Историята е личния морален дълг на автора. Продиктуван от дълбоката му религиозност, която е изява на християнската му ценностна система и ясното му монашеско съзнание за мисионерски дух, по призвание от Светия Дух. В съвременното българско общество личността на Свети Паисий се свързва с написаната от него История, която е винаги актуална с моралните си послания, в същото време е достъпно четиво, наситено с народно-битова философия, отличаващо се с призив към високо самосъзнание и национално самочувствие. От богословска гледна точка е учебник на живата вяра и упование в Бога. Духовните уроци за Божествения промисъл в историческите събития на българския народ за владетелите му живеещи по златното правило на нравствеността от евангелския текст:

„Прочее, всичко, което искате да правят вам човеците, същото правете и вие тям; защото това е законът и пророците“ (Мат. 7:12) (Библия 1998:1202). В съставените три таблици се систематизират изследователските тези за: наличните исторически послания, актуалното им преподаване и съвременното възпитание в тях.

ИЗЛОЖЕНИЕ

За „християнски ценности“ в понятиенно естество започва да се говори през XX в., когато секуларизацията в западното общество се развива усилено. В последно време Европейския съюз не толерира гласната изява за тези ценности, поради политически причини. Наблюдава се, че терминът „християнски ценности“ усилено се заменя с понятието „традиционни ценности“. При синонимната употреба липсва системно описание на тези ценности и колкото и да буди противоречиви чувства всичко свързано с религията в едно традиционно християнско общество е ясно, че то се стреми да живее в този нравствен порядък.

България по стечение на историческите събития от IX в. е православна и традиционно хората се обръщат ежегодно към синодалното календарче, което е информационен справочник за християнските празници и църковните събитията. В богословската наука еортологията¹ заедно с Химнографията, Типика, Сакраментологията са част от Литургическото знание и са важни практически дисциплини. Еортологията изследва православните хрис-

¹ Еортология (от гр. ез. εορτή – празник и λόγος – слово, реч, разум; мнение, учение) в най-общ смисъл означава наука за празниците.

тиански празници, историческо развитие, идейно съдържание, утвърждаването им в християнското религиозно съзнание, както и популяризирането на светците, като част от реализираната вяра в дела (Авксентий 2018:12). Канонично установено е на последната страница на православното календарче да се отбелязва всяка година на кого е посветено то. Може да е на определена личност, важно църковно събитие или православен център, значими за българското религиозно наследство. За 2022 г. има написани три важни събития - 300 години от рождението и 60 години от канонизацията на св. Паисий Хилендарски, както и 260 години от написването на „История славянобългарска“. Годината на духовното и просветно дело на Паисий и неговата значима История се отбелязва с много различни събития, организирани от училища, университети и културни-обществени организации.

ЖИТИЕПИСНИ СВЕДЕНИЯ ЗА ПРЕПОДОБНИЯ

В настоящата изследователска теза се твърди, че към личността на Паисий, трябва да се подхожда първо от позицията на християнски духовник и после като значимо културно-историческо явление. Според агиографската наука, живота и чудесата извършвани посмъртно от светци се приемат като достоверна истина. За останалите научни пространства са необходими факти, особено на историята, която е динамична, няма константност и всичко може да се промени спрямо новите открития. По тази причина не се приема със сигурност, че Паисий е роден в Банско, защото има хипотези, че той е от втори брак, има сестри в Софийско и т. н. За родно място, претендират няколко сели-

ща, но се утвърждава Банско по сведения в кондиката на Хилендарския манастир. Датата на раждането е неоспорима, защото Паисий сам дава оскъдни сведения за себе си в Историята, като посочва годината на своето раждане - 1722 г. Българската научна мисъл приема за символично начало на Българското възрождане появата и разпространението на „История славянобългарска“, която се пише в периода 1760-1762 г., а три години по-късно - през 1765 г., св. Софроний Врачански прави неин препис. Твърде провинциално е само да се търси къде точно е роден Паисий, защото преписите на Историята има навсякъде по България. За жалост българина не обича своето минало, често си създава различни исторически фантазии, защото има ниско национално самочувствие.

Светият Синод извършва канонизацията на св. Паисий Хилендарски през 1962 г. с което го причислява в лоното на православната църква в категорията преподобни.² Църквата определя там като светци тези подвижници, които за овладяване на своята греховна природа и за духовно усъвършенстване доброволно се посвещават на най-строго изпълнение на Божиите заповеди, далеч от всичко плътско: „Ония пък, които са Христови, разпнали са плътта си със страстите и похотите“ (Гал. 5:24) (Библия 1998:1437). Има праведници, които се подвизават в света като Алексий човек Божий, но има и други, които се отдават на пустиннически живот, например св. Иван Рилски. Преподобен са и св. Антоний, св. Сава, св. Наум Охридски и др., които с пост и молитва

² Преподобни - гр. ὁσιος, лат. sanctus) са категория светци, който доброволно се посвещават на най-строго изпълнение на Христовите заповеди.

придобиват духовни сили, а с живота си са духовен пример.

Няма спор, че Паисий е роден в православно семейство, което възпитава всичките си деца в християнски добродетели - дълбока вяра, родолюбив дълг и дарителско отношение към църквата. Доказателства за това твърдение се намират във фактите, че родният му брат Лаврентий е игумен в Хилендарския манастир, а другият Вълчо е известен с щедростта си в построяването на църкви и манастири. Паисий също избира своя духовен път с постъпването си като послушник най-напред в Рилския манастир, а през 1745 г., на 23-годишна възраст заминава при своя брат Лаврентий в Хилендар и приема монашество. По това време в светогорските манастири монасите водят постоянни разговори, относно историческото величие и значимост, като всеки изтъква достойнствата на своя си народ. Монасите се разделят по регионален принцип и високопарно говорят за историческото миналото и културната значимост регионално. Паисий приема по Божи промисъл за свое духовно задължение да напише също история на българите, защото няма как документално да изтъкне величието на своя народ. Започва усилено да търси и събира сведения от манастирските кондики, поменици, приписки по псалтири, жития на светци, грамоти за дарения, летописи и разкази на монаси от светогорските манастири. През 1761 г. Паисий посещава Сремски Карловци (Австрия), където издирва исторически сведения. Запознава се с руския превод на трудовете на Цезар Бароний „Деяния церковная и гражданская“ и на дубровнишкия абат Мавро Орбини – „Книга историография“, от които взема образци и черпи сведения. След завръщането си на Света гора се премества

в Зографския манастир, където и завършва „История славянобългарска“ през 1762 г. Следва духовно-практическа работата на Паисий като таксидиот изразена в разпространение на своя труд. Постоянно пътува из страната, за да събира и помощи за манастира. През 1764 г. посещава Сливен, а през 1765 г. в Котел се среща с поп Стойко Владиславов, който прави първия препис на „История славянобългарска“. През 1770 г. хилендарският монах обикаля из Серско. След много усилия, лишения и всеотдайно служене на делото, Паисий се представя пред Господа в с. Амбелино, до Станимака (днешен Асеновград). Преподобният отец Паисий Хилендарски в земния си живот е изпълнен с духовна ревност към Бога. Подвластен само на християнските добродетели с желание служи на своя народ в името на неговото национално самочувствие, духовно благоденствие и християнска свобода. В земния си живота изпълнява Божия промисъл – пробужда народа към Освобождение, вдъхновява го за велики дела като самостоятелна патриаршия и независима държава. Паметта на светеца пребивава завинаги сред българите, защото за първи път от него започна историческото самоосъзнаване (Жития на Светиите, м. юни 2006:517-824).

Житейските обстоятелства, в които Бог поставя човека са от значение, но в случая, най-важната изходна позиция за ценностите на личността на Паисий се виждат в монашеската³ му мисия. Това е необикновен живот, за който са призвани малцина. В монашеството има стремеж към Бога, допир към светостта и отказ от всичко земно. С пълно съзнание за отда-

³ Монашеството – (от гр. „монос“ - сам) е живот, посветен изцяло на служение на Бога и църквата.

деност към Бог се дават обети за: девство (полово въздържание), нестяжание (доброволна отказване от материални придобивки), послушание (отричане от собствената воля и подчиняването на опитни духовни ръководители). В монашеското целомъдрие се включва безбрачието, което се замества с цялостна устременост към Бога. Отричането от света е отказ от страстите и греха, от материалните придобивки. „Иисус мурече: ако искаш да бъдеш съвършен, иди, продай имота си, и раздай на сиромаси; и ще имаш съкровище на небето; па дойди и върви след Мене“ (Мат. 19:21), (Библия 1998:1218). Духовното послушание е осъзнаване на несъвършенството на собствената воля и желание за живот по Божия промисъл. Живеейки по този начин, Паисий придобива вътрешен мир, непрестанна радост и хармония с Бога: „смири Себе Си, бидейки послушен дори до смърт, и то смърт кръстна“ (Фил. 2:8) (Библия 1998:1446). Всеобщата разпространената представа за монашеството като мрачен, труден и суров живот, лишен от всякакви радости е погрешна и показва непознаване на смисловите характеристики на монашеския дух. Същинското обновление за човека е възможно само чрез преобразяване в Духа. Ако се разбират и осъзнават монашеските възгледи на св. Паисий, може да се интерпретират и правилно християнските послания в История славянобългарска, защото те са изцяло на духовна основа. В своя монашески живот Преподобния духовно се възражда и обновява, но и успява да подобри и преобрази мисленето на целия българския народ.

ИСТОРИЧЕСКИТЕ ПОСЛАНИЯ В ПРОИЗВЕДЕНИЕТО

В първоначалния си замисъл История славянобългарска няма за идея да е историческо съчинение в общоприетия смисъл на средновековната книжовност. Не претендира и за изчерпателност и задълбоченост като историческо изследване. Вероятно по-достоверно е да се твърди, че за нейното написване има повече духовно-нравствени мотиви, изразени в религиозна ревност и историко-практическа отговорност: „Постоянно ме разяждаше ревност за моя род български, че няма наедно събрана история за славните деяния от началните времена на нашия род, за светците и за царете“ (Паисий 2002:13). С християнска добронамереност и будителски дух Паисий се опитва да вдъхнови народа и да провокира желание за духовен напредък и национално самоосъзнаване. Великото достойнство на Преподобния е неговия усет за предстоящите промени на Новото време - събитията от следващия XIX век.

От Историята на Атонския монах проличава, че най-важното за въздигането на един народ е връзката му с Бога. Божията воля трябва да се разпознава, приема и осъществява, защото Бог ръководи не само индивидуално хората, но и съдбите на народите (Ковачева 2012:101).

Мотивът на Паисий за събирането и написването на Историята идва и от съзнанието му за силата на писаното слово: „Така и аз ви написах подред това, което е известно за вашия род и език“ (Паисий 2002:14). Аналогията е с библейското слово, което има невиджана сила: „В начало беше Словото, и Словото беше у Бога, и Бог беше Словото“ (Иоан 1:1) (Библия 1998:1297). Словото е проявление на Бога, явяването на Христос в плът да про-

повядва това Слово. В същото време Божието слово е израз на духовната святост и житейската прозорливост, в която пребъдва и самият Преподобен Паисий. Неговата История е слово, което твори и създава за българския народ, за да може всеки един да осмисли живота и действията си. Осъзнаването на Паисиевата история има отправно действие върху смисъла на житейските противоречия и на индивидуалния българин.

Много коментирана е Паисивета фраза „О неразумни юроде“ която в последния превод има следното звучене „О, безумец и глупако“ (Паисий 2016:73). В библейски смисъл за безумен човек е определен всеки който е далеч от Бога. Св. ап. Павел използва думата по отношение на нравствените достойнства и придобиването на вечен живот „Безумец, това, що ти сееш, няма да оживее, ако не умре“ (1 Кор. 15:36) (Библия 1998:1420). За духовно неразсъдлив и житейски глупав се счита всеки, който се срамува от произхода си, защото това е обида към промисъла на Бог. Всевишният определя мястото където се ражда човек, обстоятелствата в които е поставен, но на всеки се дава свобода на избор. Християнството като религия на любовта толерира свободната воля, но подтиква да е в полза на поучение в нравоучително естество „Всичко ми е позволено, но не всичко е полезно; всичко ми е позволено, ала не всичко е за поука“ (1 Кор. 10:23) (Библия 1998:1416).

За доказателствено утеснение на тезите в доклада е направена таблица в която са дадени историческите послания за основните християнски ценности, висо-

ките достойнства на свети Паисий на добродетелите пополяризиращи в История славянобългарска.

Таблица № 1 Историческите послания на автора в произведението му

ХРИСТИЯНСКИ ЦЕННОСТИ	ПРЕПОДОБНИ ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ	ИСТОРИЯ СЛАВЯНО-БЪЛГАРСКА
Вяра	Монах	Вяра в Бога и значимостта на човека
Надежда	Духовник	Надежда за бъдещото спасение на българския народ
Любов	Книжовник	Любовта към ближния с призив за обръщение към Бога

Според християнската религия целият смисъл на земното битие се отразява в система от духовно-нравствени ценности, изявени чрез висшата духовна реалност, в основата на която е спасението на човека. Христос оставя една свършена ценностна система и представя най-свършената добродетел – любовта. Никога не прави компромиси с истината и произтичащите от нея ценности. От думите на апостола се разбира, че най-висшите християнски ценности са вярата, надеждата и любовта: „А сега остават тия три: вяра, надежда, любов; но по-голяма от тях е любовта“ (1 Кор. 13:13) (Библия 1998:1420). Вярата се свързва с отношението към Бога, надеждата е очакването на бъдещите добри времена, а любовта е връзката с Бога и касае сегашните взаимоотношения между хората.

Осмислянето на личностните качества на Паисий Хилендарски става само от изходната позиция на монашеския му сан. Което е реален евангелски живот на

духовник, който е в постоянен стремеж към свършенство и върви по пътя на християнското свършенство. В своето интелектуалното търсене той прозорливо открива способността си на книжовник с написването на История славянобългарска. С подражанието на Христос в усамотения си начин на живот се разкрива в идеала за свършения монах Паисий, който живее в доброволно посвещение на Бога, изразени в служба към род и родина с написването на историята на България.

В История славянобългарска ката важна добродетел, която е в основата на цялата система от християнски ценности е вярата в Бога и стремежът към Него. Това е основното достойнство, което е и лайт мотив в произведение. Основното достойнство на постоянният призив към хората, да вярват в Бога и в собствената си значимост като човешки същества. С християнската вяра се определя и смисъла на духовния живот на човека. Самият Бог е абсолютното и всесвършено Добро и Любов и се явява жив източник на всички съществуващи ценности и блага. Само такава представа за Бога е в състояние да предизвика стремеж към достигане идеала на нравствеността. Този жизнен ориентир в християнското богословие се нарича уподобяване на Бога, към което се стреми и свети Паисий в своя земен живот и иска да тласне и сънародниците си към нея. Той възприема вярата Христова не като идеология, а като реална мисия изразена във висшите достойнства, а това се провокира и у всеки читател на Историята.

ДУХОВНИТЕ ПОЗНАНИЯ ОТ СВ. ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ

В основата на съществуването на една държава стоят религията, която определя вярата и ценностите, но и езика като възможност за комуникация. В България вярата е свързана с православната църква, а езикът е старобългарския, който всъщност е и църковно-славянския. Все по-често този факт се negliжира и към настоящия момент се говори само за славянски език и култура, без да се признават достойнствата и значението на българската културна единичност. Преподобния Паисий отделя специално внимание в своето произведение на делото на Кирил и Методий и на учениците им за превода на книгите, които са наречени български, а не сръбски или славянски (Паисий 2016:311).

В Българската действителност християнската вяра е в основата на универсалните ценности, които се свързват с нравствеността на човека. В Библията се съдържа основната информация за целта и смисъла на човешкия живот, за миналото, настоящето и бъдещето на човека, за началото и края на света, за природните закономерности на материята, пространството и времето. С Десетте Божии заповеди се обобщават и систематизират основните нравствени ценности. Те са в три практически форми на приложение: отношението на човека към Бога, към другите хора и към самия себе си. С първите заповеди са насоките във взаимоотношенията на човека към Бога – Божия авторитет, същността на богочитанието, респект към Божието име, благодарност към всичко, което Бог е прави за човека. Останалите заповеди са свързани със социалните взаимоотношения на човека като част от обществото: към родителите, ближния, семейството, към обществото, властта, към самия себе си.

Таблица № 2 Духовните познания на свети Паисий

СЕМЕЙСТВОТО	УЧИЛИЩЕТО	ОБЩЕСТВОТО
Приказни сюжети	Исторически пример	Вяра в Бога и значимостта на човека
Православни църкви	Родолюбиви места	Надежда за бъдещото спасение на българския народ
Добри практики	Нравствени ценности	Любовта към ближния с призив за обръщение към Бога

В семейството се изгражда отношението към Паисиевото познание. В най-ранна възраст се започва с приказни сюжети, в които се разгръщат и нравствените категории на християнската религия. Добрият пример от родителите, духовниците в църквата и учителите са от съществено значение във възпитанието на децата. Заповедта „Почитай баща си и майка си, както ти заповяда Господ, Бог твой, за да живееш дълго и да ти бъде добре в оная земя, която ти дава Господ, Бог твой“ (Втор. 5:16) (Библия 1998:202). Родителите представляват авторитета на Бога пред децата си. Ценностната система се сформира благодарение на семейството, а възрастните имат отговорност пред Бога за възпитанието на децата с доброта и търпение. Те от своя страна трябва да проявяват обич, послушание и уважение. Това е мотивацията за изграждане на здрави отношения с близките хора, което е предпоставка за просперитета на обществото, за създаване на стабилна ценностна система, независимо че връзката между поколенията винаги е трудна.

Следващият важен момент за изграждането на личността е училището, в което се провежда образованието, но е и възпитателна институция. Поисиевото познание винаги се свързва с българското

самочувствие и ентусиазма на монаха да обясни високото историческо достойнство на българския народ. По аналогия, че Бог е за всички и неговото творческо начало и промисъл е свършен, съответно и за българите има място под слънцето. От духовно естество, е че Слънцето свети за всички и Бог е създава всеки човек със собствено

достойнство и значимост, от която те да се радват на собствените си предимства, а не да се чувстват подтиснати. Тук се припомнят и думите на св. Константин Кирил Философ: „Бог не изпраща ли дъжд еднакво за всички? Също тъй слънцето не свети ли на всички? И не дишаме ли еднакво всички въздух? И как вие не се срамувате, като признавате само три езика и като повелявате, щото всички други народи и племена – да бъдат слепи и глухи? Пояснете ми, Бога за безсилен ли смятате, та Той не може да даде (всичко това), или за завистлив, та не желае?“ (Жития на Светиите м. май 2006: 265-383). Паисий потвърждава духовното призвание на Кирил като казва, че след като е постил 40 дни, измислят 38 букви и съставят с брат азбука и превеждат евангелието от Йоана с първата фраза за великото значение на словото: „В начало беше Словото, и Словото беше у Бога, и Бог беше Словото“ (Йоан. 1:1) (Библия 1998:1297). Описаният и характерен библейски пост проведен и от Мойсей и от Йоан Кръстител, по подобие на тях Константин Кирил е осъзнава мисията си, че е роден за великото дело. С цялото си отговорност подхожда към създаването на българската азбука и превеждането на свещените книги на български език, което Паисий твърди, че никога не трябва да се

забравя (Паисий 2016:307).

Високата нравственост като пример от Библейските сюжети и старозаветните патриарси за които постоянно говори и Преподобния са в основата на родолюбивите позиции, но и с родни места на личността, важни дати от живота му, както и поредица от събития свързани с конкретно почитание. Формирането на нравственото състояние на човека започва от неговата поява и е свързано със семейството, силно се повлиява от училището но има значение и средата на заобикалящите хора както и много други външни фактори и обстоятелства. Според християнското учение Бог не избира свършените личности, а Сам чрез Светия Дух усъвършенства избраните: „Ще ви дам ново сърце и нов дух ще ви дам; ще взема из вашата плът каменното сърце и ще ви дам сърце от плът. Ще вложа във вас Моя Дух и ще направя да ходите по Моите заповеди, да пазите и изпълнявате Моите наредби“ (Езекил. 36:26,27) (Библия 1998:998).

В историческите съдбини на българския народ се случва така, че дори и в най-тежкото състояние - двойното петвековно гръко-турско робство, Бог дава надежда, чрез преподобния Паисий Хилендарски. Той впечатлява обществото с монашеския си подвиг. Черпи своите познания от духовната светоотеческа аскеза със своя вътрешен и съкровен живот по абсолютно свършен начин изява духовно послание към всички българи. По примера на Христовия призив „Ако някой иска да върви след Мене, нека се отрече от себе си, да вземе кръста си и Ме последва; защото, който иска да спаси душата си, ще я погуби; а който изгуби душата си заради Мене, ще я намери“ (Мат. 16:24-25) (Библия 1998:1214). Посланието на Паисиевата история е свързано със смелостта. Бог

обича смелите и на тях помага да утвърдят себе си и родината. Това вричане и в държавността, се вижда и когато българския владетел облича царската багреница (властов символ) с помощта на сънародниците си (подкрепа, единство и съгласие в общността), с благословията на божия наместник (одобрение на духовния водач) и с намесата на Бога чрез свети Димитър (Божия промисъл). Две ситуации, които са плод на човешки решения и човешки избор (владетелски/лидерски): предателство и преданост (вярност, отдаденост) към общността. Те водят или до смърт, или до (въз)раждане на държавността (Захарева 2020:117).

ЗНАНИЯТА ЗА СВ. ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ

Християнската догматика обяснява повредата която прави първородния грях върху човека, изразена в продължаване търсенето на Бога или отклоняването от Него. Затова от съществено значение са знанията за Бога и духовното възпитание. Спрямо православното вероучение е важно и въздействието на Божията благодат. Придобиването ѝ чрез смирение осъзнаване на своята немощ представлява главната цел в живота на православния християнин. Смисълът на духовното образование и възпитание не е само процес на формиране на личност, която да се приспособи в обществото личност. В религиозното образование основна цел освещаване, преобразяване и възраждане на според Божия образ.. Методиката на обучение по религия е подчинена на закона на свободата, защото съгласно библейското Откровение свободата господства в отношенията между Бога и човека. Бог предоставя на човека висшето право на из-

бор, но и задължението да носи отговорност за всяко свое действие без да попада в зависимост от греха: „Всичко ми е позволено, ала не всичко е полезно; всичко ми е позволено, но няма да бъда аз обладан от нещо“ (1 Кор.6:12) (Библия 1998:1410). Съществуват вечни, неизменни закони на морала, които определят границите на свободата, защото не всичко, което се предлага в живота е добро. Хората са зависими от среда, както и от неосъзнатите си подбуди и не притежават пълна способност да управляват чувствата си. Винаги трябва да се припомня, че постъпките на човека са част от отговорността му за неговите действия и подлежат на нравствена оценка. Всеки човек е от Бога към Добро и Любов. Следователно нравствено-етичните избори трябва да усъвършенстват човека и да определят смисъла на живота му - уподобяване на Бога.

Основният дълг и отговорност към младото поколение е да имат възможност за усвояване на религиозни знания. Да се възпитават с достойнството на личния пример на духовни авторитети в непреходните ценности на християнството. Препоръчително е да се промени обучението във всички образователни институции и за Паисии да се говори на първо място с акцент поставен върху религиозната му мисия, следвано от културата му като народен будител и значението му за историческото наследство. От първостепенно значение за познаването на Преподобния и неговата история е методиката на преподаване. Направената таблица дава един примерен вариант за систематизиране на познанията относно Паисиевото дело в три образователни направления – часовете по религия, във формиране на историческите познания и съхраняване на народната памет на обществото.

Таблица № 3 Методика на преподаване на християнските ценности

В ЧАСА ПО РЕЛИГИЯ	В ИСТОРИЧЕСКИТЕ ЗНАНИЯ	В НАРОДНАТА ПАМЕТ
Житието на светеца	Историческата достоверност	Уважението към светеца
Религиозни центрове	Важни събития	Примерът на св. Паисий
Християнски добродетели	Нравствен облик	Заветът в Паисиевата история

Съвременното религиозно образование в българските средни училища е призвано да работи за преодоляване на дълготрайни социални негативни стереотипи към религията изобщо – наследство на комунистическата атеистична политика, и към определени конфесионални общности, особено в сегашната ситуация на силна ислямофобия и изостряне на междурелигиозните отношения. То може да извлече опит от трансформирането на учебното съдържание по история след Втората световна война, което дълго време заобикаля „горещите места“ на конфронтация и търси общите, близките, допирните точки (на идеи, практики, ритуали и др.) между конфесиите (Назърска 2022:13).

В часовете по религия е мястото където е редно постоянно да се припомня житието на светеца, както и религиозните центрове, носещи името му. Да се поставя акцент върху християнските добродетели в Паисиевата история, който се определят от неговата лична посветеност във вярата. Да се припомня, че е църковна личност и от първостепенно значение на първо е монашеските му достойнства. Той с пълно посвещение и се отдава на своята духовна кауза и съзнателно служи на своя народ в

очакване на вечния живот: „Всеки, който остави къща, или братя, или сестри, или баща, или майка, или жена, или деца, или нивя, заради Моето име, ще получи стократно и ще наследи живот вечен“ (Мат. 19:29) (Библия 1998:1214).

Религиозното познание се приема на вяра, никой не съмнява в Агиографската наука свързана с живота на светците, докато за историческата достоверност са от значение само фактите. Така се явяват и много спорни моменти от живота на светеца от историческа гледна точка, като се започне от родното място, търсят се и сведения за кончината му, така и за целия му житейски път. Със сигурност се твърди, че по времето на Паисий има две силно развити книжовни школи – Атонската и Киево-Печорската. От манастирските кондаци е видимо тяхното сътрудничество на ниво книгообмен и духовно общение

Важните събития са тези на който акцентира и самия автор имат историческа достоверност, но и призив към нравствена стойност. Със смирение трябва да се приеме факта, че всяка власт е от Бог (Паисий 2002:16). Уточнява монашеското име на Йоан Рилски, че идва от Йоан Богослов, а не от Йоан Кръстител (Паисий 2002:32). Посочва каква велика милостиня е построяването на църкви и манастири (Паисий 2002:42). Дава пример как се въздигат смирените царе, а на горделивите дава наказание (Паисий 2002:66). Апелира за основните добродетели мир и любов между българи и гърци (Паисий 2002:67). Мъдро припомня, че благодатта Божия е на всеки според делата му (Паисий 2002:77). Посочва, че всичко което е направил е за слава и полза на Христа (Паисий 2002:90).

С историческа добронамереност е изпълнен целия нравствен облик на Историята, защото тя е плод на авторовата лю-

бов. Сам Паисий заявява, че написва историята за историческа полза на българския народ, но и за слава и похвала на Господа Исуса Христа. Той ясно осъзнава историческата си мисия, но и християнския си дълг, който е продиктуван от любовта към ближния. Това не е абстрактно чувство, а активна практическа дейност, която е реална за обществото и е от полза на държавата, но и от голямо значение за личността. Християнската любов на Преподобния е част от уникалността на християнството спрямо останалите религии. В догматиката се говори за това хората какви жертви трябва да принасят, за да се достигне до Божествената реалност, по примера на Христос. Свети Паисий прави всичко воден от любовта си към ближния си, защото отдава себе си за българското осъзнаване: „Никой няма любов по-голяма от тая, да положи душата си за своите приятели“ (Иоан.15:13) (Библия 1998:1319).

В народната памет уважението към отец Паисий се свързва със светските прояви. Посторени са паметници, има паметни плочи, като по известните са в Банско от 1976 г. В София паметника е срещу катедралния храм „Св. Александър Невски“ и е построен през 1965 г., а пред Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“ е от 1930 г.. Това може да е обект на самостоятелно изследване, но тук е мястото да се отбележи с прискърбие, че не е допустимо от страна на Ректорското ръководство в името на Пловдивския университет да не присъства Свети или Преподобни съотнесено към личността на Паисий Хилендарски. Обяснението може да се намери в дългогодишното стереотипно мислене на българина за значимостта на личността в историческия и контекст, а не в богословската и същност. В българското общество определено се забелязва недостатъчно

уважение към светеца. Факт е, че ликът му се среща по монетни изображения и исторически е представен в доста музейни колекции, но остава все още делото му неосъзнато и неразбрано. Но оставаме с надежда във времето да се променят наложените стереотипи, защото личността на Преподобния и делото му не могат да са подвластна на земните времеви измерения и житейски оценки: „Едничко това да не отбягва от вниманието ви, възлюбени, че за Господа един ден е като хиляда години, и хиляда години - като един ден“ (2 Птр. 3:8) (Библия 1998:1378).

Духовният пример на Преподобния е свързан с изпълнението на християнските му добродетели - вярата, надеждата и любовта. Смирено, търпеливо и отговорно пише своята история, със състрадание към своя народ. От страниците и призовава към кротост, благод, дълготърпение. С духовна прозорливост отравя своите далновидни съвети за миротворство родолюбие и отговорност към родината.

УЧЕБНО-МЕТОДИЧЕСКИ ИНОВАЦИИ

Усвояването на духовното познание дава възможност за навлизане в религиозната реалност и разширява света на човека. Открива се не само научно-познавателния свят, но и нравствената добродетелност в идеални измерения. Учебно-възпитателната практика показва, че религиозното възпитание се формира бавно и трудно и за да е устойчиво във времето е добре да се извършва постоянно с подходящи интерактивни методики. На поколенията е задължително за се представи библейското познание за Бога, защото както казва св. ап. Павел „И тъй, вярата иде от слушане, а слушането - от слово Божие“ (Рим. 10:17) (Библия 1998:1399).

В учебните часове знанията за Пайсии е добре да се преподават интерактивно, което безспорно в педагогическата наука дава висока ефективност. Традиционните методи с въвеждащи въпроси и отговори, във формата на беседа преподаване на новите знания и проверката им с различни тестови форми. Религиозните знания могат да са в постоянна интеграция с останалото учебно съдържание. Преподобния Паисий е добре да се изучава, чрез приложно познания в почти всички учебни предмети, като се съобразяват с възрастовите особености на обучаемите. Тук се посочват конкретни примери за приложени учебни модели: Методична задачи по Български език: Старобългарската азбука Учениците се запознават с оригинални откъси от произведението на старобългарски език и се коментира присъщата им езикова специфика Методична задачи по литература: Стихотворението за Паисий Да се намери, прочете, осмисли и рецитира стихотворението за Паисий в Епопея на забавените Иван Вазов Методична задачи по математика: Пресмятане на годините Да се сметната добре датите в календара, свързани с земните достойнства на Пайсии. Методична задачи по история: Родословното дърво По примерът на светеца всеки да се учи да напише своята собствена родова история. Той го прави по подобие на самия Господ Исус Христос се посочва родословието от св. ев. Матей (Мат. 1: 1-18) Методична задачи по география: Монашеската килия Да се направи карта на Света гора с всичките манастири. Може да се отбележат и местата, където е пребивавал Паисий, като таксида-от. Методична задачи по музика: Тропарът на Преподобния Учениците се запознават с църковната музика. Разучава се тропара на Светеца, който може да се види в Приложението. Това е основен музикално-поетичен

жанр от църковната химнография, което се явява като съществен елемент от православното богослужение (Иванов 2006:16). Методична задачи по рисуване: Иконопафският образ на Светеца Учениците се запознават с иконографската традиция и се стимулират да рисуват, като учат да оцветяват икони. Методична задачи по физическо: Поход по стъпките на Паисий Подготвят се туристически маршрути свързани с паметните места за Паисий.

Предложените интерактивни методики, касаещи темата за Преподобния са апробирани през годините от авторката. Скромният педагогически опит доказва, че знанията могат да формират и духовно възпитание. Показаната добра методична практика може да се използва в работата на енорийските центрове, но и приложи-ма и в светските училища.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Неоспорим факт е, че „История славянобългарска“ е уникален научен труд, който подрежда Преподобния Паисий сред най-великите български будители. С присъщата на монасите скромност, той не говори за личностните си достойнства, а възприема своето дело като реализация на Божия промисъл. Със самоукостта си на историограф изгражда една цялостна информационна картина, в която проследява минало на българския народ. Независимо от високите достойнства на Паисиевата история за националното самосъзнание, като основния мотив за написването са християнски разбирания на автора. Той е воден от собствените му етически виждания, както и от монашеския му дълг. Според догматиката на православната църква националистическите идеи не могат да са обект на внимание. В История Славянобългарска

призова е към родолюбие. В житието и тропара на Преподобния се изразява и църковната представа, защото самият Христос, дори и в земния си живот не се обвързва с никаква светска доктрина. Той не е зависим от времето и пространството и Неговите постулати са свързани с вечността, а мисията му е душеспасителна. По този пример се води и Паисий и изпълнява християнския си дълг: „И тъй, нека всякой човек ни счита за служители Христови и разпоредници на тайните Божии“ (1 Кор.4:1) (Библия 1998:1408).

Измеренията на Паисийевото дело не могат да се поставят само в едно научно поле. Те трябва да се разглеждат с дълбоко уважение в мащабите на безвремието. С живота си потвърждава Божия промисъл и издига достойнството на православната религия. Той дава пример как се обича Бога, себе си и ближния. Неговото произведение е урок по християнска добродетелност. За първи път Паисий обособява българската национална и духовна идентичност, като я свързва с православната вяра. А Света Гора, където пребивава, е място с особена атмосфера. Там се усеща духа на монашеската аскеза. По Божия промисъл се вярва, че ще остане така и за в бъдеще, а не като Метеора, който след 1975 г. се отваря за поклонници. За нови изследвания и открития могат се използват само Светогорските архиви, в който важни документи са кондиките. Те могат да дадат и нов научен прочит и да допълнят досегашните открития за Преподобния Пайсии. Със своята малка по обем, но голяма по дух история, която постоянно събужда съвестта на българския народ и го извежда от духовната му леност, а научната мисъл е в трескаво търсене на нови открития за земния му живот.

Не е случаен факта, че денят и годината на смъртта му са неизвестни. В право-

славния календар паметта му се празнува на неговия имен ден - 19 юни, когато се отбелязва и преподобни Паисий Велики. Божия промисъл е да живее българския народ със съзнанието, че будителят св. Паисий Хилендарски и делото му остават живи за историята и за духовността.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

Авксентий 2012 - Авксентий, (архим.). Еортология - история на православните празници и пости. Пловдив: ИМН, 2012.

Библия 1998 – Библия, София: Светия Синод на Българската Православна Църква. 1998.

Житие на Светиите – м. май 2006 – Житие на Светиите – м. май. Света Гора Атон: Св. Вмчк Георги Зограф, 2006.

Житие на Светиите – м. юни 2006 – Житие на Светиите – м. юни. Света Гора Атон: Св. Вмчк Георги Зограф, 2006.

Захаријева 2020 - Захаријева, Й. Съгражда ли Паисий Хилендарски Представа За българската държавност. – В: Обществото на знанието и хуманизма на ХХІ. София: За

буквите – О писменехъ, 2020, 111-117.

Иванов 2006 - Иванов, И. Между ангелите и човеците Литургическата музикално-химнографска традиция на исихазма. София: Синодално издателство, 2006.

Ковачева, Е. „Историята“ на преп. Паисий Хилендарски от духовен и възпитателен аспект. - В: Киров, Д. (състав.). 250 години „История славянобългарска“. В духа и силата на преп. Паисий Хилендарски. Богословски студии 2, Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2012, 100-108.

Назърска 2022 – Назърска, Ж. Образованието по „Религия“ в българските средни училища: опит и предизвикателства. – В: Методика на обучение по религия. Учебно - практическо ръководство. София: За буквите – О писменехъ, 2022, 8-15.

Паисий Хилендарски 2002 - Паисий Хилендарски. История славянобългарска. София: „Ик Пан 96“, 2002.

Паисий Хилендарски 2016 - Преподобни Паисий Хилендарски. История славянобългарска. Света Гора Атон: Славянобългарска Зографска Света обител, 2016.

ПРИЛОЖЕНИЕ

Тропар на Преподобни Паисий Хилендарски

Припеваго оца нашего Паиса Хилендарскаго 233

Нли праздника. Тропарь. гласъ Д (нотиранъ):

Кирила равноапостольнаго ѿзыка защитнѣвъ ѿвно. вналъ еси и Патриарха Евдѣмѣ благословеніе трѣнческое предначавъ испѣлнѣвъ еси. твоимъ бо трѣдѣмъ българимъ пакѣ вѣдѣтѣмъ ѿмъ ѿзыкамъ благочестіе воспроповѣдасѣ и тобою первѣе начатъ промыслъ трѣнческій: дѣло освобожденѣя рѣда нашегѣ. Сего ради тѣ почитаемъ Паисіе блаженне и любѣвию совершаемъ честнѣю пѣмѣтъ Твою.

Източник: <https://www.youtube.com/watch?v=MdasPLStcAQ> - Тропар на св. Паисий Хилендарски, глас 4 по гамата на 2, Текст, 2022 - YouTube

Тропар

Текстът на новобългарски език:

Като защити, обнови на равноапостол Кирил езика и като започна, изпълни на патриарх Евтимий благословението на Пресвета Троица. Защото с твоя труд на българите пак се проповядва благочестието на разбран за тях език и чрез тебе първо започна промисълът на Света Троица - делото на освобождението на нашия род. Заради това те почитаме, Паисие блажени, и с любов чествуваме твоята памет.

Гл. ас. д-р Ева Ковачева

ПУ „Паисий Хилендарски“

e_kovacheva@uni-plovdiv.bg

ДУХОВНИЯТ ПРИЗИВ НА СВ. ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ КЪМ БЪЛГАРСКИЯ НАРОД В НЕГОВАТА „ИСТОРИЯ“

THE SPIRITUAL CALL OF SAINT PAISIUS OF HILENDAR TO THE BULGARIAN PEOPLE IN HIS "HISTORY"

Abstract: In the present study, the thesis is put forward that the „History“ of St. Paisius of Hilendar is not just a historical narrative, but a high spiritual and moral revival call, a covenant to the Bulgarians and their rulers, how only through strong faith, moral life and fulfillment of God's will, a people can endure through the ages. Paisius ignites precisely this fire - awakens people's consciousness and faith, directs their eyes to the One who is the First Source and goal of all human history (God), since only after the spiritual and conscious awakening comes everything else - the Revival processes follow on the external plan. By writing his „History“, Paisius instilled in the Christian Bulgarian people an aspiration for the highest and eternal values and virtues, through which the Bulgarian people will survive.

Key words: St. Paisius of Hilendar, „Slavic Bulgarian History“, faith, spirituality, morality, Bulgarian people.

„Историята“ на атонския монах Паисий не е просто историческо повествование, а висок нравствен възрожденски зов, плод на вековна мъдрост, събрана от един духовно озарен Божий служител. Тя е завет към българите и техните управници как само чрез силна вяра, благочестие и изпълнение на Божията воля един народ може да пребъде през вековете.

„Историята“ на преп. Паисий Хилендарски се отличава от другите истории

по това, че в нея историческите събития се представят не само като факти, дати и имена, а в тясно отношение с Божия промисъл и във връзката: Бог-история, Бог-владетел, Бог-народ и Бог-човек.

Св. Паисий Хилендарски се спира винаги също върху духовно-нравствените качества на личностите, за които говори, било то - царе, патриарси, архиереи, пълководци или народа като цяло, при което подчертава дали те са благочестиви и добродетелни или безбожни, злонравни и

неизпълняващи волята Божия, след което вплита поука и посочва директния резултат от техните действия и начин на живот. От това става видно, че според отец Паисий, духовно-нравствените качества и добродетели както на народа, така и на неговите управници, са неразделно свързани със съдбата на държавата и определящи за хода на историческите събития.

Светогорският монах разглежда българската история пряко свързана с Христовото учение. В развоя на представените от него събития се описват множество чудеса. Той се позовава още върху Свещ. Писание и прави паралели с него. Йеромонах Паисий отделя самостоятелно място и на българските светци.

Във връзка с изложеното се поставя тезата, че св. Паисий Хилендарски си поставя за задача, не само да предаде знания за събраните от него историческите събития, но и да насочи вниманието на читателя към областта на духовното – към вярата и непреходните висши духовно-нравствени ценности и добродетели в човека. Чрез това неговата „История“ се явява едновременно духовен призив към българския народ и има за цел да окаже също духовно-възпитателно въздействие върху читателите и събуди тяхното съзнание.

Светецът хвърля светлина в умоте и душите на хората във време, в което българският народ се намира в дълбока политическа, социална, културна и духовна криза. Народът е под владение на турците, няма собствена Църква, езикът му е подменен с гръцки, а в страната се разпростират чужди културни и ценностни влияния. В този момент той напомня на българите за техния истински произход, сила и мощ като народ, духовни и морални качества, които притежават. Св. Паисий Хилендарски се опитва да накара народа

да се опомни, осъзнае, насърчи и окуражи. От „Историята“ на атонския монах личава, че най-важното за въздигането на един народ е връзката му с Бога, защото Бог стои над всичко, Бог управлява всички народи, издига и сваля, когото и когато поиска според Неговия всемъдър план и промисъл. Бог е Източникът и Изворът на всичко. Без Него не може да се постигне нищо. Божията воля трябва да се разпознава, приема и осъществява. От текста на отец Паисий се заключава и за следната закономерност – за падането на един народ има винаги духовна причина: извършен е някакъв грях или непослушание от народа или от неговите владетели. Един народ може да се въздигне отново, само когато възлюби Бога и възобнови живата си връзка с Него, което се постига чрез вярата, молитвата, вършенето на правда и свят живот (Ковачева 2012:101-102).

Светогорският монах привежда в увода към своята „История“ съвета, който източният кесар Василий дава на своя син Льв Премъдри: „Не преставай – рече – да четеш историята на древните...От тях ще узнаеш добродетелите на добрите и законопрестъпленията на злите, ще познаеш превратността на човешкия живот и обратите на благополучието в него, и непостоянството на света...Ще разсъдиш и ще видиш наказанието на злите и въздаването награда на добрите. От тях (злите) се пази!“ (Хилендарски 2002:6).

Св. Паисий Хилендарски започва своя исторически труд с факта, че българите първи измежду славянските народи приемат християнството, първи създават писменост и първи превеждат Евангелието на свой език. Той се спира върху положителните качества, които са характерни за българите и търси тяхната близост с християнските ценности.

В целия текст, илюстриращ възкачването на владетели, битки, победи и поражения, изпъква честата употреба на изрази, от които ясно личи схващането на автора, че в историята съществуват духовни взаимовръзки, че тя не е низ от случайни събития. Навсякъде в тях се вижда Божия промисъл и Божията намеса, защото Бог ръководи както индивидуалните човешки съдби, така също и съдбите на народите. В историята Той може да бъде видян и разпознат навсякъде.

Когато отец Паисий се спира върху личните качества на българските владетели, той прави разграничение дали те са „добродетелни“ или „неблагодетелни“ като посочва непосредствено след това последствието от техните действия, което е или за доброто, или за разрухата на народа. За крал Тривелий например той казва: „човек превъзходен, великодушен, благополучен“, „мъдър“, „свят и велик Божи угодник“, „велик български светилик, светия и блажен“, нарича го също „светият крал“ и добавя, че „Бог го дарил за голяма полза на българския род“ (Хилендарски 2002:66). Св. Паисий Хилендарски показва, че българската държава е процъфтявала, когато нейните царе са били хора нравствени, праведни и добри, че силата седи в нравствеността, а не в алчността, жестокостта и грабителството. Това схващане той прокарва и мотивира навсякъде в своята „История“ (Анчев 2002:169).

Атонският монах се произнася дори за духовни лица, когато те не постъпват достойно и справедливо. Той привежда примери за това с римския папа, който отстъпил от благочестието, както и с цариградските патриарси, които с турска помощ и насилие подчинили Търновската патриаршия под своя власт (Хилендарски 2002:76), след което допълва, че Бог „ще

въздаде всекому според делата“ (Хилендарски 2002:77).

Природните катаклизми и бедствия се случват според отец Паисий също по Божие допущение. Той споменава още за станали чудеса, които променят хода на събитията (Хилендарски 2002:27). В Паисиевата история се говори също за личби: например по време на битката между войските на Крум и Никифор „на небето се появило знамение“, показали се две комети във вид на луна и отново се събирали и разделяли, отдалечавайки се (Хилендарски 2002:26). Особено внимание св. Паисий Хилендарски обръща на едно от най-големите чудеса, оказало въздействие върху развоя на историческите събития, което предопредило възкачването на даден владетел на трона - това е явяването на свети Димитър през 1170 г. в гр. Търново. След молитвата на патриарх Йоан към Бога да избави българите от гръцко робство, св. великомъченик Димитър, за когото Паисий обяснява, че той е закрилникът на българските царе от род в род, светецът се явил за помощ и обновление на българското царство. Той казал на патриарха да постави за цар на българите Асен, защото Бог ще бъде с него и българският скиптър ще преуспее в Асеновата ръка. Патриархът по Божия повеля извикал Асен и брат му Петър от Влахия, поставил Асен на българския престол и разказал на всички как това му било заповядано от Бога чрез свети Димитър (Хилендарски 2002:38-39).

Другия момент върху който отец Паисий акцентира, е че е важен произходът и родът на царя и по какъв начин той се избира: „Някои от прост род заграбвали българския престол, но никой от тях не се задържал. След известно време българските велможи и войска ги изгонвали

и отново поставяли [владетел] от царски род и племе на българския престол – чак до последния цар Шишман“ (Хилендарски 2002:64). Казаното от св. Паисий Хилендарски за избирането на царя, по Божие указание избран, коронясването му, приемането и одобрението му от целия български народ съвпада с наредбите и практиката за избиране и поставяне на владетел, установени в Стария Завет, от което следва, че авторитетът на царя се изгражда не само въз основа на неговите качества за държавно ръководене, но и на чистотата на вероизповедта и на живота му (Хилендарски 2002:174).

Светогорският монах се спира също специално върху отношенията, които съществуват между българи и гърци като два християнски народа. Той посочва, че има и други народи, с които българите са воювали, но с гърците – непрекъснато. Постоянните конфликти и войни между тях довели до това, че те привлекли върху себе си Божия гняв, погубили своето царство и държава и станали най-долни турски роби. Св. Паисий Хилендарски обръща внимание, че ако двата народа биха имали любов и съгласие помежду си, турците нямаше да ги надвият, но „гърците сами ги повикали на помощ и сами се предали в ръцете им“ (Хилендарски 2002:65).

Светите братя Кирил и Методий, отец Паисий нарича „български апостоли“ (Хилендарски 2002:72). Те заедно с техните ученици превели Псалтира, Евангелието и другите книги, предали ги първо на българите и били наречени „български книги“, както и подчертава, че „така от целия славянски народ първо българите възприели славянското писмо и книги, както и светото кръщение“ (Хилендарски 2002:73). Той обръща внимание на това, че този факт се забравя или бива отричан,

тъй като руснаците и други славянски народи след това много напреднали. Накрая светогорският монах обобщава, че българите, от всички славянски народи, първи приели християнството, първи си имали патриарх и царе, първи създали писменост и първи започнали да четат на родния си език. С този факт той завършва, с който и започва „Предисловието“ към своя труд.

В последната глава на неговата „История“ отец Паисий представя „...българските светци, които са просияли от българския народ в ново време“, което говори за неговия стремеж целенасочено да изтъкне наличието, числото и значението на светите личности в българската история. Той дава чрез това на народа не само самочувствие, но и му посочва високия духовен идеал, към който българинът трябва да се стреми. Завършването на „Историята“ с представяне на българските светци, се явява едновременно отговор на въпроса, кое остава в историята като славно, значимо и вечно, и кое е преходно. Св. Паисий Хилендарски обяснява, че не всички историци, от които черпи, са писали също за светиите. Но за него земното не може да бъде отделено от небесното и от истинския Източник на всичко, Който е Бог.

По прост и достъпен за всички начин написано, освен да предаде знание на читателя за историческите събития, Хилендарският монах цели да докосне духа на българина, да разпали вярата му и утвърди християнските ценности и добродетели в него.

Събраните в Атон монаси от всички поробени народи – българи, сърби, гърци, румънци, са се молили не само за своето лично спасение, но са мислели и състрадавали на своите останали сред народа поробени братя и сестри. Тяхната молитва е била за освобождението на техните наро-

ди от турците. Но общата молитвата става още по-силна, когато кръгът се разшири и целият народ участва в нея, за което се изисква народът да е духовно пробуден и подготвен. С това, че отец Паисий излиза извън пределите на Атон и тръгва из българската земя да напомни на българите за техния род и славна история, той ги подтиква едновременно - да вдигнат зора си на горе, да се приобщят към тази молитва, защото тя именно предшества истинското Възраждане. Едва след духовното и съзнателно пробуждане идват като последствие възрожденческите процеси и политически борби. Св. Паисий Хилендарски запалва именно този огън, той събужда съзнанието и вярата у хората, насочва погледа им към Този, който е Първоизточник и цел на цялата човешка история (Бог) и вдъхва на християнския български народ стре-

меж към висшите и непреходни ценности и добродетели, чрез които той ще пребъде.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

Анчев, П. Отец Паисий Хилендарски. - В: Гранитски, И. (съст., ред.). Думи за Паисий Хилендарски, София: „Захарий Стоянов“, 2002, 169.

Ковачева, Е. „Историята“ на преп. Паисий Хилендарски от духовен и възпитателен аспект. - В: 250 години „История славянобългарска“. В духа и силата на преп. Паисий Хилендарски. Богословски студии 2, Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2012, 100-108.

Паисий Хилендарски 2002 – Паисий Хилендарски. История славяноболгарска. София: ИК „Пан ’96“.

ИЗУЧАВАНЕТО НА СВ. ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ В БЪЛГАРСКОТО УЧИЛИЩЕ В ПОСТМОДЕРНА ПЕРСПЕКТИВА

THE STUDY OF ST. PAISIUS HILENDARSKI IN THE BULGARIAN SCHOOL IN A POSTMODERN PERSPECTIVE

Abstract: In the modern Bulgarian school, processes of reforms which affect the educational content. There is a need for a new look at authors such as St. Paisius Hilendarski and their work. The messages brought by key figures like Paisius are relevant in the postmodern age of increasing individualism and pluralism of ideas and beliefs. They have an exceptional role in building the worldview of young people and the formation of their own authentic position and resilience in a world of drastic changes. The great Paisius calls for: education, family, community, people, and through the school he must reach every young person.

Keywords: Saint Paisius Hilendarski, Slavic-Bulgarian History, Bulgarian school, postmodern education, authentic personal worldview

В опит да анализираме мястото на велики личности като свети Паисий в съвременното българско образование, неминуемо правим аналогия с една известна мисъл на френския философ Мишел Фуко. Той представя образователната система в ролята ѝ на: „политически начин за поддържане или промяна на адекватността на речите“ (Фуко 1971:19). Този постмодерен ракурс създава различен поглед към образователната ситуация и ни насочва към нов анализ за ролята на колоси, като св. Паисий Хилендарски в историята, литературата, настоящето и бъдещето на народите в контекста на съвременните пост-

модерни идеи и тенденции.

Връзката между съвременното образование и политическите представи на управляващото тяло е видима и за българското общество. Реформите извършвани в образователната система, включително и в съдържанието на изучавания материал са значителни и често пораждаат обществени дискусии. Всички ние бяхме свидетели на възникналото напрежение в българското общество след опити за премахване на ключови литературни произведения от изучаваната литература в училище. В ползрение то на проблема се оказва и скъпата за всеки българин „История Славянобългарска“ - основният труд на свети Паисий Хилендар-

ски. След редица обсъждания тя не напусна учебния план, а изучаването ѝ се премести от един клас в друг. През 2016 г. се наложи лично министърът на образованието и науката проф. Тодор Тонев да успокоява разтревожени родители и граждани относно изучаването на Паисиевата история и преместването ѝ от пети, първоначално в шести клас, а в последствие в 9 клас, съобразно „възрастовите характеристики на учениците“ (БНТ 2016). Случаят е нагледен пример на политическите промени в образованието, които предизвикват обществени реакции и поводи за разсъждения относно мястото на обичани от народа българи, включително и св. Паисий, и тяхното творчество.

В настоящата статия ще се опитаме да дефинираме една различна перспектива на изучаването на св. Паисий и личности като него – стълбове за българщината, на техните дела и произведения в училище. В контекста на спецификите на постмодерната ситуация от съвременния им прочит ще се очаква да разкрият нови хоризонти в ползата им не само за обществото и личността, а и за цялото човечество. Безспорен е фактът, че посланията им преминават през вековете и все така силно звучат за отстояване идентичността на народите и изграждане на автентичен личен мироглед, в един свят на непрекъснати промени, свят, който днес се стреми към глобализъм и „премахване“ на всички граници.

В духа на обществените промени с настоящата статия търсим мястото на свети Паисий Хилендарски и неговата История Славянобългарска в съвременното българско образование и ролята му за изграждане и отстояване на собствената идентичност и мироглед в съвременната мултикултурна и плуралистична среда.

Поглеждайки назад в историята виждаме образа на българския духовник, който

за времето си е един от малцината придобили образование: знания за себе си, света и принадлежността си. Той се извисява над принудителното състояние на застой сред българския народ останал без държава, образование, култура и история. Каква е точната причина св. Паисий да извика на висок глас: „О неразумни юроде! Защо се срамуваш да се наречеш българин и не четеш, и не говориш на своя език?“ (Паисий 1914:6) трудно можем да определим напълно и каквото и да кажем, ще е просто догадка или предположение. Факт е обаче, че родолюбието е въплътено в генома на младия монах и определя неговия светоглед. Светогледът е специфично понятие, включващо в себе си начин на мислене, поведение, разбиране и чувства към себе си и света. Тогава не ни учудват делата на светия човек, който поставя за своя цел да пробуди националното достойнство на своя народ и посвещава себе си на нейното изпълнение.

Ако добре изучаваме великите духовници на българския род и специално тези от периода на Възраждането, духовници като св. Паисий Хилендарски, Неофит Рилски, св. Софроний Врачански и много други, ще открием, че техните послания съдържат частици от Божествената истина и като такива преминават през времената и не губят ценността си. В конкретния случай идеите на свети Паисий Хилендарски ще бъдат винаги актуални и ще намират своя прочит във всяко време, и особено днес, когато народите отново са изправени пред опасността да се разлеят в голямото море на глобализма.

Коментирайки ролята на Паисий Хилендарски в обучението на децата трябва да си даваме сметка, че живеем във време на криза на авторитета. Днешните деца се бунтуват срещу този, който налага норми и представи. В синхрон с основната цен-

ност на постмодернизма – индивидуализма, стремежът на днешния човек е насочен срещу йерархичните структури и признаването на авторитета. Важно за децата е задоволяването на личните потребности, ценни са материалните придобивки и изискванията на пълтта. Изостават в приоритетите на човека развитието на духа и взаимоотношенията с останалите хора, общуването се премества в индивидуалистичната плоскост на съвременните технологии. В този аспект особено важен е призивът на св. Паисий за личностно осъзнаване, за идентифициране с рода, почитане делото на собствените родители, израстването в собствената култура: „И за вас е потребно и полезно да знаете известното за делата на вашите бащи, както това знаят всички други племена и народи за своя род и език“ (Паисий 1914:253). Българският духовник се обръща към своите еднородници както учител към подопечните му деца – със силата да поучава, наставлява, да дава посока и път.

Осъзнаването на собствената идентичност е особено ценно във времето на плурализъм - множественост на вярвания и идеи. Сега, когато всеки човек е изправен през огромния избор: от стоки в магазина до начини на възпитание и обучение, ключово е изграждането на собствена автентична позиция. Тя като пристан - задържа човека на брега и не позволява да бъде отнесен по „течението“ на чужди и безлични постановки за живота. Св. Паисий предизвиква съвременните деца да гледат на събитията от височината на разумния човек и да не се смущават от предизвикателствата на времето: „Искаш ли да видиш като на театър играта на този свят, промяната и гибелта на големи царства и царе и непостоянството на тяхното благополучие, как господстващите и гордеещите се между народите племена, силни и непобедими в битките, славни и

почитани от всички, внезапно отслабваха, смиряваха се, упадаха, загиваха, изчезваха — чети историята и като познаеш от нея суетата на този свят, научи са да го презират“ (Паисий 1914:3).

Плурализмът и индивидуализмът, насърчавани от съвременните политики, несъмнено водят до опита да бъдат възприети различни традиции в образованието. Цели се всеки „индивид“ да бъде поставен в центъра на собственото си образование, да бъде гъвкав, да притежава висока степен на адаптивност, да се придържа към неутрални, непроблематични и неизменни ценности. Така всяка една личност бива обезличена до понятието „индивид“. Не така мисли и призовава св. Паисий. Удивителен е подхода му към читателя – той е поставен в центъра на неговото изложение, абсолютно в синхрон с новите постановки в съвременното образование. Обръщението е лично, персонално, дръзко, но отправено с любов. „Внимавайте вие, читатели и слушатели, роде български“ (Паисий 1914:6), „Ти, българино, не се мами, знай своя род и език и се учи на своя език“ (Паисий 1914:7). Атонският монах определя личното образование като фактор за осъзнаване на собствената идентичност и ориентиране в житейския път: „От тях (древните) ще узнаеш добродетелите на добрите и законопрестъпленията на злите, ще познаеш превратностите на човешкия живот и обратите на благополучието в него, и непостоянството в този свят, и как и велики държави клонят към падение. Ще размислиш и ще видиш наказанието на злите и наградата на добрите. От тях се пази!“ (Паисий 1914:4).

Свети Паисий дава отговор на секуларизацията присъща на съвременните общества. Всичко, за което той призовава е: заради пътя към Бога, само в този дис-

курс на мислене е възможно всичко останало: „Но кой ще постигне ума господен или кой ще последва неговите съвети, за да възстанови пак и събере разпръснатите и изцери съкрушените? Това знае само Бог със своите свети присъди“ (Паисий 1914:4). Религиозният плурализъм настъпателно се настанява в съвременния свят, но той е врагът на секуларизацията, защото показва, че от човешката история не може да бъде премахната представата за Бог. Днес всеки може да има своя представа за Бог, без да се съобразява с определена религия. Но каква полза придобива човек, когато сам си измисля божество, или почита измислено такова? Предоставената възможност за равенство често отхвърля проверката, доколко свободата на всеки в духовната сфера води до полза за човешката личност. Различните учения предлагат на човека вярвания и убеждения, водещи до действия, застрашаващи физическото и психическо здраве на човека. Свети Паисий ясно изповядва изначалната православна вяра, посочвайки Същинския Вдъхновител на неговите слова: „И самият Христос слезе и заживя в дома на простия и бедния Йосиф“ (Паисий 1914:7), по този начин оставя още един, съществен ориентир в координатната система на всеки човек и народ.

В предходните редове разгледахме изключителната роля на свети Паисий Хилендарски и основното негово произведение „История Славянобългарска“ за съвременните деца в подкрепата им за изграждане на автентични и устойчиви личности в един мултикултурен свят. В следващите редове ще разгледаме къде и в какъв контекст се изучава личността на Паисий и неговото произведение в училище.

По настоящем според учебната програма на МОН първата среща на децата с великия духовник е в трети клас чрез пред-

мета „Човекът и обществото“. Личността на св. Паисий е засегната в раздел „Българското общество през Възраждането (XVIII-XIX в.)“. Основните включени теми са свързани с ролята на новобългарското училище за развитието на българското общество и делата на ярки възрожденски личности като: Паисий Хилендарски, Петър Берон, Г. С. Раковски, В. Левски, Хр. Ботев (МОН, УП по ЧО, 3 кл., 2018-2019). Този първи допир до делото на великия духовник изразява проекциите на идеите за духовно пробуждане на народа ни.

В шести клас в програмата на обучението по „Религия-православие“ е включен свети Паисий Хилендарски и неговото дело в контекста на дейността на килийните училища, манастирите и книжовните школи в България през османския период. Акцентираща се върху: „ролята на духовенството като основен фактор за съхраняване на българския народ през столетията на църковна и политическа зависимост“ (МОН, УП по религия, 6 кл., 2018). В урока „Църква и святост по българските земи“ в няколко реда е спомената ролята на светеца за пробуждане на националното достойнство. В упражненията за децата е зададена задача да проучат житието на светеца и да направят поведенческа характеристика по даден образец. Името на бележития духовник е споменат още няколко пъти в учебника в различен контекст.

В седми клас по „История и цивилизации“ в тема първа за Българското възрождане отново се дават знания за новото време и българите, надгражда се посоченото в трети клас – ролята на будителите. В тема 1. Българско възрождане (XVIII – XIX в.) се поставят акценти върху новото време и българите, идеите и политиките, които го характеризират, първите будители Паисий Хилендарски и Софроний Вра-

чански, новото българско училище и движението за независима Църква. (МОН, УП по ИЦ, 7 кл., 2018-2019). Очаква се децата да познават духовните процеси в българското общество, да се запознаят с делото на посочените будители, да се разбира необходимостта от светска просвета и ролята на българите в извоюването на църковната независимост.

Представената програма изцяло разглежда в исторически план свети Паисий, но в съответствие с възрастта се поставят акцентите върху нуждата от личности като него за образователния напредък и духовния растеж на народа ни.

В осми клас в тема 3. - Векът на Просвещението (XVIII в.) отново се коментира личността на Паисий в контекста на световните промени – създаването на САЩ, Френската революция, Просветния абсолютизъм, Балканското възраждане. От учениците се очаква да разбират основните идеи на Просвещението и тяхното влияние върху Балканите, в частност България. (МОН, УП по ИЦ, 8 кл., 2018-2019). Направена е съпоставка между Просвещението и възгледите на св. Паисий Хилендарски.

В девети клас в предмета „Литература“ се разглежда детайлно „История Славянобългарска“ епохалния труд на Паисий Хилендарски, като литературна творба. Ученикът се очаква да различава отличителни за Българското възраждане светогледни идеи заложили в творбата, да тълкува Предисловието на „История славянобългарска“ съобразно културно-историческите характеристики на творбата. Съпоставя с личния си опит интерпретирани в Предисловието на „История славянобългарска“ ценности и норми, проблеми и конфликти и обосновава позиция по тях (МОН, УП по литература, 9 кл., 2018-2019).

Същевременно се установява синхронност между идеите на Просвещение-

то и възгледите на Паисий Хилендарски в предмета „История и цивилизации“ в същия клас в: Тема 3. Векът на Просвещението (XVIII в.) Тук според програмата на МОН се търсят прилики и разлики между светогледните идеи на Ренесанса, Просвещението, Романтизма и Българското възраждане в контекста на културната динамика (МОН, УП по ИЦ, 9 кл., 2018-2019).

В 10 клас по История се изучава ролята на Православието, като духовна опора на българите. Прави се опит за разбиране на християнската религия за съхраняване на българската народност. В този ред на мисли се разглежда отново ролята на манастирите за съхраняване на българския народ, посочват се примери на светци мъченици за християнската вяра. В темата свързана с Българското възраждане на св. Паисий е отредено ключово място в зараждане на националното самосъзнание у българите и е „вратата“ към новото българско училище, самостоятелна църква и формиране на Българската екзархия (МОН, УП по история, 10 кл., 2018-2019) С така заложените теми се надгражда спираловидно знанията от предходните класове.

В единадесети клас личността на св. Паисий е засегната този път от гледна точка на предмета Литература. Чрез творбата на Иван Вазов „Паисий“ се търси интерпретация на миналото, чрез разглеждане на ценностите и нормите, проблемите и конфликтите свързани с паметта. Търси се аргументирано обосноваване на личното мнение и защитаване на собствената позиция за засегнатите теми. Това е добър опит да се ангажират учениците в осмисляне на знанията събрани до момента от различните курсове на българското образование и да се опитат да определят значимостта за тях самите в избран от тях контекст (МОН, УП по литература, 11 кл., 2018-2019).

Интерпретацията е актуален съвременен метод не само на проверка на количеството и качеството на знанието за определена тема, но и възможност младия човек да изрази своята собствена позиция на база формираните представи за света. Изключително интересно би било изследване на интерпретациите на учениците от 11 клас, които биха ни дали в пъзната представа за разбирането на личността на Паисий и посланията, които той отправя към българския народ през вековете.

В заключение обръщаме внимание, че изучаването на делото на св. Паисий Хилендарски в съвременното училище има главно исторически и литературен аспект, в частност за учениците изучаващи „Религия-Православие“ и духовен елемент. В съвременния свят, озадачен с драстични промени, повече от наложително е изучаването на ключови личности като св. Паисий. Те формират не само познания, но и светогледни представи, даващи възможност съвременните хора да имат автентична собствена позиция и да бъдат устойчиви личности на многообразието около тях. Посланията, които Паисий отправя към българския народ са изключително актуални в постмодерното време на индивидуализация и плурализъм на идеи и вярвания и са актуални за всеки един човек в отстояване на собствената му идентичност. Рецептата на българския духовник е: образование, семейство, общност, народ. Посланието му е изпълнено с Божия дух и това го прави актуално във всяко едно време от развитието на света.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

Foucault 1971 - Foucault, M. „Orders of discourse“. Social science information, 10 (2), 7-30.

Паисий Хилендарски 2022 – Паисий Хилендарски. История Славя-

нобългарска, <https://chitanka.info/text/3746/2#textstart> [електронен ресурс към август 2022]

БНТ, 2016, Защо „История славянобългарска“ ще се учи в 9-ти вместо в 6-ти клас?, <https://bntnews.bg/bg> [електронен ресурс към август 2022]

МОН, Учебна програма по Човекът и обществото за III клас, 2018-2019 г., <https://www.mon.bg/bg/1689> [електронен ресурс към август 2022]

МОН, Учебна програма по Религия за IV клас, 2018 г. <https://web.mon.bg/bg/98>, [електронен ресурс към август 2022]

МОН, Учебна програма по История и цивилизации за VII клас, 2018-2019 г., <https://www.mon.bg/bg/1690> [електронен ресурс към август 2022]

МОН, Учебна програма по История и цивилизации за VIII клас, 2017-2018 г., <https://www.mon.bg/bg/1999> [електронен ресурс към август 2022]

МОН, Учебна програма по Литература за IX клас, 2018-2019 г., <https://www.mon.bg/bg/1691> [електронен ресурс към август 2022]

МОН, Учебна програма по История и цивилизации за IX клас, 2018-2019 г., <https://web.mon.bg/bg/1691> [електронен ресурс към август 2022]

МОН, Учебна програма по История за X клас, 2019-2020 г., <https://web.mon.bg/bg/2238> [електронен ресурс към август 2022]

МОН, Учебна програма по Литература за XI клас, 2020-2021 г., <https://web.mon.bg/bg/100522> [електронен ресурс към август 2022]

МОН, Учебна програма по История за X клас, 2019-2020 г., <https://web.mon.bg/bg/2238> [електронен ресурс към август 2022]

МОН, Учебна програма по Литература за XI клас, 2020-2021 г., <https://web.mon.bg/bg/100522> [електронен ресурс към август 2022]

ДЕЛОТО НА СВ. ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ В ОБУЧЕНИЕТО ПО РЕЛИГИЯ

THE DEED OF ST. PAISII HILENDARSKI IN RELIGIOUS EDUCATION

Abstract: *The article discusses the deed of St. Paisii Hilendarski in the religious education - to what extent is it covered in the curriculum, what methods and means are used in teaching lessons dedicated to him. In the course of the analysis of the lesson are applied the assessments of famous scholars about the role and importance of "History of Slavonic-Bulgarian" and the deed of St. Paisii Hilendarski.*

Key words: *Paisii Hilendarski, mission, deed, religious education*

Животът, дейността и епохата на св. Паисий Хилендарски са обект на множество изследвания, но въпреки това не спира интереса към него (Ванчев 1981:7). Според проф. Христов това се дължи на характера на Паисиевото дело, на обществената значимост на неговите идеи, на доловената от Паисий връзка между настоящето и миналото, която винаги е била, е и ще бъде насъщна потребност за всяко развито общество (Христов 1972:297). Според Боню Ангелов причината за големия научен интерес към него е велика обновителна роля на Паисий. Неговата „История славянобългарска“ ярко се откроява в развитието на българската литература. Тя чертае нови тенденции в културния и политическия растеж на нашия народ, оказва силно влияние върху съвременници и потомци; пробужда и раздвижва у българина народностно съзнание, подтиква го

да мечтае за по-светло бъдеще (Ангелов 1985:152).

В личността и делото на първия наш възрожденец всичко изглежда необикновено и легендарно, но същевременно близко, познато и вълнуващо за всеки българин.

Всеки културен българин изпитва преклонение пред личността на хилендарския монах. Той не спира да буди дълбоки чувства на възхищение и убеждава съвременника в непреходността на великите му идеи и завети, в което се крие голямото въздействие над поколенията и стремежа им да знаят повече за него, да надникнат в тайните на трудно изразимата му, но драматична биография.

Голямото участие на Паисий Хилендарски в материалното подпомагане на Хилендарския манастир, тежките условия на пътуване като таксидиот, недоброто здраве, издирването на разпръснатите на различни места исторически сведения и

мъчният достъп до тях, бляскавото изпълнение на грандиозната задача като автор на „История славянобългарска“ позволява да считаме делото му същински подвиг. За това го е въодушевлявала изключителната сила на духа, самоотвержената му преданост и любов към неговия народ, сърдечната болка от тежкото му настоящо положение, картината на великото му минало като залог за още по-бляскаво бъдеще (Велчев 1987:99). Удивителна енергия, рядка воля, неугасим оптимизъм и безмерна обич към народа обладава Паисий, за да не се стъписа пред невероятните трудности, които се изпречват на пътя му. Само личност със силна индивидуалност, озарена от велика идея, би могла да извърши този подвиг (Ванчев 1981:21).

За да добием представа за мащаба на Паисиевото дело, е необходимо правилно да го разположим във времето и да видим в каква среда то е осъществено (Спасов 2016).

XVIII в. е бурна епоха със силно културно движение, изразено чрез делото на много книжовни дейци. Паисий не изниква случайно и неочаквано, нито делото му остава без въздействие. Той има предходници, съвременници и последователи. При съпоставка с тях изпъква неговото величие. Той най-добре долавя и изразява тенденцията на новото в живота. С патоса на своята „История славянобългарска“, обусловен от дълбоко страдание по народното тегло, Паисий вдъхновява съвременници и потомци на борба за запазване на народността, за извоюване на по-добър живот. Книгата на Паисий е първото произведение на българската литература, което в най-силна степен не само се свързва с живот, не само отразява неговите нужди, но и чертае програма на бъдещето. В това е силата на тази малка, непретенциозно написана, но велика по въздействие „История

славянобългарска“ (Ангелов 1985:200).

Делото на св. Паисий Хилендарски заема изключително важно място в историята на българския народ през епохата на Възраждането. В 1762 г. никому неизвестният дотогава Паисий написва „История славянобългарска“. Макар с оскъдно и едностранно образование, той успява да напише една книга, която извършва преврат в съзнанието на българите и за която сам той казва, че е написал просто – за простите българи (Пенев 1946:6). Тази малката ръкописна книжка поражда същинска буря и дълбоко вълнение в душите. И само за няколко години тя има вече десетки преписи, на нея започва да се гледа като на библия, която ще излекува болките на измъчения народ. Тежко проклятие пада върху всеки, който се опита да посегне на тази свещена книга (Ванчев 1981:8).

Св. Паисий имал високо съзнание за обществената значимост на своите идеи, въплътени в „История славянобългарска“, затова не само написал своя труд, преодолявайки големи несгоди и страдания, но и ревностно се заел с неговото разпространение (Христов 1962:53). Убеден в ролята на знанието за историческото движение, поемайки пътя на превъзпитанието на своя народ, на националното пробуждане светогорският монах като същински апостол тръгва от място на място да разнася своя труд, за да събужда духовете, да вдъхновява, да пали, както казва Вазов, „най-първата искра в народната свят“. Този подвиг извършва „окирен от идеята, че познанието на миналото, широката просвета на роден език, разясненията върху бедственото и безправно положение на българите ще промени тяхната историческа участ“ (Велчев 1987:194).

В основите на делото на Паисий Хилендарски стоят обективни изменения

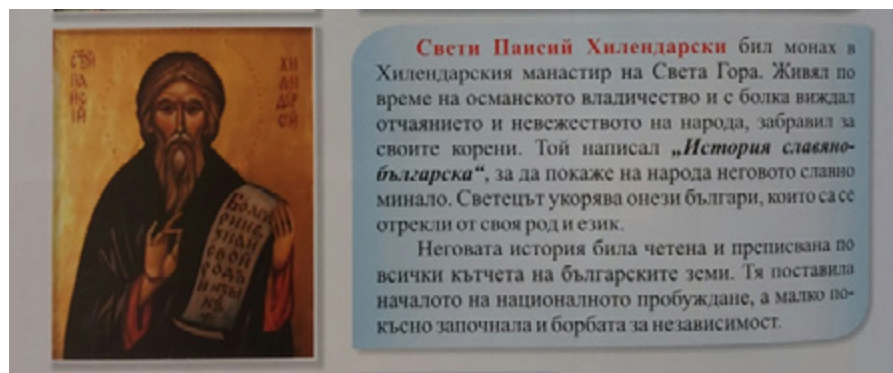
в икономическия и социалния живот на българския народ; те определят създаването, характера и значението на неговия труд. Но както възприемаме планините не по тектоничните сили, които са ги извесли, а по тяхната обемност и устременост към небесата, така и за Паисий ние съдим по неговия духовен ръст, по огромното въздействие, което е упражнил и продължава да упражнява върху духовния живот на българския народ. Но само Паисий с таланта и горещото си сърце успява да се извиси над своето съвремие и като се позовава на миналото, начертава пътя към народното възраждане и към извоюването на националната свобода (Христов 1972:296-297).

Св. Паисий Хилендарски отваря пръв вратите на новото българско движение. Без него, без неговата гореща вяра и настойчива проповед Българското възраждане едва ли би получило облика и яснотата на домогванията си, каквито се откриват в следващите поколения борци. Тук е великата историческа заслуга на Паисий. Род и отечество добиват чрез историята от 1762 г. една нова нравствена стойност, превръщат се в култ, който излъчва неподозирана сила и става стимул за общи стремежи и желания, за протест и отпор непознат дотогава (Арnaudов 1962:129).

Делото на Паисий Хилендарски заема изключително важно място в историята на българския народ през епохата на Възраждането.

Проф. Христо Христов, го определя като „минало, обърнато с лице към настоящето и бъдещето“ (Христов 1972:209), затова заслужено е включен в учебната програма по религия.

Още в трети клас всички издадени и одобрени от МОН учебници по религия обръщат специално внимание на светостта, на святото, на българските светии и запознават учениците с името на Паисий Хилендарски (Василева Рогачева 2020:48). В синодалния учебник, например, в урока за упражнение и практически дейности на тема „Българските светци“ името на св. Паисий Хилендарски е споменато в задачата, в която учениците трябва да разкажат за светците, които вече познават (Религия – Християнство – Православие 2020:74-75), а в учебника на Православно издателство „Витезда“ (Борисова, Кильова 2020:71-72), в идентичен урок учениците трябва да разпознаят изобразените икони, една от които е на Паисий Хилендарски, държащ История славянобългарска в ръце (зад. 2, с. 71). Единствено в това издание в рубриката „Научи повече“ е дадено накратко житието на св. Паисий Хилендарски (с. 72):

Снимка 1

Учебната програма по „Религия - Християнство - Православие“, утвърдена

със заповед РД 09-1474 от 24.07.2018 г. на Красимир Вълчев, Министър на образованието и науката, предвижда животът и делото на св. Паисий Хилендарски да се разглеждат по-задълбочено в VI клас. Именно тук програмата е ориентирана към получаване на знания, умения и отношения от учениците за Българската православна църква, за живота и делата на светците от Първото и Второто българско царство и епохата на османското владичество, за Десетте Божии заповеди, както и за основни християнски добродетели, важни за духовно-нравствения живот (Учебната програма по религия, 2018:40, 43).

Главният акцент на учебното съдържание е насочен към формиране на положително отношение към Църквата заради активното ѝ участие в живота на българския народ и приноса ѝ за възхода на българската държава; възприемане духовенството като основен фактор за съхраняването на българския народ през столетията на църковна и политическа зависимост и почитането на българските светци и приемането им за образци на духовен живот.

Учебното съдържание по религия-християнство-православие за VI клас е разработено в пет глобални теми, като втората от тях „Българската православна църква“ допринася за по-задълбоченото запознаване с историята и изключителното значение на Българската православна църква за духовното пробуждане, самосъзнаването и културното развитие на българския народ. В уроците се посочва голямата важност на БПЦ за българската държавност и за съвременния напредък на цялото българско общество.

Урок 2. 6. Българската църква през Османски период, от типа за нови знания, има за цел да запознае учениците с исто-

рическите факти, свързани с Българската църква през османския период; да обогати познанията им, свързани с българските духовни и книжовни средища през османския период: килийни училища; манастири и книжовни школи; с живота на св. Паисий Хилендарски и неговото дело; да възприемат духовенството като основен фактор за съхраняването на българския народ през столетията на църковна и политическа зависимост.

Към настоящият момент учебник за 6. клас има издаден от БПЦ-БП с авторски колектив в състав ставроф. Иконом 3. Дечев, прот. Людмил Малев, Димитър Попмаринов, Магдалена Легкоступ, Костадин Нушев, Десислава Панайотова, Красимира Вълчева, затова разглеждам основно този урок.

Обучението по религия предлага широки възможности за междупредметни връзки с предмети като Български език и литература, История и цивилизация и др., което е положителен начин за представяне на интегрирано, взаимносвързано учебно съдържание и средство за оптимизация на учебно-възпитателния процес. Междупредметните връзки влияят позитивно върху познавателната мотивация на учениците, затова урокът започва със стих от одата „Паисий“ на Иван Вазов „От днеска нататък българският род история има и става народ“ и изображение на оригиналът на История славянобългарска, намиращ се в Зографския манастир.

Структурата на урока е разделена на 3:

1. Българският народ в условията на чуждо църковно управление
2. Средища на българския църковен живот през Османския период
3. Духовенството - основен фактор за съхраняването на българската народност

В представянето на урока (2 т.) се говори общо за първите опити за книги по българска история, изпълнени с факти - повод за гордост и повдигане на народното самочувствие. Същите се разпространяват по българските земи и така още повече способстват за съхранението и утвърждаването на християнството и народностната принадлежност.

В 3 т. ясно е открито, че Църквата е единствената опора за съхраняването и спасението на българската народност и че неслучайно написаната от монаха Паисий „История славянобългарска“ става знаме на пробуденото българско самосъзнание.

За пълноценна учебна работа е необходимо да се събуди интерес у учениците и по-цялостно да се запознаят с „История славянобългарска“.

В онова време, когато се започва процесът на формирането на българската нация, Паисий съзира чуждите асимилаторски домогвания и призовава всички българи да се сплотят в името на върховните интереси на българския народ, да пробуди у тях активна обич към българската народност, българския език и отечество, да ги насочи към национална просвета и освобождение. Това е основната идея, която преподобният отец прокарва в своята „историйца“, но не разкрива свои виждания за организацията и характера на мечтаните от него държава и църква, а само призовава към борба за тяхното извоюване. Паисий Хилендарски ясно съзнавал, че времето, в което живеел изисквало да бъде сеяч, а не жетвар на узрелия плод, затова той се стараел само да пробуди, да убеди своите сънародници, а не да ги организира за пряко водене на освободителната борба (Христов 1972:316-317). Той става първият идеолог на българската националнодемократична революция, а

„История славянобългарска“ — програма за национално признаване и освобождаване (Ванчев 1981:31).

Широко разгърнатата в творбата на Паисий Хилендарски картина на миналото на българската държава и за нейните политически и културни успехи изиграва огромна роля, дава силен тласък за освежаване на историческата памет на българите, за повдигане на самочувствието им, за утвърждаване на етнополитическото самосъзнание, за усилване на вярата и надеждата им за постигане на свободна държава и църква (Ангелов 1994:254, 256).

Св. Паисий съумява да актуализира българската история и да преведе поуките ѝ на езика на съвременността. Изваденото на показ минало повишава самочувствието и активизира онези, които държат на „род и език“, които носят в себе си съзнанието на родовото потекло и залагат на тях, и приобщава онези, които са „потемнели“ от незнание, водят убог безпросветен живот и се увличат по чуждото, у които заговаря чувството за вина и дълг (Радев 2012:429).

Критиката оценява Паисиевото дело от различни ъгли (фактологическа правдивост, стилистика, езикови особености и пр.), но за голямата част от българите важното в неговата „История“ е това, че е първото произведение от новата българска литература, което възпитава в патриотизъм. Патриотичното чувство при Паисий достига ненадминати до тогава в българската литература и българската историография величини: „От целия славянски род най-славни са били българите...“. Паисий е особено полемичен с всеки, осмелил се да хули или да се присмива на българския род, като е непримирим най-вече към родоотстъпниците и отцегугателите, а причината за родоотстъпничеството, според

него, е непознаването на историческото минало и величие на България, на нейната висока култура и ценна книжнина, унищожена от поробителя. Това е предназначението на неговата книга - да разкрие славата на миналото, да разпали патриотичната гордост на българина, която да го тласне към борба за национално освобождение и по-добър живот. Стойността на Паисиевата творба е неоценима; тя променя хода на историята ни, а казаното от скромния монах все още ни дава повод за размисъл.

При уроците за Паисий освен словото на учителя, беседата или дискусията имат естествено място. Затова в рубриката „Благонравие“, 2 задача изисква от учениците да прочетат и проучат предложени откъси от житието на преп. Паисий Хилендарски¹ и да отговорят на няколко въпроси: Защо подвигът на светеца и днес е символ на духовна просвета? Защо другородците са презирали българите? Защо някои от българите са наречени родоотстъпници? Какъв човек наричаме родоотстъпник? Как светецът нарича написаната от него История? Защо църковният ни народ го нарича равноапостолен? В какво се изразява духовната загриженост на преподобния за българския народ?

В дискусията участват всички, дори

¹ „...най - добре видял тежкото положение на българския народ под гръцко - турското робство. В атонските манастири пък той видял и сам преживял надменното и презрително отношение на другородци към българите - че те били прости и груби, че нямали история“; „...с болка виждал разслабващото отчаяние на народа, дълбоко скърбял и се възмущавал за родоотстъпничеството на много българи, които се влачели след чужди обичаи и след чужд език, а презирали чистите български нрави и родния си език“; „След като написал историята си с много труд, той като същински равноапостол тръгнал да я разнася навсякъде по българската земя, за да я четат и преписват“ (Из „Житието на преп. Паисий Хилендарски“).

те да са пасивни зрители, които само се заслушват в репликите. Нейната цел е да разшири и задълбочи знанията по темата. Излагането на собствена позиция е добре организирано и подкрепено с факти и доказателства. Тя развива креативното мислене и служи за формиране на нравствена позиция (Легкоступ 2013:201-202).

Делото на Паисий е вдъхновило много поети и писатели да напишат произведения, посветени на пламения наш възрожденец. Броят им възлиза на няколко хиляди, но най-дълбоко, най-вдъхновено между тях е писаното през 1882 г. стихотворение на Иван Вазов „Паисий“ (Трайков, Дуйчев 1962:640). Одата пресъздава духовният облик на св. Паисий Хилендарски и безспорно тя може най-добре да помогне на учителя по религия да насочи вниманието към личността на Паисий и неговия завет. По тази причина в следващата задача (зад. 3) се изисква от учениците да прочетат откъс от стихотворението на Иван Вазов,² да коментират завета, който ни оставя светецът и да изразят своето мнение (Религия – Християнство – Православие 2021-6:55).

Според Л. Георгиев „История славянобългарска“ не трябва да се разглежда в училище като мумифициран исторически паметник, който само ни пренася в миналото. Със своите идеи, с възрожденския си патриотизъм тя се оказва актуална и в съ-

² „На ви мойта книга, тя е вам завет,
нека де преписва и множи безчет
и пръска по всички поля и долини,
де българин страда, въздиша и гине.
Тя е откровение, божа благодат -
младий прави мъдър, а стария - млад,
който я прочита няма да се кае,
който знае нея, много ще да знае“.
(Откъс от „Паисий“ на Иван Вазов)

временността, затова в часа по литература е нужно учителят да отдели време за дискусия на тема „История славянобългарска“ и нашата съвременност, поставяйки някои провокиращи, но сериозни въпроси, като: Актуален ли е днес повикът на Паисий към българите, да не се подмамват и да знаят своя род и език; Кога изучаването на чужд език не е знак на отродяване и чуждопоклонството днес; Биха ли се срамували да се нарекат българин в чужбина; Националната идея у Паисий и националната идея днес; Какво би предизвикало болка и гняв у Паисий, ако живееше в съвременна България; Анахронизъм ли е патриотичното чувство днес; Как учениците разбират верността към заветите на Паисий. Подобни въпроси не могат да оставят учениците пасивни и безучастни, и те ще осъзнаят до колко болезнени за съвременна България проблеми се докосва „История славянобългарска“, ще почувства, че призивите на Паисий за обич към език, род и отечество и тяхното отстояване са отправени и към тях. Писмена работа на такава тематика също е предпоставка за самостоятелност и активност (Георгиев 2003:16).

Не случайно и в часа по религия е предвидена подобна задача. В учебниците на БПЦ-БП се акцентира върху практическите дейности – ученето се осъществява в процеса на дейности, ето защо в рубриката „Любомъдрие“ (3 зад., с. 54), на учениците се възлага задачата да потърсят в интернет житието на св. Паисий Хилендарски, да го прочетат и да направят поведенческа характеристика на светеца, като си помагат с опорите за работа на стр. 195 и 196. Тази задачата има за цел да развие уменията на учениците за творческо писане върху характерните особености на Божият угодник.

Поведенческата характеристика се отнася до описаното поведение на светията. Читателят прави изводи за живота, характера, постъпките и преживяванията му. Тя очертава характеристиката на светията, като има предвид най-важното от поведението и действията му. Това може да бъде подкрепено с описание и на неговото душевно (вътрешно) състояние. Поведенческата характеристика се отнася до описание на поведението на святата личност. Учениците трябва: 1. да открият отличителни черти в характера на светията, 2. Да обяснят мотивите на неговото поведение, 3. Да опишат преживяванията му, молитвата, надеждата в Бога и получаваната Божия подкрепа, 4. Да оформят образа на светията с помощта на казаното от другите за него, 5. Да посочат нравствените му качества и поведението му при защитата на вярата и 6. Да направят съпоставка на делата му с нашето поведение днес.

Посочени са условията за работа и техническите изисквания за оформяне на писмената задача: характеристиката да бъде направена на компютър като текстов документ чрез програма Word; оформлението на заглавната страница да съдържа логото, името на училището и темата на характеристиката, да се използва шрифт Times New Roman, 14 pt, главни букви, центрирано Bold. След това задължително да се посочат трите имена, клас и номер. Определен е максимален обем на текста - 1 страница. Дадени са указания да се следват точно и последователно изискванията (правилата) за разработването на характеристика на свята личност. Разсъжденията върху всяка отделна част се пишат на нов ред в отделен абзац. Изразяването на лично мнение по даден въпрос се оценява високо. В края на текстовия документ задължително да посочат използвания из-

точник. На учениците са посочени и критериите за оценяване, а именно: работата се анулира, ако е съставена без личен принос; правописните грешки се санкционират; файлът трябва да е наименуван със собственото им име и класа.

Поощряването на по-големите учениците да използват Интернет за работа с официалния сайт на Българската патриаршия води до повишаване техният интерес към учене, а системното въвеждане уменията за анализ на житиен текст или други задачи от подобен характер (описание на православен храм, анализ на иконографско изображение, православен краеведски анализ, за изчерпателност и систематизация на понятия чрез уникални таблици) са новост в методиката на обучението по религия (Панайотова 2020).

Предложената словесноно-творческа дейност опонира на образователните възможности и интереси на учениците, развива тяхната религиозна и езикова функционална компетентност, формира умения за съставяне поведенческа характеристика на личност, формират се реални знания на основата на „учене чрез правене“. Чрез включените в урока и учебника практическите дейности за осмисляне и прилагане на знанията религиозното познание става разбираемо за всяко дете, основа за устойчиво формиране на компетенции и изграждане на християнски характер (Легкоступ 2021:175-176).

Делото на св. Паисий не е пропуснато и в урока обобщение на тема „Църква и святост по Българските земи“. В него отново е отбелязано, че „през 1762 г. на Света Гора св. Паисий Хилендарски завършва своята „История славянобългарска“, с която се поставя началото на Българското възраждане – в дух на истина, във вяра и пробуждане на националното дос-

тойнство“ (Религия – Християнство-Православие 2021-6:104).

Встъпителният урок 1.1 БПЦ в историческото ѝ развитие (за упражнения и практически дейности) за седми клас (Религия – Християнство-Православие 2021-7:8), започва със стих на преп. Паисий Хилендарски, който свидетелства за неговото патриотично чувство, достигащо ненадминати до тогава в българската литература и българската историография величини: „От целия славянски род най-славни са били българите, първо те са се нарекли царе, първо те са имали патриарх, първо те са се кръстили, най-много земя те завладели. Така от целия славянски род били най-силни и най-почитани, и първите славянски светци просияли от българския род и език“. Името и делото на светогорския монах са включени в две от задачите: В едната се изисква да се попълни таблица с помощта на дадени ориентири, като се проследят най-значимите църковно-исторически събития и ключови личности от българското Средновековие и османския период (зад. 2), а другата изисква да се обсъдят в час четири въпроса, един от които е с каква цел св. Паисий Хилендарски припомня известни събития от църковното ни минало, отличаващи българите от целия славянски род (зад. 5).

От изложеното е видно, че в обучението по религия се прилагат всички общопедагогически принципи на обучение: принципа за нагледност, за съзнателност и активност, за достъпност, за последователност и системност в обучението, за трайно овладяване на знанията, уменията и навиците и принципа за цялостност и единство на обучение, възпитание и практика, както и съвременни интерактивни методи. „Интерактивното обучение днес е най-приемливата технология на организа-

ция на съвременното учебно знание, защото опитът на ученика тук е основа на учебното познание“ (Легкоступ 2013:176). Освен това издадените от Българска православна църква – Българска патриаршия учебници по религия (християнство – православие) осъществяват качествен скок от катехизическо вероучително към модерно и адекватно на съвременното светско образование съдържание, изискващо учене чрез правене и използване на иновативни подходи. Това ги отличава от другите учебници по религия, придържащи се към „пасивната, ориентирана към четене и писане педагогика. Същевременно се засилва диалоговото (интерактивно) отношение към ученика и стремежа той да бъде включен активно в образователния процес не като наблюдател, а като активен участник“ (Кючукова 2021:23).

По този начин, чрез използването на интерактивни методи на обучение, които повишават интереса на учениците, стимулират и мотивират тяхната активност в учебния процес, провокират мисленето и развиват самостоятелност, учениците ще знаят, че Паисий Хилендарски оставя на българския народ богато наследство, което се състои в написаната от него „История славянобългарска“ и идеите, които е вложил в нея. Тези идеи стоят в основите на Българското възраждане и на борбата за църковно и политическо освобождение. Едновременно с това в наследството на Паисий Хилендарски се включва неговата личност, чертите му на голям, дълбоко убеден и действен патриот, който излиза от народа, принадлежи на народа и се слива с народа. Хилендарският монах е първата исполинска фигура в историята на Българското възраждане, която с думи и дела показва как трябва да се служи на народа и да се проправя пътя историческия

прогрес. Неговото дело е един от ярките примери в българската история за голямата роля на великата личност в развитието на историческия процес. Неговото дело излиза извън рамките на Българското възраждане и отзвучава и в съвременния живот на нашия народ (Христов 1972:297-298, 317).

Историята на Паисий беше едно от най-ефикасните оръжия в борбата на знанието срещу невежеството, на истината срещу заблудите и религиозната мистика, тя активно спомага за преодоляването на средновековния мироглед, като същевременно отбелязва най-високата точка в развитието на историческото познание и в изявата на българското национално съзнание през XVIII в. Книгата му надживя времето си със своята жизненост, патриотизъм и оптимизъм (Ванчев 1981:38).

Появата на Паисий Хилендарски с неговата „История славянобългарска“ е епохално явление в историята на България. Като достига до идеята за самоценността на всеки народ, за правото му да бъде това, което е, за националното му самоопределение, Паисий Хилендарски чрез делото си превръща своето, народното в момент от общочовешкото, включва го в неотклонните закономерности на общокултурното развитие (Велчев 1987:189). Той остава в историята като будител, който се е стремил да събуди народностното съзнание на българите и да внуши, че имаме основания за високо национално самочувствие.

Делото на отец Паисий е не само едно велико предание: то добива несравнима актуална стойност, защото чрез него трябва да се призовават към национално самоопомняне следващите поколения (Арнаудов 1962:132) В неговия живот и историческото му дело се съдържат вечни

истини, които никога няма да загубят актуалното си значение, като суровото му изобличение на отцегугателите, на изменниците на своя род и отечество. „Непреклонната вяра на Паисий в народа, безкористната му служба на народните интереси, дълбоко вълнуващата Паисиева обич към всичко българско, която блика от всеки ред на История славянобългарска, преклонението му пред хората на труда – всичко това е неизчерпаем източник за патриотичното възпитание за поколенията“ (Косев 1973:28). Очевидно колкото повече ще се отдалечаваме от първия възрожденец, толкова по-силно името му ще засиява, защото в своята същност делото му е безсмъртно. „Излъчено от недрата на народа, то съпътства българския народ във всички етапи от неговото развитие и запазва актуалността си и в наше време“ (Велчев 1987:164).

Необходимо е да отбележа, че творбата на Паисий Хилендарски се изучава в часовете по литература в 9 клас, а одата Паисий на Вазов в 11 клас. Българското възраждане и делото на Паисий в часовете по история и цивилизация се разглежда в 7 клас, т. е. направените в урока междупредметни връзки са перспективни, което ми дава основание да смятам, че учениците изучаващи Религия-Християнство-Православие в 6 клас, ще са усвоили повече знания и компетентности от съучениците си, ще са по-подготвени по споменатите задължителни общообразователни предмети и ще крачка напред в сравнение с останалите ученици.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

Ангелов 1985 - Ангелов, Б. Паисий Хилендарски. София: Наука и изкуство.
Ангелов 1994 - Ангелов, Д. Българ-

ската народност през вековете. Стара Загора: Идея.

Арнаудов 1962 - Арнаудов, М. Паисий Хилендарски. Личност, дело, епоха. София: Народна култура.

Борисова, Кильова 2020 - Борисова, Л., Кильова, А. Религия – Християнство – Православие, 3 клас, Костенец: Православно издателство Витезда.

Ванчев 1981 - Ванчев, Й. Апостоли на българската свобода, София: Народна младеж.

Велчев 1987 - Велчев, В. Паисий Хилендарски. Епоха, личност, дело. София: Отечество фронт.

Георгиев 2003 – Георгиев, Л. Паисий Хилендарски в часа по литература. – В: Български език и литература, год. XLIII, 2003, кн. 2, 13-18.

Косев 1973 - Косев, Д. Историческото дело на Паисий Хилендарски - Векове, 1973, бр. 1, 23-28.

Косев, Д. (ред.). Паисий Хилендарски и неговата епоха (1762-1962). Сборник от изследвания по случай 200-годишнината от История славянобългарска. София: БАН.

Кючукова 2021 - Кючукова, М. Православният дискурс в учебното съдържание по религия в началното училище – мирогледни проекции, <http://rd.swu.bg/media/93815/avtoreferat.pdf> [електронен ресурс към юни 2022]

Легкоступ 2013 - Легкоступ, М. Методически аспекти на обучението по религия. Велико Търново: Фабер.

Легкоступ 2021 – Легкоступ, М. Синопсалните учебници по религия – иновации, учебно съдържание и практически дейности. – В: Образование и технологии, vol. 12/2021, Бургас, 170-176, <http://www.edutechjournal.org/> [електронен ресурс към юни 2022]

Панайотова 2020 - Панайотова, Д. Чрез богопознание към спасение в XXI в. – новите синодални учебници по религия – християнство-православие, <https://bg-patriarshia.bg/textbooks> [електронен ресурс към юни 2022]

Пенев 1946 – Пенев, Б. Паисий Хилендарски. София: Хемус.

Трайков, Дуйчев 1962 - Трайков, В., Дуйчев, Ив. Паисий Хилендарски. Литературни извори за епохата, живота и дейността му. – В: Косев, Д. (ред.). Паисий Хилендарски и неговата епоха (1762-1962). Сборник от изследвания по случай 200-годишнината от История славянобългарска. София: БАН.

Радев 2012 – Радев, Ив. Отец Паисий Хилендарски. Контекст и отгласи от личността и делото му. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“.

Религия–Християнство–Православие 2021-6:51 - Дечев, З., Малев, Л., Попмаринов, Д., Легкоступ, М., Нушев, К., Панайотова, Д., Вътева, К. Религия–Християнство–Православие, 6 клас. София: БПЦ-БП.

Религия–Християнство–Православие 2021-7 - Дечев, З., Малев, Л., Стоядинов, М., Легкоступ, М., Нушев, К., Панайотова, Д., Вътева, К. Религия–Християнство–Православие, 7 клас. София: БПЦ-БП.

Религия–Християнство–Православие 2020 - Легкоступ, М., Кючукова, М., Мавродиева-Кючукова, Д. Религия–Християнство–Православие, 3 клас. София: БПЦ-БП.

Спасов 2016 - Спасов, С. За нуждата от Паисий – В: сп. Българка, <https://www.bulgarkamagazine.com/> [електронен ресурс към юни 2022]

Христов 1962 – Христов, Хр. Паисий Хилендарски и Българското възрождение - В: Учебна програма по религия 2018 – Учебна програма по Религия–Християнство Православие, UchProg_religia_hristianstvo_pravoslavie%20.pdf [електронен ресурс към юни 2022]

Христов 1972 – Христов, Хр. Паисий Хилендарски. Неговото време, жизнен път и дело, София: Наука и изкуство.

Десислава Кръстева – старши учител

СУ „Свети Константин - Кирил Философ“, Пловдив
dessitat@abv.bg

ПО СТЬПКИТЕ НА СВЕТИ ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ ЧРЕЗ ПРОЕКТНО-БАЗИРАНОТО ОБУЧЕНИЕ

IN THE FOOTSTEPS OF SAINT PAISIUS HILENDARSKI THROUGH PROJECT-BASED LEARNING

Abstract: The dynamics of the XXI century require a change in attitudes and trends in the educational process. An active child is capable and achieves results. Project-based learning is one of the leaders in this direction. But combined with education in general human values, developing research interest and creativity in students, leads to visible positive results. The project „In the footsteps of St. Paisius Hilendarski through project-based learning“, implemented with the class teacher and the students of the 3b grade from the „St. Constantine-Kyrl the Philosopher“ of Plovdiv, has been more than successful. Through it we all achieved: generating new and valuable ideas; demonstrating originality and inventiveness; sharing and openness; taking different points of view. This gives us reason to continue with it because we have become a team and we are more capable and successful.

Key words: project-based learning, creativity, research interest, active child, valuable ideas

Активното време, в което живеем, изисква формиране на многофункционалност, осигуряваща единство и взаимодействие между класическите и интерактивните методи на обучение. Конструктивистката образователна парадигма създава нова култура на учене, променя позицията на учащия се от пасивен участник в активен субект на двустранното, интерактивното обучение, при което учителят не е само източник на информация, а съизследовател в процеса на конструиране на нови умения и изграждане на опит.

Да се учи конструктивно означава: да се учи активно; да се създават условия за пренос на наученото; да се актуализират старите знания преди конструирането на новите; да се решават различни типове практически задачи или да се търсят решения на проблеми; да се осигуряват условия за придобиване на учебен опит чрез участия в дискусии; да се насърчава творческото и критичното мислене; да се повишава самостоятелността на учениците; обучението да протича в стимулираща среда. Ученето се превръща в активен процес на търсене на знания, до които се дос-

тига чрез индивидуално участие и взаимодействие с другите обучавани. Стимулира се както индивидуалността, така и груповата или екипна работа.

Един от актуалните днес интерактивни методи на обучение е методът на проектите или проектно-базираното обучение. Главна му същност е активността на учениците, колективната дейност и цялостното изучаване на жизнените явления (Маркова 2010). Проектите се създават от интересите на учениците, като основна изходна позиция е, че жизнеността на знанията изисква цялостност, обединеност, интегралност. Проектното образование е един начините, чрез които училището се превръща в желано място за развитие и усъвършенстване. Учениците разширяват познанията си по конкретна проектна тема, но освен това развиват и някои свои качества от социално значение. Предпоставка за това е работата в екип, където ученикът се учи да излага аргументите си, да отстоява позицията си, но същевременно да бъде толерантен, да изслушва партньора до себе си.

Началото на работата по даден проект и представянето на крайния продукт са двете най-ключови точки при проектно-базираното обучение. В началото поставяме пред учениците предизвикателен проблем, на който ще трябва да намерят решение, а в края на проекта те представят откритията си под формата на някакъв продукт. За целта трябва да поставим стабилна основа, да следим напредъка си, да четем, пишем и говорим по темата (Larmer 2016).

Проектно-базираното обучение се нуждае от внимателен баланс между директното обучение от учителя и самоорганизация на учениците. Въпреки че подготовката остава в сянка при предста-

вянето на продукта, накрая на проекта, тя е всъщност най-важната част от обучението. Основата на проектно-базираното обучение е активността на учениците при изучаване и представяне на на жизнените явления чрез колективната дейност.

За да стане проектът смислен за учениците, голяма е ролята на тяхното мнение и избор. Той трябва да осигурява на учениците възможност за изграждане на компетенциите, необходими за XXI в.: критическо мислене, умения за сътрудничество, комуникационни умения, креативност и иновативност. За целта преминаваме през стъпките за работата:

- Избор на идея и тема за проекта
- План за решаване на проблема
- Действие/изпълнение
- Проверка на решението
- Оценяване на процеса и резултатите

Учениците от 3б клас на СУ „Свети Константин-кирил Философ“ умеят да работят по проекти - както краткосрочни, свързани с конкретен час, така и с дългосрочни, които изискват задълбочена подготовка. Те са активни и при прилагането им в извънкласната дейност, защото имат сформирана такава група.

Ще опиша един, по който работим в групата по извънкласни дейности Религия-Православие. Той носи духа на времето, в което живеем; защото изпълва всички с емпатия и носи удовлетвореност от изпълнението му. Решихме да се казва „По стъпките на Свети Паисий Хилендарски чрез проектно-базираното обучение“.

Целта на реализирането му е не само отбелязването на годишнината от рождението на възрожденеца. Акцентът е промяна в нагласите за това какъв е Свети Паисий Хилендарски – търсещ и намиращ проигумен, който работи само и единствено за благото на хората и църквата.

Тези ценности е необходимо да се знаят, усвоят и реализират у учениците. Така ще изградят изследователски интерес и ще развият своето креативно мислене.

При проучвателния етап е важен изборът на тема. Тя трябва да бъде интересна и достъпна за учениците, за да имат интерес към дейностите, чрез които се достига до крайния продукт. Не по-малко значимо е създаването на педагогическа технология с конкретни дидактически инструменти. Така се осигурява интерактивна образователна среда, в която учениците развиват своята познавателна активност, творчество и креативност. Именно те са онази спойка, която е двигателят на процеса. Виждайки заедно как се случват нещата, учениците стават все по-активни.

Запознаването с Паисий Хилендарски и образът, който е изграден у гражданите, ни накара да проучим детайлно неговата биография. Всеки от класа бе разпределен в екип с конкретна задача да се запознае с етап от живота на възрожденеца, да проследи пътуванията на твореца и да разбере причините, които го мотивират да го прави. Коментарите в този проучвателен етап са свързани с идеята за създаване на интерактивна карта, която да онагледя стъпките на Паисий Хилендарски.

Аналитичният етап и извличането на данни, приложими за проекта, свързани с определянето на мястото и начина на изпълнение. Това е етап на събиране на информация, проучване, запознаване с нови термини, извличане на данни, приложими за проекта. В този етап четирите сформирани екипа обмениха информация за проведените проучвания и съставиха общ план за действие. Тук бе моментът, в който научиха какво означава терминът „таксидиот“, „проигумен“ и „светия“.

Определихме мястото и начина на изпълнение.

Практически етап – периодът на структуриране и изработване на проектите. Резултатът бе впечатляващ. За поставения срок за изпълнение бяха представени подробни информации – от такива, които бяха оформени ръчно и украсени автентично, до 3D проекти, направени като книга. Това бе и етапът, който доведе до структурирането на подробната информация в електронен ресурс. Платформата Pictamar дава лесен достъп и удобство при работата на учениците самостоятелно. Те подредиха стъпка по стъпка посетения от Отец Паисий селища в страната и извън нея, намериха подходящ снимков материал, с който да онагледят т. нар. „пътешествие“ и го сглобиха в общ електронен проект (вж. общ електронен проект 2022).

Заклучителен етап – проектът „По стъпките на св. Паисий Хилендарски чрез проектно-базираното обучение“ бе представен пред останалите ученици от випуска и родителите на класа. Те бяха съпричастни с нашите етапи на работа. Заявиха желанието си в следваща дейност и те да вземат участие. Обединените усилия им дадоха стимул да продължат.

Резултатът:

- Формиране на умение за търсене и подбор на информация.
- Усъвършенстване на уменията за практическото приложение на събраната информация.

- Изграждане на умение за самооценка, самоанализ и самоконтрол

Резултатът от представения проект ни дава повод да направим няколко извода. Интегрирането на съвременни електронни технологии в проектно-базираното обучение има положителни резултати, защото:

- дава се възможност за използване на по-голям обем и по-разнообразна информация;
- усвояват се умения за подбор и

класифициране на информация;

- развиват се умения за взимане на решение;
- подпомага развитието на творческите способности;
- подпомагат комуникацията и обмена на идеи и мнения не само в училище, но и извън него;
- подпомага развитието на социални умения;
- формира ново отношение към използването на компютъра.

Независимо колко успешен край ще имат предстоящите мероприятия, важни са няколко неща:

- децата се възпитават в общочовешки ценности;
- родителите-учителят и учениците са вече изграден екип;
- успяхме да развием креативното мислене на третокласниците;
- предизвикахме изследователския им интерес;
- изграждането на практически умения за решаване на поставена задача;
- изграждането на умение за интегриране на знанията.

По този начин учениците получават силна мотивация за работа. Те надграждат уменията си. Осъзнават, че екипната работа води до реално по-добри резултати, защото решават непознати проблеми чрез различни подходи. Ефективно анализират и оценяват фактите, доводите, твърденията и мненията. Анализират и оценяват алтернативни гледни точки. Тълкуват информацията и формулират изводи.

А това води до:

- генериране на нови и стойностни идеи;
- демонстриране на оригиналност и изобретателност;
- споделяне на нови идеи с другите;

- отвореност и отзивчивост

към различни гледни точки.

Третокласниците не приключват дейността си с реализираната цел. Те продължават проучвателната си работа, защото по този начин допълват събраната информация и търсят възможни начини на решения на поставена задача; затвърждават умения си за избор на алгоритми за работа; сравняват дейностите на екипите и обобщават представените от тях решения.

За учениците в трети клас промяната в нагласата и създаването на нова перспектива на мислене в посока усъвършенстване е начало към развитие на нов мироглед и поглед към друга гледна точка. А това е в основата на създаване на възможност за критично мислене, създаване на нови идеи и аналитичност при умението да вземат решения.

Както Виолета Шумкарова (родител) коментира: „Това го правя първо за моите деца - да видят, че независимо в каква ситуация ще попаднат, винаги ще се намери подкрепа. Щастливите им усмивки на лицата и удовлетвореността нямат цена“.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

Маркова 2010 – Маркова, З. Интерактивните методи – необходимо условие за субективно ориентирано обучение. – В: сп. Образование, 2010, бр. 1, № 4.

Общ електронен проект, създаден от екипите на класа, <https://www.pictramap.com/app/view?p=b9640d> [електронен ресурс към септември 2022]

Larmer 2016 – Larmer, J. It's a Project-Based World. – In: Educational Leadership, V. 73, Nr. 6, Mar 2016, pp. 66-70.

НЕИЗВЕСТНОТО ЗА ИЗВЕСТНИЯ ДУХОВНИК: СЪВРЕМЕННИ ЕТЮДИ

СЪБОРНОСТТА НА ЦЪРКВАТА СПОРЕД ХИМНОГРАФИЯТА ОТ СЛУЖБАТА НА СВ. ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ И РАННИТЕ ХИМНОГРАФСКИ ВИЗАНТИЙСКИ ТЕКСТОВЕ

THE CONGREGATION OF THE CHURCH ACCORDING TO THE HYMNOGRAPHIC TEXTS OF ST. PAISIUS OF HILANDARS AND THE EARLY BYZANTINE HYMNOGRAPHIC TEXTS

Abstract: The text presents a study of the congregationalism of the church based on a comparative analysis of the hymnographic texts of St. Paisius Hilendarski and the source liturgical, hymnographic and patristic texts. Ecclesiastical nationalism is present in the hymnographic texts of the Reverend Paisii Hilendarski, as well as in other hymnographic works composed by the hymnographers of local churches from Bulgaria, Russia, and Greece after the Age of Enlightenment. The text emphasizes the unity of the „body of Christ“ based on the unity of the Holy Trinity and the eschatological identity of the church.

Key words: nationalism, congregationalism of the church, eschatology, hymnography, Paisius Hilendarski

В памет на моя учител иподякон протопсалт
Аргир Сотиров Малчев (+2019)

ВЪВЕДЕНИЕ

Времето, в което живеем, е изключително динамично. Църквата е изправена пред

огромни предизвикателства. Войната в Украйна, нейните действителни мотиви, причини и последици са плод на обърканото духовно състояние на съвременния човек и на съвременния християнин – рус-

нак, украинец, българин... на всички нас. Съборността на Църквата автоматично изключва национализма, но поради „симфонията“ на Църква и държава, това реално се оказва не винаги, не от всички и не навсякъде осъществимо. С този текст ще се опитам да представя догматическото учение на Църквата за нейната съборност на базата на изворовия химнографски материал от византийската традиция, съпоставен с късните химнографски творби, каквито са службите на св. Паисий Хилендарски, на св. Серафим Софийски и други съвременни образци на химнографията на църквата. Поради повода за съставянето на този текст, а именно личността на св. Паисий и „История славянобългарска“, приоритет ще има службата на Преподобния съставена от иподякон протопсалт Аргир Сотиров Малчев /+2019г./

1. СЪБОРНОСТТА НА ЦЪРКВАТА СПОРЕД РАННИТЕ ИЗТОЧНИ ХИМНОГРАФСКИ ТВОРБИ, ЛИТУРГИЧНИТЕ И СВЕТООТЕЧЕСКИ ТЕКСТОВЕ

Съборността на църквата се изразява както в нейния вселенски характер, така и в пълнотата на вярата, на истините, които представлява и живее, с които съществува в този и в бъдещия век. Господ Иисус Христос спасява целия свят, целия космос, всяка твар. Това послание се предава и в текстовете на Христовите ученици и апостоли. Св. ап. Павел акцентира на католичността сред членовете на църквата, която е Христовото тяло и в нея вече няма ни юдеин, ни елин, ни роб, ни свободник, защото всички едно са в Христа Иисуса нашият Господ“ (Гал. 3:28). Ранните химнографски византийски текстове отразяват посочената по-горе съборност на

Църквата. Независимо от коя народност е светеца, какъв пол е той, какво звание или позиция заема в църквата, той е значим за цялата църква със своята святост, със своята уникална личност и вселенски характер. Общуването в „тялото Христово“ е заедно с него, преобразения светец, който се моли в църковното събрание заедно с нас на и в Христос и чрез когото действа освещаващата Божия благодат сред събрания заедно в молитва народ Божий. В подобно направление се развива и животът на църквата през вековете.

Светоотеческите текстове, които отразяват съборността на църквата, изразяват опита на живите членове на църквата. Същевременно този опит на църквата, вграден в светотеческите творби, е интегриран в рецепцията на химнографските византийски и старобългарски творби. Светоотеческите тълкувания на новозаветните текстове, в които се посочва съборния характер на Църквата, подчертават единството на тялото Христово, изразено в нейната целокупна вяра. Съборността на църквата се изразява не само в нейното единство, но и в нейната святост и апостоличност. Ранните отци подчертават тези характеристики на църквата, които намират изражение и в Кръщелните символи, като вероизповедна форма.

Основата на съборността е в нейното единство, за което ап. Павел пише, че се осъществява в Причастието на християните с Христос. Тази теза е развита по-късно и в ранните светоотечески текстове като Дидахията, посланията на св. Игнатий Антиохийски до филидефийци, смирненци и ефесяни, както и в Апологиата на св. Юстин Философ. Евхаристията е истина на вярата, която Църквата съдържа в недрата си, изповядва я и живее с нея. Тя изразява нейната съборност и единство.

Тези текстове акцентират на съборността на църквата и нейното единство, но заедно с това и на нейната есхатологичност.

Дидахията е много важно свидетелство от ранната епоха на Църквата, което съчитава химнографския със светоотеческия материал. Тя е един от първите раннохристиянски текстове, които, освен че отразяват съборната и есхатологичната същност на Църквата, съдържат в себе си евхаристийни молитви, които изразяват точно тази страна на църковното тяло: „Както тоя преломен хляб беше пръснат/т.е. като житни зърна/по хълмовете и събран стана едно, тъй нека Църквата Ти се събере от краищата на земята в Твоето църство. Защото Твоя е славата и силата чрез Исуса Христа през вековете“ (Гошев 1941:37). Евхаристийната молитва от Дидахията съдържа съборността на Църквата представена в есхатологична перспектива. Тази истина на вярата е изразена и чрез литургийните текстове на ранната Църква, които представят съборната и есхатологична идентичност на Църквата - единството на християните, които се причастяват заедно с Христос и участват в настъпващото Царство на славата. Молитвата след Епиклезата от литургията на св. Василий Велики продължава богословието на св. ап. Павел относно единството на Църквата според първото послание до Коринтяни.

„А нас всички, които се причастяваме от единия хляб и чаша, съедини един с друг за общуване с Единия Дух Свети, и направи щото нито един от нас да не се причастява за съд или осъждане със свящото Тяло и Кръв на Твоя Христос, но да намерим милост и благодат с всички светии, които от века са ти благоугодили: праотци, отци, патриарси, пророци, апостоли, проповедници, благовестници, мъченици,

учители и с всеки праведен дух, който е завършил във вяра“ (Служебник 1985:174; Ιερατικόν 2004:174).

В евхологичните текстове от литургията на св. Йоан Златоуст се съдържат същите есхатологични идеи относно единството на членовете на Христовото тяло. Молитвата преди анафората предава пренасянето на Евхаристийната жертва, която съединява християните тук и сега и там във вечността чрез Светия Дух: „...и ни удостой да намерим благодат пред Тебе, да Ти бъде благоприятна нашата жертва, и да се всели благия Дух на Твоята благодат в нас, в тези предложени дарове и във всички твои люде“ (Служебник 1985:86; Ιερατικόν 2004:129).

Ранните и късните източни отци на църквата предават опита на църковното тяло като живот на един организъм. При св. Иринеи Лионски съборността на църквата отново е в есхатологична перспектива, но той я свързва и с целокупността на вярата, съхранявана в Църковното предание: „Приела това учение и тази вяра, Църквата, макар и разпръсната по целия свят, старателно я пази, като че ли обитава в един дом; еднакво вярва на това, като че ли има една душа и едно сърце, съгласно проповядва това, учи и предава, като че ли има една уста. Макар народите в света да са различни, но силата на преданието е една и съща. Не иначе вярват и не различно предание имат църквите в Германия, Испания, Галия, на изток, в Египет, в Либия или в средата на света“ (Rousseau, A., Dutreleau, L. 1982:158-160). При св. Иринеи намираме съборността, изразена чрез апостоличността, която съхранява и предава преданието на Църквата: „Църковното предание от апостолите и проповедта на истините е дошла до нас. И това служи за най-силно доказателство, че една

и съща животворна вяра се съхранява в Църквата от апостолите до сега – предадена в истинен вид“ (Rousseau, A., Dutreleau, L. 1982:158-160).

Новозаветните текстове за Църквата анонсират връзката на съборността с есхатологията, светоотеческите текстове продължават тази перспектива. Химнографските творби отразяват богословието на Църквата през периода, в който са съставени. Отците химнографи не пишат систематическо богословие и затова тези истини на вярата там са предимно в поетичен вид - те възхваляват подвига на светеца, който обаче е за цялата пълнота на Църквата. Св. Йосиф Песнописец в икоса на празника на св. Алексей човек Божий възхвалява живота, вярата и добродетелите на светеца, на който се моли цялата църква. „Благодатта на твоите добродетели озарява всички, които празнуват твоята памет, отче, явил си се радост за ангели и човеци“ (Минея март 1996:169). Този богословски мотив, който посочва събрали те се всички заедно за духовно тържество, е много често срещан в творбите на византийските отци-химнографи.

Химнографските творби на празника Петдесетница акцентират върху единството на Светата Троица: „Всички ние, върху които се изля божествената благодат, светли, със сияен блясък, преобразени в чудно благолепие, придобихме знание за равносилното, неразделно, премъдро, пресветло Същество, Коего величаем“ (Триодъ цветная 2002:246).

По подобие на Троичното единство е единството и съборността на църковното тяло. Св. Козма Маюмски и св. Йоан Дамаскин в химнографските творби за празника Петдесетница предават единството и съборността на Църквата: „Слязлата сила на божествения Дух божествено съедини

в едно съзвучие разделения в древност говор на зломислещите, вразумявайки верните с познание за Троицата, в Която ние се утвърдихме“ (Триодъ цветная 2002:242).

Кондакът на празника отново акцентира върху смесването на езиците на строящите Вавилонска кула народи поради тяхната гордост (Бит. 11:3-9), слизането на Духа върху апостолите на Петдесетница и призоваването към единство в Троицата на всички народи, на всички хора: „Когато Всевишният слезе и смеси езиците, раздели народите, а когато раздаваше огнените езици към единство призова, затова единогласно славим Всесветия Дух“ (Триодъ цветная 2002:243).

Църковната химнография описва слизането на Духа над апостолите на Петдесетница и заговорването им на различни езици, като акт на промислителното дело на благовестието за всички народи и единството им в Бога: „Когато Ти изпрати Своя Дух на събрали те се апостоли, Господи, тогава еврейските деца в страх се удивиха, защото ги виждаха да говорят на други, чужди езици, както им даваше Духът; защото бидейки неуките те се изпълниха с премъдрост и улавяйки народите във вярата, проповядваха за божествените неща...“ (Триодъ цветная 2002:237).

Каноните на празника от св. Козма Маюмски и от св. Йоан Дамаскин предават по поетичен начин тези събития относно битието и функциите на Църквата. В Кондака на празника, така както и в някои от стихирите на вечернята и утреньята, се акцентира върху единството на християните, съборността на църквата, която има своята цел да преобрази живота на вярващите с възхваление на Бога и да ги приведе в безкрайното славословие в Царството на славата.

Библейските, светоотеческите, евхологичните и химнографските текстове на църквата предават нейния опит, нейния живот, който е в единство с цел спасение-то и обожението на всички членове на Христовото тяло.

2. СЪБОРНОСТТА И ЕДИНСТВОТО НА ЦЪРКВАТА СПОРЕД НОВИ ХИМНОГРАФСКИ ТВОРБИ - СЛУЖБАТА НА СВ. ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ

Всяка една химнографска творба носи у себе си печата на своя автор, неговия стил на писане, богословска култура, християнски мироглед, като отразява начина на живот на християните според конкретния мироглед. Химнографията възхвалява Бога, Който е „чуден в Своите светии“, но същевременно съдържа в себе си конкретни богословски идеи, които импонират на личността на техния автор. Химнографските творби до епохата на Просвещението съдържат в себе си съборния дух на Църквата, който се изразява и чрез нейните евхологични богослужбни текстове. След обособяването на национални църкви в зависимост от териториалната принадлежност и последвалите т. н. „Български въпрос“ и „ерес на етнофилетизма“, национализмът става част от богословската култура на членовете на Христовото тяло. Това отразяват и немалко химнографски творби, съставени след епохата на Просвещението. Службата на св. Паисий Хилендарски също съдържа подобни черти, които потъмняват контурите на съборността на Църквата.

Богослужбното последование в чест на св. Паисий Хилендарски е съставено от протопсалт иподякон Аргир Сотиров Малчев, който е родом от Пловдив. То е

своеобразен принос към химнографското творчество на църквата в България. Авторът е съставител на службите на няколко от малко известните в България светии, които са пострадали по тези земи. Службата на св. Паисий Хилендарски е съставена според всички правила на химнографското изкуство. Съдържа малка вечерня, велика вечерня и утрень, в която в съставения канон в чест на Преподобния е вплетен акростих с името на автора на службата: ще възхваля Паисий Хилендарски, Аргир“. Един от най-известните съвременни български химнографи е написал и прибавил към богослужбното последование и молебен канон; акатистът в чест на преп. Паисий Хилендарски е творение на йеромонах Поликарп, сега епископ Белоградчишки (Малчев, А. 2004:77-109). Същевременно с това, независимо от безспорно високата химнографска стойност на богослужбното последование на Преподобния, някои богословски идеи отразяват съвременния християнски мироглед, който не винаги е мирогледа на древната църква. Много от химнографските текстове, съставени след епохата на Просвещението, се отличават с определен национализъм, който е чужд на съборния характер на Църквата. Службата на св. Паисий Хилендарски съдържа в себе си черти на българския църковен национализъм. По този начин тя ярко контрастира с византийските богослужбни последования, написани до епохата на Просвещението, в които се подчертава съборния характер на Църквата.

„С песни да възхвалим Паисий, българската звезда, която в нощта на неведението със светлината си озарява всички...“ (Служба на българските светии 2007:232).

В по-ранните химнографски творби се посочва светостта на светеца, която

огрява цялата църква, а не само локалната. Светците са в Горния Йерусалим, където се молят за всички на единия Бог, както се подчертава в канона, посветен на св. Николай Мирликийски Чудотворец: „Град Бари прие твоето тяло, но духът ти е в Горния Йерусалим, където ликуваш заедно с проците, апостолите и светителите, моли се за нас на единия Човеколюбец“ (Минея Май 1996:136).

Подчертаването на националната принадлежност в църквата и изграждането на образа на св. Паисий като национален герой в химнографските текстове отговаря както на духа на времето когато е съставена химнографската творба, така и на приноса на св. Паисий в историята на България и за църквата в България. Той определено е свързан със съставянето на Славянобългарска история и нейното значение за възраждането на българската култура, самосъзнание, традиции и вяра. Заедно с това и както казва в тропара и в стихирата на вечернята, делото на Паисий служи за защита на родния език, на родната писменост, с която е свързано просвещението на християните по българските земи. „Като защити, обнови на равноапостол Кирил езика и като започна, изпълни на патриарх Евтимий благословението на Пресвета Троица. Защото с твой труд на българите пак се запроповядва благочестието на разбран за тях език и чрез тебе първо започна промисълът на Света Троица, делото за освобождението на нашия народ. Заради това те почитаме, Паисие блажени, и с любов честваме твоята памет“ (Служба на българските светии 2007:233).

Св. преп. Паисий Хилендарски пише не само Историята за българския народ, той редактира и важни моменти от жития на светиите на български език, които

засилват вярата на християните: „Радвай се, преподобне Паисие, стълб на Православието, непоколебим изповедник подобен, равностоящ на светите ангели, единоравен на апостолите, многосветло слънце, което озарява всичко, с твоите трудове и учение, на разбран език си проповядвал на българите...написал си Славянобългарска история, където са и жития на светиите с похвали...“ (Служба на българските светии 2007:233).

Богослужбното последование на светеца е наситено от съчетаването на богослужбната възхвала, прославянето на добродетелите на светеца и националния елемент – подчертаването на българската му национална принадлежност и че затова той сега се моли на Бога за своето отечество, за българите и за душите ни: „Моли непрестанно Христос да подари на твоето отечество крепкост /крепостъ/ и на душите ни велика милост“ (Служба на българските светии 2007:234).

Много от съставените след 16 в. богослужбни последования на светиите носят белези на националната принадлежност на празнувания светия, който се чества локално от местната църква, без да се взема пред вид съборния характер на Църквата. Такива са много от службите на новопрославените руски светии. Примерно богослужбното последование на св. Серафим Саровски чудотворец, втори канон, първа песен, тропар трети се казва: „Сега като предстоиш пред Божия престол, преподобне, моли се за нашата страна да се избави от нашествие на други народи и изпроси, преподобне, чрез твоите молитви спасение за христолюбивите люде от Руската земя“ (Минея януарий 1996:692).

Службата на св. Сергей Радонежски е с по-богат богословски химнографски

материал и по-бедна на националистически мотиви, вероятно защото е съставена в по-далечна от нас епоха. В нея също има нарушаване на съборността. В славата преди Великото славословие св. Сергей е наречен велик застъпник за цялата Руска земя, но след това е призоваван на помощ на всички, които му се молят: „...Владико Христе, Ти си проявил... велик застъпник за цялата Руска земя, но, о, преподобне и богомъдре отче Сергие, моли се прилежно на Христос нашият Бог за всички, които с вяра и любов те почитат“ (Минея септемврий 1996:109).

Една от службите образци на съвременното химнографско творчество е съставената от Петко Хинов /+2021/ служба в чест на св. Серафим Софийски. Там много точно и балансирано е предадено учението за съборността на църквата. Това се дължи както на богословската култура на автора, така и на личността на архиеп. Серафим, която споява Църквата в България с тази в Русия и Задграничната Руска църква. В стихирите и тропарите на канона се посочва гр. София като място където са мощите на светеца, без да се национализира църквата и нарушава съборността: „Граде София, приготи се духовно, за да празнуваш прославлението на премъдрия и духоносен Серафим“ (Хинов 2019:3).

Ранните химнографски творби се отличават със съборното съзнание на църквата и техните автори не се страхуват да го изразяват в поетична форма. Св. Йосиф Песнописец в службата на св. Хрисант и св. Дария, в 6 и 9 песен от канона на празника облажава гр. Рим като прославен от придобивката на мощите на светците, които не се локализируют само за Рим, а техния подвиг и святост са празник и принадлежност за цялата църква: „Град Рим поканва (призовава) всеки град и страна днес свет-

ло да празнува божествените страдания и подвиг (Минея Март 1996:200).

В службите на св. Димитър Чудотворец и св. Григорий Палама, гр. Солун е локализиран като място на техния подвиг и място където се пазят мощите им, но светците са вселенски. Св. Филотей Кокин ясно осъзнава както съборността на Църквата, така и вселенското значение на живота, смъртта и живота след живота на своя учител Григорий Палама. „С какви устни ние земните да възхвалим, този йерарх, учител на църквата, проповедник на божествената светлина, посветен в небесните тайни на Троицата, велико украшение на монашествачите, просиял с дела и созерцание, солунска похвала, който има за свой съгражданин на небесата божествения мироточив и пречуден Димитър“ (Триодъ Постная 2002:184). В службата на св. Димитър Мироточиви в седалния след трета песен на канона от св. Теофан Изповедник Солунският чудотворец е наречен светла звезда на църквата, а не на родния му град или мястото където е пострадал. Химнографът на църквата го призовава на молитвена помощ не само на Солун, а на всички, които го призовават: „Като към доблестен страдалец и крепък воин на Всецаря Христа ние викаме с песен: Радвай се, украшение и красота на мъчениците! Радвай се, светла звезда на Църквата, стена и пристанище на прибягващите към тебе, великомъчениче, славне Димитре! От всяка вреда на противника и беда спасявай всички, които те възпяват“ (Минея Октомврий 1996:453).

В службата на св. Паисий Хилендарски, освен че се посочва мястото на неговия монашески подвиг – Атон и предполагаемото място на упокоението му – в Зографския скит в Амбелино, се акцентира върху неговата национална принад-

лежност и върху това, че той е гордост за църквата в България. „Слава и похвала си за цяла България, отче всеблаженне, великопроповедни апостоле. Като имаш дързновение пред Господа, моли Го, да се спасят душите ни“. Цялото богослужебно последование на св. Паисий Хилендарски е наситено с църковен национализъм, който поставя под въпрос съборността на църквата с оглед на нейната есхатологична идентичност. Светецът е преди всичко жител на небесното царство и участва заедно с нас в молитвеното общуване с Бога, във възхвалата на Троицата, в принасянето на Евхаристийната жертва.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Политизирането на църквата е част от нейното секуларизиране, което започва още след Константиновия мир (313 г.). Христос в Евангелието дава посока на отношението държава - църква с отговора си относно почитта към кесаря: „Отдайте прочее кесаревото кесарю и Божието - Богу“. В процеса на развитието на църквата отношенията между държава и църква рядко се развиват хармонично, като те се редуцират или до цезаропапизъм или до папоцезаризъм, а след Просвещението се израждат и модифицират до т. н. национални църкви. По този начин се разрушава съборността на църквата, което затруднява нейната сотириологичност, тъй като идентичността ѝ е есхатологична. Църквата има своето развитие в хода на историческите събития, но нейната реална и онтологична реализация е в настъпващото Царство на славата, което няма национална принадлежност. Текстовете на църковните химнографи, които подчертават националния елемент разбира се нарушават съборността на църквата и

нейната основна цел - спасението на всички, както е отразено в литургичните, светоотеческите и химнографските текстове до Просвещението. Това не само намалява значението на химнографските творби, но и поставя сгрешена посока на молитвения опит на християните. Тази опасност може да се избегне при евентуална преработка и редакция на по-главните химнографски текстове, които изразяват църковния национализъм и преди всичко с промяната на богословската култура и мироглед в този контекст на православните християни.

Освен текстовете на известните отци химнографи св. Йоан Дамаскин, св. Козма Маюмски, св. Андрей Критски, св. Роман Сладкопевец, св. Йосиф Песнописец, св. Теодор Студит и т. н., има множество химнографски творби от по-малко известни църковни автори, които не са запазени в съборната богослужебна употреба, а само в отделни ръкописи и преписи.

Църковната химнография като дело на светите отци химнографи е боговдъхновена, плод на богосъзерцанието на отците химнографи, на техния молитвен опит и богообщение. Заедно с това тя изразява и субектите качества на автора, неговата богословска култура и мироглед. Отците химнографи до 14 в. отразяват естествено и непринудено съборността на Църквата в своите творби, поради нейното вселенско значение. С появата на националните църкви започва да избледнява и съборността отразявана в химнографските творби.

Службата на св. преп. Паисий Хилендарски е един химнографски шедевър, която ще има значение не само за Църквата днес, но и през следващите години. Наличието на догматически неточности като национализма намаляват нейния безспо-

рен принос, но не го изличават. По-късна редакция на текста би направила службата подходяща и за съборна употреба, с оглед значението и светостта на преп. Паисий Хилендарски. Защото авторът на богослужебното последование иподякон протопсалт Аргир Сотиров Малчев ни е оставил и завещал един бисер за съкровищницата на църковна химнография, който би било радостно да бъде в съборна църковна употреба.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

Гошев, И. Учение на дванадесетте апостоли. Увод, текст и изяснения. – В: ГСУ-БФ, Т. XVIII, 8, 1940/1941, София: Университетска печатница, 1941.

Малчев 2004 – Малчев, А. Служба на светия преподобен отец Паисий Хилендарски, Стара Загора: Църковно настоятелство при храм „Св. преп. Паисий Хилендарски“.

Миней януарий. Московский Сретенский монастырь. Москва: „Правило веры“, 1996.

Миней марта. Московский Сретенский монастырь. Москва: „Правило веры“, 1996.

Миней мая. Московский Сретенский монастырь. Москва: „Правило веры“, 1996.

Миней июнь. Московский Сретенский монастырь. Москва: „Правило веры“, 1996.

Миней септемврий. Московский Сретенский монастырь. Москва: „Правило веры“, 1996.

Миней октомврий. Московский Сретенский монастырь. Москва: „Правило веры“, 1997.

Служба на българските светии. Света гора, Атон: Славянобългарски манастир „Св. Вмчк Георги Зограф“, 2007.

Rousseau, A., Dutreleau, L. Irene de Lyon. Contre les heresies, I, 10, 2 (SC 264, 150). Paris, 1982.

Служебник. София: Синодално издателство, 1985.

Триодъ Постная, Ч. 1. Москва: Издательский совет Русской православной церкви, 2002.

Триодъ Цветная. Москва: Издательский совет Русской православной церкви, 2002.

Хинов 2019 – Хинов, П. Служба иже во святых отцу нашему Серафиму Софийскому чудотворцу. Севлиево, 2019.

Проф. д-р Юлиан Кулумджиев

АМТИИ „Проф. Асен Диамандиев“, НМА „Проф. Панчо Владигеров“
j_kujum@hotmail.com

НОВОТО В БЪЛГАРСКАТА ЦЪРКОВНА МУЗИКА В ЕПОХАТА НА ВЪЗРАЖДАНЕТО

THE NEW IN BULGARIAN CHURCH MUSIC AT THE TIME OF THE BULGARIAN NATIONAL REVIVAL

Abstract: *The report presents the most important changes that occurred in church music during the Bulgarian national revival: the aspiration to increase musical education through the confirmation of written practice, the importance of the Rila school for the creation of a repertoire of the Church-Slavonic language in the style of the so-called A New Method and the unification of church singing in all Bulgarian districts, the first printed church singing collections, the place of church music in secular schools and in the new Bulgarian culture, the first experiences of polyphonic singing and the first polyphonic church compositions, the appearance of the opposition „new“ – „old“ church singing.*

Keywords: *Bulgarian National Revival, church music, New Method, church singing schools, printed church singing collections, polyphonic church singing*

Като част от процесите за изграждане на новобългарската култура през Възраждането в църковната музика настъпват значителни промени. Стремелът към повишаване на музикалната образованост намира израз, от една страна, в нарастване на кръга от нотирани песнопения, битувачи дотогава предимно по устен път, които съдържат само указания за пеене, и с появата на нови варианти на вече невмирани песнопения, а от друга – с разширяване на писмената църковнопевческа изпълнителска практика. Обучението по църковно пеене

и църковнопевческото изпълнителство започват да се основават предимно върху нотирани песнопения. Това повишава професионализма в църковното пеене и дава тласък за развитие на активна книжовно-музикална дейност (Кулумджиева 2014:273-274).

Църковната музика през Възраждането има значение на „учена“ музика, тя се почита като „високо учение“, а владееенето на невмената нотация се смята за начетеност. Тя е писмената традиция и въпреки, че в периода XV-XVIII в. преобладава устната църковнопевческа практика, цър-

ковната музика остава професионалната музикална област за разлика от фолклора, който битува изцяло на устно равнище. Затова и възвръщането на писмената традиция е важно условие за издигане равнището на църковнопевческото изпълнителство. Това е предпоставка за възникването на системно обучение, основано на владение на невмената нотация, което се развива в различни школи в българските земи.

Най-голямата и най-значителната е църковнопевческата школа в Рилския манастир. Вероятно тя възниква на основата на съществуващото в манастира училище за граматисти и свещеници (Камбурова 1972:23). Исторически извори показват, че в Рилския манастир певческата практика на славянски (старобългарски) език не е прекъсвала до създаването на църковнопевческата школа. По сведения на Неофит Рилски още по времето на Йосиф Брадати (средата на XVIII в.) в манастира се е „пеяло нашето си църковно пеене“, а в края на XVIII в. в Рилския манастир е създадено училище, „в което се преподава и църковно пеене“ (Куюмджиева 2014:276). Светлана Куюмджиева очертава хронологията на водещите дейци в Рилския манастир, които преподават църковно пеене – Йоасаф I (от 1790 до 1795 г.), йеромонах Иларион (от 1795 до 1812 г.), Йоасаф II (от 1812 до 1816 г.) и йеромонах Неофит Рилски (от 1816 с прекъсвания до 1881 г.) – ученик на Йоасаф II (Куюмджиева 2014:280).

В библиотеката на Рилския манастир се съхранява внушително като обем църковнопевческо наследство на дейците от Рилската школа, изписано на църковнославянски език. То включва преводни композиции от гръцки автори, както и авторски песнопения. Дейците от Рилската школа създават църковнопевчески репертоар на църковнославянски език

за богослуженията през цялата година и издигат на високо равнище църковното пеене, като по този начин отстояват идеята за духовно издигане на българския народ и изиявяват стремежа към църковна самостоятелност. Създадената от тях църковнопевческа книжнина е на нивото на най-добрите съвременни гръцки музикоучители. А когато през 1814 г. Цариградската патриаршия въвежда реформираната модерна невмена нотация, наречена Хурмузиева или Хрисантово-Хурмузиева нотация (т. нар. Нов метод), тя веднага е възприета и в Рилската школа, където обучението започва да се провежда по нея. Първият рилски деец, който се запознава с Новия метод и го въвежда в Рилския манастир, е Йоасаф II, но основна роля в утвърждаването на реформираната нотация има Неофит Рилски, който създава и внушително творчество (преводни и авторски композиции), изписано на новата нотация и в новата стилистика. Въвеждането на Новия метод е предпоставка църковното пеене във всички български земи да се унифицира и да се създава единен църковнопевчески репертоар (Куюмджиева 1979:55).

Желанието на Неофит Рилски музикалните ръкописи на Рилската школа да бъдат издадени не се осъществява. Но в много други български манастири и скитове се пренасят преписи на рилски ръкописи, като по този начин делото на Рилската школа се разпространява във всички български земи. В библиотеката на Пловдивската митрополия например се съхранява музикален ръкопис тип славик, съдържащ славите от триода и пен-тикостаря, донесен от Араповския манастир и принадлежащ към традициите на Рилската църковнопевческа школа. Сборникът съдържа преводи на песнопения

на Петър Лампадарий, дело на Неофит Рилски. Анонимният книжовник, автор на ръкописа, подражава на почерка на Неофит Рилски, което е доказателство, че става дума за деец от тази школа (Куюмджиев 1988:28). Сборникът е дарение за Араповския манастир, който се намира на 8 км източно от Асеновград, близо до село Златовръх (тогава Арапово). Сегашният вид на манастира е от средата на XIX в., строежът му е завършен през септември 1859 г. и неговото възникване е свързано със съпротивата срещу фанариотското влияние в този край. По този повод Йоаким Груев пише, че с неговото откриване „малко по малко се сполучи да се окопити и свести българското население, заместиха се гръцките свещеници с български, откриха се български училища в повечето села“ (Груев 1906). В самия Араповски манастир също е имало училище, в което преподавал Сава Катрафилов, сподвижник на Васил Левски. Един от основателите на манастира и негов игумен в продължение на 20 години е Герасим Рилски – възпитаник на Рилския манастир. Дареният на манастира църковнопевчески сборник от Рилската църковнопевческа школа е едно от многобройните доказателства за разпространението на дейността ѝ в българските земи (Куюмджиев 1988:29-30).

Така Рилската школа успява да възроди професионализма в църковното пеене, западнал в периода XV-XVIII в. и да въведе единно пеене на църковнославянски език, с което изиграва важна роля в процесите на духовно самоутвърждаване през българското Възраждане, а в по-широк план създаденото от рилските дейци е представително и в рамките на православните традиции на Балканите.

Освен Рилската школа в епохата на Възраждането в българските земи въз-

никват и други църковнопевчески школи. Първи изследовател на тези църковномузикални центрове е Петър Динев, който в поредица публикации от края на 50-те и началото на 60-те години на миналия век проследява тяхното зараждане и развитие, като акцентира върху певческите школи във Велико Търново, Елена, Солун, Сливен и Одрин (Хърков 1990:85). Наличието на тези църковнопевчески центрове със своя специфика показва, че въпреки основното значение на Рилската школа, нейното влияние води и до създаването на локални, регионални средища на църковно пеене, в които се открояват и връзки с водещата школа, но и собствено развитие и постижения (Хърков 1990:88).

В средата на XIX в. започва публикуването на първите български печатни църковнопевчески сборници. От 1846 до 1875 г. са отпечатани сборници с църковнопесенен репертоар, съставени от Павел Чалоглу и Георги Константинов („Антология, 1846), Николай Триандафилов („Цветособрание“, 1847; „Воскресник“, 1847; „Гледало“, 1848; „Кратка ирмология“, 1849), хаджи Ангел Иванов Севлиевец („Ковчег цветособрания“, 1857; „Воскресник“, 1859; „Славик“, 1864; „Стихирар“, 1868; „Минейник“, 1869; „Ирмологий“, 1875), Иван Генадиев (Йоан Хармосин Охридски – „Пасхалия“, 1869) и Тодор Икономов („Воскресник“, 1872). Тези сборници съдържат преди всичко песнопения от гръцки автори, преведени на църковнославянски език в стилистиката на Новия метод и са посрещнати със значителен интерес от българското население – доказателство за това са многобройните спомоществатели, изписани в края на някои от изданията (Хърков 1988:38). Печатните църковнопевчески сборници получават широко разпространение в бъл-

гарските земи като необходим материал за църковните богослужения и заедно с това тези издания се вписват в процеса на издигане на професионалната писмена певческа практика на по-високо равнище.

Съществено значение църковното пеене има и в откриващите се новобългарски училища. Църковната музика („мустика“ като теоретични познания или „псалтикия“ като практическо изучаване) заема много важно място сред изучаваните предмети, а църковният певец – псалтът – осъществява връзката между училището и църквата (Куюмджиева 1990:5). В правилника на класното училище в Копривщица, изработен от Найдено Геров през 1849 г., е регламентирано мястото и значението на църковното пеене, там т. 12, буква „ж“ гласи: „Да се дава на учениците всякой празничен и неделен ден да пеят или херувимската песен, или причастен“ (Доросиев 1925:6). Константин Бозвелиев си спомня, че учениците са имали черковно пеене „почти всеки ден“, знаели са „всички тропари, ирмоси и стихирни“ и че учителят ги е събирал на „черковни спевки“ в неделни и празнични дни след службата (Бозвелиев 1922:330), а Илия Блъсков отбелязва, че всички ученици са били задължени да учат черковно пеене половин час всеки ден (Блъсков 1909). Църковното пеене в новобългарските училища се изучава по Новия метод, т. е. по Хурмузиевата нотация, а преди да се появят първите печатни църковнопевчески сборници са се използвали преписи на ръкописи от Рилската школа (Куюмджиева 1990:6). Впрочем самият Неофит Рилски преподава църковна музика в някои от най-известните новобългарски училища – например в Копривщица и Габрово.

Редица извори показват, че владееето на църковно пеене е много важно ус-

ловие за назначаването на някого за учител. В спомените на Димитър Маринов е отбелязано: „Когато ще се цани един учител, той беше длъжен да положи един вид экзамен в църквата и да покаже своя глас и своите познания по псалтикията... Псалтът трябваше да знае черковният ред, осемте гласа и херувикото и винаги държеше дясната страна...“ (Баларева 1983:25), а Руси Коджаманов пише: „Всеки учител трябваше да знае черковното пеене или, както казваха старите, да държи страна в църква. Не знаеше ли учител черковния ред, па и да бъде добре гласовит, не можеше да си намери учителско място“ (Коджаманов 1957).

Така църковната музика навлиза трайно в училищния живот, отделни песнопения излизат извън храмовото пространство и звучат на различни училищни празници. Това означава, че наред с чисто богослужебната си функция през Възраждането църковната музика започва да изпълнява и просветителска функция, като по този начин става част от процесите на изграждане на новобългарската култура. Хурмузиевата нотация, чието владееене се смята за начетеност, дълго време е единственият начин за нотиране и на светски песни, включително и в печатни издания, тъй като европейската петолинейна нотация до средата на XIX в. все още почти не е позната и използвана (вж. Льондев 1967).

Към средата на XIX в. в българските земи все по-активно започва да навлиза европейската многогласна музика, изписана на петолинейна нотация. Тя променя представите на българите за музика, формирани дотогава изключително от църковното пеене, което въпреки промените остава умение, майсторство и не се превръща в изкуство, и от фолклора. Сега „хармоническата“ или „гласната“ европейска музи-

ка навлиза активно в градската култура и поражда първите форми на многогласно хорово пеене в някои новобългарски училища благодарение на възрожденски дейци като Янко Мустаков, Добри Войников, Добри Чинтулов, Кръстьо Пишурка, Петър Златев Груев и други, които владеят европейската нотация и преподават по нея „нотно пеене“ (Баларева 1992:33, 39). Появяват се и първите форми на оркестрово музициране, а още от началото на българския театър в представленията звучи хорова и оркестрова музика (Бикс 1990:40-41), дори някои от представените пиеси се определят като „опери“ – например „Велизарий“ от Кръстьо Пишурка и „Покръщение на Преславский двор“ от Добри Войников (Куюмджиева 1988:108). Отвореността към европейската многогласна музика с нейната мажоро-минорна система, нотация и изразни средства оказва влияние и върху отношението към църковната музика. Освен че училището постепенно измества църквата като основен център на музикална култура, от 40-те години на XIX в. като следствие от активната гръцка денационализаторска политика църковното пеене започва да се възприема като „гръцко“, т. е. „чуждо“. Неговият монодиен характер, сравнен с „хармоническото“ европейско многогласие, не съответства на новите представи за музика. Известният литературен критик Нешо Бончев в една своя статия от 1871 г. разкрива промяната на отношението към традиционната едногласна църковна музика, възприемана доскоро като „високо учение“: „Нашето пение не е пение, а козлогласование, най-вече църковното, а музиката ни е цвилена и скрип от немзани кола. Затова европейците, дето чуят хармоническа музика у дома си и ангелско пение, бягат от нашите песни и кепенчета

като попарени. Ухото им тънко, не приима онака какофония“ (Баларева 1992:56). Псалтиката вече не се оценява като „учена музика“, защото не отговаря на стремежа към музикален напредък в посока на западноевропейската музикална система и изразни средства. В едно свое стихотворение от 1871 г. Кръстьо Пишурка изразява тази промяна: „Ише херувим не е наука, човек с па-ву-га нема сполука“, като противопоставя новото пеене на псалтиката – според него хоровото свидетелства за по-висока култура (Баларева 1992:32). Добри Войников също изразява своето отношение към псалтиката: „Днешното гръцко черковно пение, което не е друго, освен чисто подражание на азиатската музика, е далеч от да има високото свойство на истинската музика. Какво може ся отбра от едно пение монотоническо, което ся лишава от всякаква хармония и почти никаква мелодия?“ (Хърков 2003:86). Едногласното църковно пеене, което през първата половина на XIX в. играе важна просветителска роля, сега отново започва да се ограничава до чисто богослужебната си функция и значението му на водеща сфера в музикалната култура намалява.

Така през последните десетилетия на Възраждането се появяват и първите опити за въвеждане на многогласно пеене в богослужението. Тези първи прояви на многогласие в български храмове възникват под влияние на традицията в руската църква, която още в началото на XVII в. въвежда многогласието в богослужебната практика и заменя невмената нотация с линейната. Проникването на знание за това пеене в българските земи води и до отделни прояви на многогласна практика, като техни инициатори са възрожденски дейци, които владеят европейската нотация наред с новата Хурмузиева невмена

нотация. Нотни издания с руски църковни композиции се изписват от Русия. Например в писмо от 6 март 1864 г. на Найден Геров до Ст. Тошкович от Одеса, Геров пише, че жена му се учи да свири на хармоний, „за да можем с него да научим някои песни от руската църковна музика, за да ги пеят в църква“. Геров се обръща към Тошкович: „За това Ви ся моля да сторите добро да ми проводите една църковна служба на ноти...“ (Баларева 1992:23). Руското многогласно църковно пеене започва да се приема като представително за православната култура (Куюмджиев 2003:13).

За първи път многогласно пеене практикува създаденият от Добри Войников през 1858 г. в Шумен ученически хор, който пее и в църква (Баларева 1992:33). През 1868 г. Янко Мустаков създава в Свищов църковен хор от младежи (Баларева 1992:39), който пее в църквата „Св. Преображение Господне“. През 1870 г. Тодор Хаджистанчев основава в Русе Черковнопевческо дружество, което се стреми да замени традиционното едногласно църковно пеене, определяно като „тананикане“, с многогласното хорово пеене: „... в черквите ни ся пее тъй, щото и оня, който пее, не разумява както пее, а още по-малко слушателите“ (Баларева 1992:46-47). Многогласно църковно пеене практикуват и църковният ученически хор в Априловската гимназия в Габрово, ръководен от свещеник Стефан Кънев, хорът при църквата „Св. Николай“ в Стара Загора, създаден от Петър Иванов (Баларева 1992:36, 40, 48). Известно е, че хорът на Янко Мустаков пее в Търново по времето, когато там заседава Учредителното народно събрание, защото „на много руски пратеници не се нравило гръцкото черковно пение“ (Янко Мустаков 1906:7).

Първите прояви на новото хорово църковно пеене стимулират ръководителите на хоровете да създават за тях и многогласни композиции. Опити в тази област правят Тодор Хаджистанчев, Петър Иванов, Янко Мустаков през 1868 г. пише „Двугласни литургийни песни“, а през 1870 г. композира „Опелото на Христа“ за 4-гласен хор по новобългарския превод на Кръстьо Пишурка. Самият Кръстьо Пишурка през 1865 г. поставя в църква в Лом литургическата драма „Опелото на Христа“ по своя превод, изпълнена от „свещеници, учители, ученици и народ“, която представлява „синтез между театър и хорово пеене в рамките на църковната практика“ (Баларева 1992:31). През 1874 г. в Гюргево Добри Войников създава за ръководения от него 4-гласен български църковен хор литургия, изпълнена на 11 май с. г. и станала известна по-късно като „Гюргевска литургия“. Войников има и други многогласни църковни композиции (Баларева 1992:53, Куюмджиев 2003:13-14). Така тези възрожденски дейци поставят началото на авторското многогласно българско църковно творчество, което след Освобождението ще получи активно развитие в музиката на първите български композитори.

Многогласното църковно пеене започва да се определя като „ново“ за разлика от едногласното, което се възприема като „старо“, но и като „гръцко“, т.е. „чуждо“. Опозицията „старо“ – „ново“ църковно пеене, възникнала през късното Възраждане, се развива активно след Освобождението, когато многогласното църковно пеене започва да се практикува по-активно в богослужението. Заедно с това през последните години на Възраждането се появяват понятия като „древно българско пение“ или „българско старо

богослужение“, които въвеждат в общественото пространство репертоара, станал известен като „Българский роспев“. Тези песнопения се коментират – косвено или по-конкретно – от някои възрожденски дейци. Например през 1867 г. Мелетий Зографски пише: „Не трябваше ли ние, българите, да ся срамуваме, че своят си напев нямаме в църквите си? (...) В Русия съществува пение под название Болгарский напев; он е введен в Русия разумява ся с църковните книги на старобългарски язык, през нашите предци, кога речената страна приела християнската вяра“ (Хърков 2003:86). А Добри Войников подчертава в своя статия от 1868 г.: „Руската черква е завардила древний гръцко-славянский превъзходен напев; тя, като е приела от нас българите вярата, съхранила е древното наше черковно богатство“ (Хърков 2003:87). В писмо от Кузман Шапкарев до Георги Раковски от 21 март 1861 г. се коментира също т. нар. „древно българско пеене“ (Цалова 1982:62). Така още непосредствено преди Освобождението се очертават основите на бъдещата голяма дискусия, разгърнала се в публичното пространство от 90-те години на XIX до средата на XX в., която търси отговор на въпроса „кое е истинското българско църковно пеене“.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

Атанасов 1988а – Атанасов, А. За авторските песнопения на Неофит Рилски (по изворови данни от църковнославянските ръкописни певчески сборници от XIX в. от Националния музей „Рилски манастир“). – Българско музикознание, 1988, № 1, 74-86.

Атанасов 1988б – Атанасов, А. Преводните песнопения на рилските музи-

кални дейци (по изворови данни от църковнославянските ръкописни певчески сборници от XIX в. от Националния музей „Рилски манастир“). – Българско музикознание, 1988, № 2, 88-102.

Атанасов 1990а – Атанасов, А. Авторските песнопения на рилските музикални дейци (по изворови данни от църковнославянските ръкописни певчески сборници от XIX в. от Националния музей „Рилски манастир“). – Българско музикознание, 1990, № 3, 88-102.

Атанасов 1990б – Атанасов, А. Преводните песнопения на рилските музикални дейци (по изворови данни от църковнославянските ръкописни певчески сборници от XIX в. от Националния музей „Рилски манастир“). – Българско музикознание, 1990, № 4, 97-104.

Атанасов, Куюмджиева, Велинова, Узунова и Мусакова 2012 – Атанасов, Асен, Светлана Куюмджиева, Вася Велинова, Елена Узунова и Елисавета Мусакова. Славянските музикални ръкописи в Рилския манастир. София: Изток – Запад.

Баларева 1983 – Баларева, А. Хорови прояви през Българското Възраждане. – Българско музикознание, 1983, № 1, 18 – 34.

Баларева 1992 – Баларева, А. Хоровото дело в България от средата на XIX ве. до 1944 г. София: БАН.

Бикс 1993 – Бикс, Р. Представи за музикален театър през Българското възраждане. – В: Българската музикална култура през епохата на националното Възраждане. – Музикални хоризонти 1993, извънреден брой, 37-42.

Бозвелиев 1922 – Бозвелиев, К. Из моите спомени. – В: Казанлък в миналото и днес. Книга II, София: Придворна печатница.

Блъсков 1976 – Блъсков, Илия. Спо-

мени. София: Отечествен фронт.

Груев 1906 – Груев, Й. Моите спомени. Пловдив: Христо Г. Данов.

Динев 1957 – Динев, П. Рилската църковно-певческа школа в началото на XIX в. и нейните представители. – Известия на Института за музика, 1957, кн. 4, 3-88.

Динев 1961 – Динев, П. Първите църковно-хорови диригенти в България. – Църковен вестник, 1961, № 35.

Доросиев 1925 – Доросиев, Л. Материали за изучаване учебното дело в България. Кн. 1. София: Държавна печатница.

Камбурова 1972 – Камбурова, Р. Рилският манастир през Възраждането. София: Наука и изкуство.

Коджаманов 1933 – Коджаманов, Р. Какво пеехме в робските години и как ни учеха на ноти след Освобождението. – Родна песен, 1933, бр. 5-6.

Куюмджиев 1988 – Куюмджиев, Ю. Музикален ръкопис от първата половина на XIX в. в библиотеката на Пловдивската митрополия. – В: Българската музика през периода от 40-те години на XIX век до освобождението на България от османско владичество. – Музикални хоризонти 1988, № 17-18, 28-30.

Куюмджиев 2003 – Куюмджиев, Ю. Многогласната литургия в българската музика (1878-30-те години на XX в.). София: Пони.

Куюмджиев 2013 – Куюмджиев, Ю. Културноисторически аспекти на дискусията за истинското българско църковно пеене. Пловдив: Коала прес.

Куюмджиева 1979 – Куюмджиева, С. Към въпроса за характера и значението на дейността на Рилската певческа школа през Възраждането. – Българско музиковедение, 1979, № 3, 41-60.

Куюмджиева 1988 – Куюмджиева, С.

Новото в музикалния живот на късното Българско възраждане. – В: Българската музика през периода от 40-те години на XIX в. до освобождението на България от османско владичество. – Музикални хоризонти 1988, № 17-18, 106-110.

Куюмджиева 1993 – Куюмджиева, С. Музикалното обучение в новобългарските училища през XIX век. – В: Българската музикална култура през епохата на националното Възраждане. – Музикални хоризонти, 1993, извънреден брой, 5-12.

Куюмджиева 2014 – Куюмджиева, С. „И даде земята им за наследство...“. Стара българска музика II. София: Марс 09.

Льондев 1967 – Льондев, П. Песни, записани с хурмузиеви невми в България през XIX век. – Известия на Института за музика, № 12, 1967, 161-231.

Хърков 1988 – Хърков, С. За печатните църковно-певчески сборници от XIX в. и тяхната роля в музикалнокултурната практика на Възраждането. – В: Българската музикална култура през епохата на националното Възраждане. – Музикални хоризонти 1988, № 17-18, 36 – 39.

Хърков 1990 – Хърков, С. Петър Динев за църковнопевческите школи в България през Възраждането. – Българско музиковедение, 1990, № 2, 85-89.

Хърков 2003 – Хърков, С. Многогласно пеене и културна идентичност през българското Възраждане. – Българско музиковедение, 1.2003, № 4, 84-91.

Цалова 1982 – Цалова, П. Ранни сведения за „Болгарский распев“ (XIX и началото на XX в.). – В: Симпозиум „Болгарский распев“. Българско-руски музикални връзки през XIV-XVIII век. София: БАН, 60-64.

Янко Мустаков – първият български учител по музика. – Музикален живот, 1906, № 6-7.

Гл. ас. д-р Маргарита Загарова

ПУ „Паисий Хилендарски“

margaritaz@uni-plovdiv.bg

ПОСТРОЯВАНЕ И ОСВЕЩАВАНЕ НА ПЪРВИЯТ БЪЛГАРСКИ ХРАМ ПОД НЕБЕСНОТО ПОКРОВИТЕЛСТВО НА СВ. ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ

CONSTRUCTION OF THE FIRST BULGARIAN TEMPLE UNDER THE HEAVENLY PATRONAGE OF ST. PAISIUS OF HILENDAR

Abstract: The construction of the first Bulgarian church dedicated to St. Paisius Hilendarski was initiated and completed within the boundaries of the Holy Metropolis of Starozagorsk. It is located in the town of Stara Zagora in the district of Zora. The beginning was made on August 17, 1997. – first sod, by Metropolitan Pancratius. On June 19, 2018, the temple was consecrated by Metropolitan Galaktion. The painting of the altar is the work of Vanya Sapundjieva, teacher of icon painting at VTU. In the paintings she created, a parallel was sought with the images of the icons in the Holy Mountain. A characteristic feature of the other inscribed icons is that they are mostly of Bulgarian saints. The chairman of the church board is priest Yordan Karageorgiev.

Key words: temple, St. Paisius Hilendarski, metropolitan

Преподобни Паисий Хилендарски е народен будител, духовник и автор на „История славянобългарска“. Той е причислен към лика на светците на тържествено заседание на Светият Синод на БПЦ на 26 юни 1962 г. с протокол № 14. От това следва, че за него е написано житие, изписан е неговият лик, създадена е служба в негова чест и е определена дата в църковният календар, на която се чества неговата памет. Всичко това е част от почитта, ко-

ято православните християни отдават на просиялите в святост личности, но освен това трябва да кажем, че и много православни храмове носят имената им в знак на уважение и вяра в техните дела и подвизи.

В Р. България има само един храм, който носи името на св. Паисий и той е в кв. Зора в гр. Стара Загора. Той е осветен на 19 юни 2008 г. от Старозагорският митрополит Галактион. Предисторията на храма започва доста по-рано, още по времето на митрополит Панкратий. За да

изясним видимите предпоставки за решението на митрополит Панкратий, за построяването на този храм в епархията, ще представим кратка фактология за нейното формиране и дейност.

Учредяването на Старозагорска епархия става на 19-то заседание на Народния събор на 13 април 1871 година. Първоначално в нея, освен Стара Загора, са включени и градовете Казанлък и Чирпан. През 1881 г. Св. Синод излиза със становище, с което утвърждава решението на Църковно-народния събор за обособяване на Старозагорска епархия (Протоколна книга на Св. Синод 1886 г. гл. 1). Несъгласие по този въпрос изразява министър-председателят Петко Каравелов, княз Александър Първи и по-голяма част от народните представители. Въпреки това, въз основа на съборното решение на българските архиепи, Старозагорска епархия е обособена като самостоятелна и към нея са включени части от Пловдивска, Търновска, Сливенска и Адрианополска /Одринска/ епархии. На 14 юли 1896 г. за неин пръв архипастир е избран - Великият епископ Методий. Като територия Старозагорска епархия е сред средно големите епархии в диоцеза на Българската православна църква. Територията ѝ обхваща част от централна и югоизточна България. Граничи с Пловдивска, Великотърновска, Сливенска епархии и с нашите съседни държави Гърция и Турция. Епархията е съставена от шест духовни околии, всяка от които е център на архиерейско наместничество. Във време на служението на митрополит Панкратий броят на храмовете в епархията е 249 плюс 29 по-големи параклиса. Те са посветени на различни светци и светици на Православието. Посветени на Света Троица са 15 храма, на Света Богородица 24 храма, почетени са св. Йоан Рилски, св.

Параскева, св. Георги, св. Димитър и още други по-известни в Православието светци и светици.

По време на служението си митрополит Панкратий многократно апелира за построяването на нови православни храмове в страната ни, но поради атеистичното време такова строителство било трудно изпълнимо. Въпреки всички препятствия той успешно води своята епархия напред към Православието. Като изтъкнат водач и емблематична личност заема важно място в историята на Старозагорска митрополия. След 1989г, когато настъпват промените в отношението на държавата към духовенството под неговото ръководство започва усилен реставрационен порутени параклиси и храмове на територията на митрополията. Негова заслуга е и идеята за нов православен храм в квартал Зора на гр. Стара Загора.

Квартал Зора е отдалечен от центъра на града и повече от 8000 души живеят в него. Желаете да посещават богослужения са сериозно затруднени. Митрополит Панкратий се обърнал с молба – сградата, в която преди се е помещавало читалището на квартала да бъде предоставено безвъзмездно на нуждите на Старозагорска епархия. Молбата била удовлетворена и с решение на Епархийският съвет е учредено ново църковно настоятелство „Св. Паисий Хилендарски“ с председател свещеник Йордан Карагеоргиев. Целта била старата сграда да бъде преустроена на параклис с името на преподобният Паисий. Започнали строителните работи и обновяванията на помещенията. Датата за освещаването на параклиса била обявена 17 август 1997 г.. Междувременно, със съдействието на кварталният наместник на общината бил отреден парцел за строителство на нов храм. На 17 август митрополита не само

освещава параклиса, но прави и първа копка на новият храм. От всички било прието, че събитията по строежа на новият храм ще бъдат под покровителството на св. Паисий Хилендарски. На празника присъствал и тогавашният вицепремиер Тодор Кавалджиев. Дейността на параклиса започва веднага и богослуженията в него стават все по-чести. Много хора посещават службите и по общо решение на миряните и с подкрепата на отец Йордан започва набиране на средства за строежа на новият храм. Проектът бил дело на арх. Ваня Тончева – абсолютно безвъзмездно и площта на храма била 300 кв. м. Но за нещастие на 14 юли 1998 г. се представил пред Бога митрополит Панкратий – светла му памет! И всички дейности се преустановили до идването на новият митрополит Галактион. Той преценил, че тези 300 кв. м. застроена площ ще бъдат непосилни за поверената му епархия и проектът не бил пуснат в ход. Избраният архитект Иван Иванов направил нов проект със застроена площ 120 кв. м. еднокорабна базилика проекта му бил одобрен от Епархийският съвет през лятото на 2001 г. След това одобряване работата по строителството започнала. Строителството било поверено на строителна бригада с ръководител Маргарит Димитров, покривната конструкция била дело на друга бригада под ръководството на Тончо Вълев. Сградата е завършена през 2005 г.

Зографията на олтара е дело на Ваня Сапунджиева преподавател по иконопис във ВТУ. В сътворените от нея зографски образи е търсен паралел с изображенията на иконите в Света гора. Характерна особеност и за изписаните други икони е, че те предимно са на български светци – св. Димитър Сливенски, св. Рада Пловдивска, св. Онуфрий Габровски, св. Димитър

Бесарбовски и др. Иконостасът е изработен и поставен от дърворезбаря Виктор Серафиев от село Зимница. Архиерейският трон е проектиран и изготвен в дърводелската работилница на Затвора – Стара Загора. Със съдействието на проф. Иван Желев, директор на Дирекция „Вероизповедания“ на Министерски съвет в периода 2002-2008 г., настоятелството получава субсидии, които съществено спомагат за ускореното привършване на подготвителните дейности, необходими за освещаването на храма. По предложение на митрополит Галактион за освещаването на храма била избрана датата 19 юни 2008 г. - денят в който се чества паметта на светеца.

На празника в богослужението вземат участие много духовници от цялата епархия, както и йеромонах Серафим, представител на Зографския манастир „Свети Георги“ в Атон. Присъстващи гости са проф. Иван Желев, Областният управител на Стара Загора - Мария Нейкова, кметът на града проф. Светлин Танчев, кметът на град Банско - Александър Краваров, който дари иконите за иконостаса на храма. Освещаването на храма е уважено и от народни представители от района, много общественици и стотици миряни. В словото си по време на църковната служба Старозагорският митрополит Галактион изтъква важността на събитието и факта, че за пръв път от около столетие в Стара Загора се освещава нов храм, който е и единствения под българско небе, посветен на св. Паисий Хилендарски.

От 2021 г. под патронажа на храма започва една благотворителна и много благодатна дейност. Младежката организация започва обгрижването на възрастни и самотни хора от селата Лозен и Сулица. В проект е включването и на още населени места – Старозагорските минерални

бани и още 4 села в района от селата Лозен и Сулица. Това е една инициатива на младите хора, която е пример за всички подрастващи. Ангажимента им към храма, към богослужението в него и готовността им да откликнат на социални мероприятия е голям успех. На 23. 06. 2019 г. към храма е открита социална кухня. Сградата се намира в двора на храма и е продължение на сградата в която се помещава социалният център. Храната с оглед на качество и сигурност е поверена на кетъринг и се предоставя на повече от 100 човека. Има проект за доставка на храна и за другите градски църкви. Много фирми и частни дарители вземат участие в тази благотворителност. Едни от най-честите гости и дарители са членовете на Ротъри клуб „Берое“. Те организират и допълнителни акции, като например станалата вече традиция на християнският празник в денят на св. Николай Мирликийски чудотворец да бъде раздавана риба на хората в нужда, повече от 200 семейства са получили дарение от този клуб. От голямо значение за успеха на благотворителността на храма има отличното сътрудничество между Община Стара Загора, Старозагорска света митрополия и православният храм св. Паисий Хилендарски.

В тези благотворителни акции са включени и учениците на Професионална Гимназия по Обществено Хранене „Райна Княгиня“. Изпълнен е проект за над 24 000 лв. Голямо съдействие оказват и служителите на фирма за Ученическо хранене. Един също голям успех на дейността на храма е съществуващото неделно училище. В нея редовни посетители са децата от

съвсем близката до храма детска градина №33 Люляк. Децата вземат активно участие и в празниците и радват миряните със своите прекрасни концертни изяви.

Р България е християнска държава. Едно от най-важните неща за запазването на вярата и традициите на българския род е дейността на православните храмове в страната ни. Духовните пастири имат ключова роля във формирането и изграждането на интелекта на обществото ни. До голяма степен от тях зависи устойчивостта на миряните във вярата. Социалната и благотворителна дейност на Българската Православна Църква е важен фактор с основна роля при възпитанието на подрастващото поколение. Храмът в кв. Зора в гр. Стара Загора, чийто патрон е св. Паисий Хилендарски със своето служение и дейност е достоен пример за крепост и пазител на Православието и традициите на българския народ.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

Интервю с Йордан Карагеоргиев, свещеник [проведено на 12.03.2022].

„В Стара Загора почетоха св. Паисий Хилендарски“ – БНР, [https://bnr.bg – starazagora.post](https://bnr.bg-starazagora.post) [18.06.2022].

„Храм св. Паисий Хилендарски“, <https://opoznai.bg/view/hram-sv-paisii-hilendarski-stara-zagora> [електронен ресурс към март 2022].

„Храмове – Старозагорска епархия - Българска Патриаршия“, <https://bg-patriarshia.bg/zagora-diocese-temples> [електронен ресурс към февруари 2022].

Д-р Николинка Климукова
НПГ по полиграфия и фотография, София
art_muza@abv.bg

ОБРАЗЪТ НА СВ. ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ ОТ НЕСЕБЪР

IMAGE OF ST. PAISIY HILENDARSKI FROM NESSEBAR

Abstract: *Nessebar is a town with centuries-old cultural traditions and synchronic building on the historical layers. In the last 30 years, attempts have been made to reconcile the urbanization of the environment and the expectations of the present with the emblematic buildings of the millennial heritage. The image of the great Revival figure of St. Paisii Hilendarski is on the facade of the Revival Nessebar church “St. Assumption of the Holy Virgin” and corresponds directly to people. Next to it on the walls of the only functioning temple in the town there are also located bas-reliefs of St. Ivan Rilski, Knyaz Boris I, Exarch Antim I, Vasil Levski, Hristo Botev and Stefan Stambolov. In Nessebar the tribute to St. Paisiy Hilendarski is especially distinct and therefore the main commercial and pedestrian street in the new quarter of the town bears his name.*

Key words: *Nessebar, St. Paisii Hilendarski*

В градът на ЮНЕСКО Несебър, чиито вековни исторически и културни традиции са впечатляващи особено с многобройните църкви, датиращи от V до XIX в., заслужено мястото е получил и св. Паисий Хилендарски. Къде се намира изображението на този светъл възрожденски образ е въпроса, с който ще се занимае настоящата статия. Св. Паисий не е сред древните стенописи, нито дори в съвременната зография във византийски стил, изпълваща стените на единствения действащ храм „Св. Успение Богордично“, построен през XIX в. и изписан в зората на XXI век. Това знаково изображение на великата възрожденска личност е още по-близко до хората – тя е на фасадата на храма и кореспондира пряко с тях.

Старата Месемврия, заселена още от тракийски времена, е ситуирана на западния бряг на Черно море върху малкият китен полуостров сега с размери само 850 м. дължина и 350 м. широчина (Димова 2012:3). Била е стратегическа крепост и епископски център с укрепителна система още от V в. (Димитров 1976:72). След разделянето на Римската империя на Източна и Западна през 395 г. от император Теодосий I, Месемврия остава в земите на Източната римска империя – Византия. През V до IX в. е пряко свързана със столицата Константинопол и е включена в строителната политика на византийските управници и при управлението на император Юстиниан I Велики (527-565) нараства ролята на Месемврия като укрепен градски център (Димова 2012:13). Постро-

яват се монументални масивни сгради, сред които и просторните базилики: „Св. София“, известна като Старата митрополия на агората, „Богородица Елеуса“ на северния бряг, базиликата над храма на Зевс над североизточното пристанище и базиликата срещу входа на града и под останките на джамията (Димитров 1976:72).

Заради голямата си духовна и художествена стойност Несебър е обявен за паметник на ЮНЕСКО през 1983 г. и поради този факт градът постоянно се наблюдава и се следи за опазването на неговите старини. Ще посочим един документ, който много точно представя ценностите на Месемврия и показва настоящото им състояние.

В доклад за „Мониторинг върху състоянието на обектите със статут на недвижими културни ценности в Старинен град Несебър“, проведен през 2018 г., се казва: „Старинният град Несебър е изключително свидетелство за многопластово културно-историческо наследство и място, където многобройни цивилизации са оставили своите осезаеми следи: археологически структури от II хил. пр. Хр.; черноморска гръцка колония със съхранени останки от крепостни стени, елинистична вила и религиозни сгради от Античността; запазени седем църкви от Средновековието. Несебър неведнъж е изявявал важната си историческа позиция на граничен град и в продължение на хиляда години е бил забележително духовно огнище на християнската култура, а и днес е развиващ се жив градски организъм“. Той „...е уникален пример на архитектурен ансамбъл със запазена възрожденска структура, обвързана в хармонично хомогенно цяло с изключителната природна конфигурация на скалния полуостров, свързан с континента с дълъг тесен провлак. Съществуването му

е резултат от синтез на вековни културни човешки дейности, илюстриращи значими исторически етапи: урбанистична структура, с елементи от II-то хил. пр. Хр., от Античността и Средните векове; развитието на средновековната религиозна архитектура с богата пластична и полихромна фасадна декорация, свидетелстваща за изкуството на характерната за епохата орнаментална керамика; различни фази на развитие на дървените къщи, отразяващи етапите в развитието на архитектурния стил на Балканите и в целия Източно-средиземноморски регион, свидетелстващи за високо строително майсторство. Народната архитектура, заедно с изявяващите се в урбанистичното пространство средновековни църкви и археологически структури, и с уникалния крайбрежен релеф, създава единна урбанистична тъкан от високо качество“ (Доклад 2018*). Направено е заключение, че: „След проведените наблюдения и анализи се констатира, че актуалното състояние на параметрите на извънредната универсална стойност на „Старинен град Несебър“ отговарят на изискванията за вписването му като ценност в списъка на световното културно наследство“ (Доклад 2018).

Обаче в същият този доклад пише, че „като пример за нехармонични намеси в средата през изминалия период може да се посочи: църквата „Успение Богородично“ с нерегламентирани намеси в интериора и екстериора“ (Доклад 2018). Има се предвид именно разглежданото изображение на св. Паисий Хилендарски в балереф на фасадата на храма, заедно с още няколко такива на други видни личности от българската история. Преди да ги разгледаме е уместно да се запознаем накратко със самата църква, нейната история и особености.

Храмът „Св. Успение Богородично“ (1856-1894 г.) (Димова 2012:91) е на особена почит в наши дни и не се подминава почти от никой посетител на красивия полуостровен град. Неговият величествен силует и блестящият му, наскоро позлатен, покрив на високата камбанария се откроява отдалече в очертанията на гр. Несебър. Храмът се намира в североизточната част на полуострова, северно от базиликата „Св. София“ в непосредствена близост до нея. Следвайки строителните традиции е въздигнат на основите на по-старата църква, посветена на Божията майка (Теоклиева 2015:203). Издраждането му започва през 1855-6-та г. (Гюзелев 2004:34) и според архитектурния си план е псевдо базилика с една полукръгла абсида и с нартекс, по средата на който има красива правоъгълна камбанария с позлатен покрив. Корабите са покрити с полуцилиндрични сводове, трите заедно поместени в общ двускатен покрив. Аркирани издължени прозорци по южната, западната и северната стени осветяват храма. Старият иконостас, амвонът и владишкият трон в църквата са от края на XIX в. и са изработени специално за тук от орехово дърво. Храмът е осветен на 21.05.1894 г., когато чудотворната икона на „Св. Богородица Пътеводителка“ (Климукова 2021), пазена до онзи момент в църквата „Св. Георги Победоносец“, е пренесена тук (Теоклиева 2015:203-205). Изписването на църквата става в началото на XXI в. като съвременните стенописи са в стилистиката на традиционното православно изкуство и запазват византийския дух, по думите на отец Петър (Интервю 2020), предстоятелят на църквата „Св. Успение Богородично“, при когото тя е зографисана. Тогава и възрожденският иконостас е заменен с нов като от него са запазени само венчилката с Божието око,

заемало централно място, а сега стои в северозападния край на храма върху дървения диск от легендарния стар чинар, върху който хората сядат и спят с молитви за изцеление. Интересна подробност е, че на владишкия трон освен растителни орнаменти и лъвове, има и риби.

В същият този период – началото на XXI в. на югозападната фасада на „Св. Успение Богородично“ се подрежда своеобразна „Стена на славата на българи патриоти“, както я наричат в пресата (Десант 2017). Върху църковната стена един след друг се появяват образите на революционери, просветители и царе. Скулптурният барелефен портрет на св. Паисий Хилендарски от 2017 г. е монтиран до други значими личности от българската история на западната стена: св. Княз Борис I, екзарх Антим I, св. Иван Рилски и на южната стена: Васил Левски, Христо Ботев, Стефан Стамболов (Кмета 2017). Тази инициатива се приема положително от населението и обществеността. Самият барелеф на св. Паисий Хилендарски, скулптиран в бронз и поставен върху плоча от черен гранит, е монтиран на западната фасадна стена на храма и се вижда от входната врата на църковния двор. Представен е реалистично без ореол с буйни коси и брада, облечен в монашеско расо и с този си портрет е представен чрез българския му и прогресивен дух, балансиран от исконните традиции на православната вяра, потвърдена в историческия развой на събитията като единствена стабилна основа. В едната си ръка държи затворена книга с надпис: „История славянобългарска“, концентрираща вниманието към главното дело на неговия живот, а в дясната – е хванал перо, наклонено към книгата – детайл, насочващ към надеждата на възрожденеца неговото литературно творение да бъде преписва-

но от човек на човек. Подобно на иконните образи, при които изображението задължително трябва да е придружено с надпис, портретът е сигниран със съвременен ръкописен шрифт: „Св. Паисий Хилендарски“. Ореолът вероятно липсва в скулптурния портрет заради скорошната негова канонизация и настроението на обществото да бъде все още приеман по-скоро в ролята си на историческа личност и не толкова като светец. Авторът на берелефа е от Бургас – Йордан Йорданов.

Изобразението на св. Паисий Хилендарски на фасадата на храм „Св Успение Богородично“ в гр. Несебър се появява логично като имаме предвид, че Църквата е жив организъм и се развива. Тя обхваща минало, настояще и бъдеще. Отговоря на нуждите на времето и хората, на тяхната история и потребности. Сегашният предстоятел на храма отец Петър от патриотични подбуди поставя образите на редицата революционери и просветители заедно с св. Паисий Хилендарски, което намирам за една полезна инициатива. По този начин възрожденската църковна сграда продължава да носи просветителския дух на епохата на своето изграждане, атмосфера прехвърляща мост в наши дни.

Мястото на образа на светеца – автор на значимата „История славянобългарска“ е заслужено на лицето на единствения действащ храм в Несебър. Преподобният Паисий Хилендарски се смята за първия народен будител със сериозен принос за началото на Българското национално възрождане. Повечето от неговите биографи приемат, че той е роден в гр. Банско през 1722 г. През 1745 г. Паисий заминава при своя брат Лаврентий в Хилендарския манастир на Света гора, където приема монашеството и това е повратен момент в неговия живот. Като хилендарски монах

св. Паисий става проигумен на манастира и като таксидиот пътува и събира материали за „История славянобългарска“ (Петканова 2003:539).

След написването ѝ неголямата ръкописна книга се разпространявана из българските земи в многобройни преписи, повдига самочувствието на българите и им припомня, че и те са имали славна история – род, царства с велики царе, свой език и ги укорява, за дето се срамуват от своето име и се гърчят. Първият препис на Паисиевата история е направен през януари 1765 г. в Котел от отец Стойко Владиславов – бъдещият епископ Софроний Врачански, след личната му среща с Хилендарския монах. Следват Самоковският (1771 г.), Жеравненският и Рилският (1772 г.), и още десетки преписи, направени в различни краища на българските земи. Само в Русчук са направени 6 преписа на „История славянобългарска“. Изследванията дават сведения за над 70 преписа на велика българска книга, като до нас реално са достигнали около 42 (Велинова 2012).

Заради високият му духовен принос Светият Синод на Православната църква канонизира преподобния Паисий Хилендарски за светец на 26 юни 1962 г. (Канчелова 2012), когато България отбелязва 200-годишнината от написването на „История славянобългарска“. А на 19 юни е отредено според църковния календар да се четва неговата памет и прослава. Съставено е житие от Левкийски епископ Партений и богослужебно последование от иподякон протопсалт Аргир Малчев (Чиликов 2012:169-170).

В житието на светеца се казва, че когато българският народ изпада под двойното петвековно гръко-турско робство, тогава Бог издига преподобни Паисий Хилендарски, който написа своята забе-

лежителна „История славянобългарска“ и чрез нея вдъхва сили у българския народ и поставя начало на българското възрождане. Роден в гр. Банско през 1722 г., той е рожба на благочестиво семейство – брат му Лаврентий бил игумен в Хилендарския манастир, а другият Вълчо бил дарител на църкви и манастири, а самият той постъпва за послушник най-напред в Рилския манастир. В 1745 г. на 23-годишна възраст, той отишва при брат си Лаврентий в Хилендар, приема монашеството и се образова. Попада в благодатна аскетическа среда, на множество просияли в благодат подвижници на благочестието и преподобномъченици – добра почва на бъдещото му патриотично начинание. Като манастирски пратеник (таксидиот) обикаля села и градове, за да събира помощи и да привлича поклонници за манастира. Вижда тежкото положение на българския народ, а в атонските манастири той прозира надменното и презрително отношение на другородците към българите. Тогава пламва в него патриотична и благочестива ревност, плод на която се явява неговата вдъхновена „История славянобългарска“ (1762 г.) за полза на българския народ, за слава и похвала на Господа Иисуса Христа.

След като написва „Историята“ в труд и лишения, като същински равноапостол той я разпространява по българската земя, за да я четат и преписват. Преподобният Паисий запалва пожара на Българското възрождане. И в тази усърдна дейност на равноапостол и народен будител умира неизвестно где, може би мъченически, сломен от преумора. Денят и годината на смъртта му са неизвестни, поради което паметта му се празнува на неговия имен ден - 19 юни, когато се чествува преподобни Паисий Велики (Бончев, 1991:299-300).

В цяла България образа на св. Паисий Хилендарски е обект на възпоменание чрез средствата на изкуството още от първите десетилетия на XX век. В родния му гр. Банско е изграден мемориал на площад „Възраждане“, състоящ се от архитектурни елементи и скулптурната му фигура в цял ръст. Негови паметници има в: София, в Пловдив до университета, носещ името му, в Казанлък, Доспей, Варна, Плиска, Русе, Самоков, Силистра, Смолян. Барелефи са поставени на видни места освен в Несебър и в Плиска, Сандански, София и Стрелча. В някои от тези градове има училища посветени на светеца. Но засега само един храм в Стара Загора носи името на преподобния Паисий.

В Несебър почита към св. Паисий Хилендарски е особено голяма и затова главната търговска и пешеходна улица в новия град носи неговото име. Подобен подход дава възможност от настоящето да гледаме в по-близкото и делечно историческо минало. Затова съвсем естествено се явява вграждането на образа на великата възрожденска личност във фасадата на възрожденският несебърски храм „Св. Успение Богородично“ и опосредстването на прекия диалог със съвременните хора.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

Бончев 1991 – Бончев А. (архим). Жития на светиите. София: Синодално издателство.

Велинова 2012 – Велинова В. 19 юни – дена на почит към делото на преподобни Паисий Хилендарски. Вестник „Бряг“ от 19 юни, <https://paisihilendarski.blogspot.com/2012/09/blog-post.html> [електронен ресурс към септември 2022]

Димова 2012 – Димова, С. Несебър. История и паметници. В. Търново: „Фабер“.

Димитров 1976 – Димитров, Д. История на българското изобразително изкуство. София: Изд. на БАН.

Доклад 2018 – Доклад относно: Поставена задача, със Заповед №РД9К-143/24.07.2018 г. на министъра на културата: Мониторинг върху състоянието на обекти със статут на недвижими културни ценности /НКЦ/ на територията на „Старинен град Несебър“, проведен от 27 юли до 10 август 2018 г. с ръководител - арх. Жана Джугаланова.

Климукова 2021 – Климукова Н. Храмът „Св. Успение Богородично“ и чудотворната икона на Св. Богородица в Несебър. София: „Симолити“.

Петканова 2003 – Петканова, Д. Старобългарска литература. Енциклопедичен речник. В. Търново: „Абагар“.

Интервю 2020 – Петър (отец). Непубликувано интервю взето на 30.08.2020 г. в Несебър.

Теоклиева 2015 – Теоклиева, Е. Златна книга на Несебър. Бургас: „Информа принт“.

Чиликов, Ст. 2012. Някои щрихи от образа на св. преп. Паисий Хилендарски на базата на литургичните и житийните извори. – НТр. ПУ, т. 50, кн. 1, сб. А, 167-179.

Десант 2017– Десант. Още един барелеф се появи на Стената на славата в несебърски храм, <https://www.desant.net/show-news/40697> [електронен ресурс към юни 2022]

Канчелова 2012 – Канчелова, Т. Паисий Хилендарски <https://paisihilendarski.blogspot.com/2012/09/blog-post.html> [електронен ресурс към март 2022]

Кмета 2017 – Кмета. Храм в Несебър със Стена на славата за българи юли 17, 2017, <https://kmeta.bg/hram-v-nesebur-sus-stena-na-slavata-za-bulgari/> [електронен ресурс към март 2022]

БЕЛЕЖКИ:

* С благодарност към Светла Граданска, която ми предостави доклада.

ДИСКУСИОНЕН ФОРУМ. ПОЗИЦИИ И ГЛЕДНИ ТОЧКИ

ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ И ПРОБЛЕМЪТ ЗА НАЧАЛОТО НА БЪЛГАРСКОТО ВЪЗРАЖДАНЕ

PAISIUS HILENDARSKI AND THE PROBLEM OF THE BEGINNING OF THE BULGARIAN REVIVAL

Abstract: The present article addresses a debatable issue. There is a dispute in historical science, when exactly the Bulgarian revival began. The arguments of many of the researchers are related to the role of Paisius Hilendarski for its beginning. Based on a new reading of already known facts, the author of the article maintains the position that the beginning of the Renaissance should be sought in the second half of the 80s of the 17th century. The role of Paisius in this case is a brilliant historian who managed to understand the essence of his time.

Key words: Bulgaria, Bulgarian Revival, Beginnung of the Revival. Paisius Hilendarski

Проблемът за началото на Българското възраждане е разглеждан нееднократно. Съществуват десетина основни версии, посочени от изследователи с голям опит и авторитет, които в различни исторически периоди придобиват гражданственост. Повечето от тях ползват аргументация, свързана с делото на св. Паисий Хилендарски и неговата история. Към днешна дата спорните въпроси, поставени в края на XIX и първата половина на XX в. като че ли са окончателно решени в трудове от втората половина на миналото столетие. Въз основа на икономически показатели е „категорично доказано“, че в началото на XVIII в. са налице нови фактори, поставящи началото на процеса на преминаване

на българското общество от феодален към капиталистически начин на производство (Натан 1950:10-11, 15-16, 19, 25, 28, 40-45, 47; Косев 1951:3-66; Христов 1972:44, 54-55, 66-68, 74, 81, 86 и др.).¹ Отделно от това е уточнено, че по отношение на общественото развитие няма съществени разлики между първата и втората половина на XVIII в. (Генчев 1988а, 5-7). Последната тезата заляга в издадената от БАН многотомна „История на България“ (История на България 1985:21-84).

Изводите, които правят отделните автори, са еднотипни. При по-внимателен

¹ Използваната терминология е характерна за историческата наука от посочения период.

прочит на трудовете обаче прави впечатление, че доказателствата и критериите, които използват, са различни. За едни е основно развитието на стопанството, за други - промяната в религията, развитието на културата, демографски промени, административни актове, външни фактори и пр. (Ников 2008:55-58; Шишманов 1965:31-73; Арнаудов 1944:8-10; Арнаудов 1969а:7; Гандев 1989:25-29; Априлов 1940:171 и мн. др.). Логично възниква въпроса коя група фактори трябва да се приемат за основни?

В периодизациите на всеки голям период обикновено има ясен показател за начало и край, ознаменуван с определено събитие - завоевание, мирен договор, въстание и пр. М. Дринов се опита да приложи този подход към Възраждането, но тезата му е остро критикувана през втората половина на XX век.

Въз основа на нов прочит на вече известни факти, авторът на настоящия труд отстоява позицията, че началото на Възраждането следва да се търси през втората половина на 80-те години на XVII век. Теза, която по-долу ще се опитаме да докажем върху основата на нов прочит на вече известни факти.

Успоредно с изясняването на мястото на Хилендарския монах в събитията, ще направим кратък ракурс върху основните получили гражданственост в науката становища за началото на Възраждането. Най-напред ще се спрем на мнението на съвременниците.

В „Деница ново-българскаго образования“ В. Априлов извежда два основни фактора. Първият са руско-турските войни от 1768-1774, 1787-1792, 1806-1812 и 1828-1829 г., които „осмиряват“ войнстве-

ния дух на османските турци. Вторият са цивилизационните промени в Османската империя, започнати от султан Махмуд II (1808-1839) и продължени от неговия наследник Абдул Меджид I с унищожаването на еничарския корпус, преобразуването на Дивана в Министерски съвет и издаването на Гюлханския хатишериф през 1839 г. Според Априлов, даването на права на християните създава условия за огромяването на българския народ (Априлов 1940:50-52).

Въпреки липсата на специално образование, В. Априлов с основание е считан за професионален историк (Бурмов 1960:109; Цанев 1981:152, 178). За него огромяването извън килията е показател за промените. То започва през първите десетилетия на XIX в. и се развива интензивно от 30-те години на същия. Видният възрожденец си дава сметка, че това е дълъг процес, който ще продължи десетилетия, но смята, че началото е положено. В „Дополнение к книгъ: Деница ново-българскаго образования“ авторът се спира конкретно и на проблема „Към кое време трябва да се отнесе възраждането на българите“? Счита, че опустошенията на кърджалиите са основната причина за ниското равнище на българската образованост. „Безсмъртният Махмуд II“² преобразява държавата си, узаконено с формалния акт на Абдул Меджид I от 3 ноември 1839 г. Без да използва подобни суперлативи, Раковски също признава, че Махмудовата политика през 30-те години „отвори очите“ на българите за просвета и култура (Раковски, Г. Дунавски лебед, № 2, 4 септемв-

² Изразът е на автора (Априлов, В. 1940:171). Идентично мнение има П. Р. Славейков, който го нарича „незабравения Султан Махмуд“ (Славейков, П. Р. 1866:2).

ри 1860). По идентичен начин се изразява Н. Бончев, който свързва управлението на посочения султан с началото на „просветителството“ (Бончев, Н. За Училищата. – Периодическо списание на Българското книжовно дружество. Браила, 1971, № 4, 32). А в едно свое анонимно стихотворение, написано в Копривница през 1839 г., Неофит Рилски величае възторжено Гюханския хатишериф, независимо че е скептичен по отношение на добросъвестното прилагане на реформите (Арнаудов 1944:35).

Основният авторитет, които оказва съществено влияние върху мнението на няколко поколения българи за началото на Възраждането е М. Дринов. В книгата си „Исторически преглед. Българската църква от самото и начало до днес“ първият професионален историк поставя акцент върху „духовното просвещение“, като основа на възродителния процес (Дринов 1869:139, 149-150).

През март 1871 г. в Браила е отпечатана студията „Отец Паисий...“. Тя е първият, осъществен от български професионален учен, анализ на Ранното възраждане. Дринов определя XV-XVII в. за по-малко съсипителни за българите от първата половина на XVIII столетие, определена като „най-черно време“. Той е убеден, че в първите три века под османска власт българите пазят народностното си чувство и историческа памет, което в неговата теза се доказва с опитите за възстановяване на държавността чрез въстания. От началото на XVIII век дори понятието „народ“ престава да се използва и се заменя с гръцката заемка „хора“. Всеки българин, борещ се за човешки права в този период, според професора, вече се е представял за грък. В тази отчайваща ситуация се появява фигурата на Паисий, която показва

какво „може да направи един човек за цял народ“ (Дринов, М. Отец Паисий. Неговото време, неговата история и учениците му. – Периодическо списание на Българското книжовно дружество. Браила, 1971, № 4, 3-5).

Като професионалист Дринов дава невисока оценка на „научната страна“ на Паисиевата история. Сочил използваните източници и дори някои „грешки“. Харковският учен обаче не абсолютизира историческата значимост на текста.³ Той пръв забелязва най-важното – „подбуждането, което е накарало о. Паисия да поеме този труд“ – съживяването на българската народност. Засяга и проблема за езика. Отбелязва, че Хилендарският монах ползва съвременния говор, примесен с църковнославянски думи, които „никак не затрудняват“ дори „простите“ хора. Професорът се спира на още един важен момент. В своята история Паисий определя границите на българската народност. Той отбелязва, че България е разделена на 4 части, изброявайки градовете в тях. Това са Мизия, Тракия, Македония и „Дардани“⁴ (Дринов, М. Отец Паисий ..., 10-12, 14-15, 19-21).

М. Дринов обръща внимание и на факта, че Хилендарският монах успява да накара съвременниците си да преписват неговата история. С това създава свои последователи (Дринов, М. Отец Паисий ..., 25). В случая ученият има предвид и личности, които пробват перото си, вдъхновени от подвига на св. П. Хилендарски

³ От съвременна гледна точка Паисий, като историк, е по-точен от много професионалисти от края на XIX и началото на XX век. Златарски 1899:723-757; Тодоров 1968:95-166; Георгиев 2020:44.

⁴ Дн. Северна Македония и малка част от Албания, б. а. Б. Г.

(за тях вж. Ангелов 1958; Ангелов 1964). В типичен за епохата стил те компилират част от текстовете, запазвайки основната идея. С разпространението на историята се умножават нейните последователи, което връща общото народностно чувство, превръща го в идеология и създава предпоставки за формирането на нация.

В самия край на неголямата студия само в три изречения е изложена основната теза. До този момент се счита, че Възраждането започва с дейността на В. Априлов, Н. Рилски и Ю. Венелин. Но, разсъждава авторът, „дали не ще да е по-право да отнесем възраждането си на 60-70 години по-рано и да турим начело отца Паисия?“ (Дринов, М. Отец Паисий ..., 25-26).

Безспорно, проф. Дринов има огромен авторитет като историк и общественик (Горина 1986). Независимо от това той не налага грубо мнението си. Според Ив. Шишманов, дори подхожда плахо (Шишманов 1965, 32-33). Независимо от това тезата за Паисий като родоначалник на Възраждането се приема като меродавна и устоява без сериозни критики четири десетилетия (Балан 1909, 1).

В първите десетилетия след Освобождението за българските историци е трудно да правят безпристрастна преценка на предходния период, защото все още има живи съвременници, които публикуват спомени и дават субективни оценки (Займов 1937; Стоянов, З. 1885а; Стоянов, З. 1885б; Стоянов, З. 1891; Кисимов 1897-1903; Цанков 1900 и др.). На тази основа е по-лесно да се пише за XVIII век. Проблемът там е липсата на събрани на едно място извори, което води до известно „теоретизиране“. Д. Благоев напр. обяснява началото на Възраждането с развитието на градските центрове, поставяйки го

условно през XIX век. Тезата му за „градската мирна революция“, която прераства в национално-освободителна (Благоев 1906:16-17) не се възприема, но илюстрира епохата.

Дриновата теория е привлекателна за изявените учени и защото дава възможност за допълване. В. Златарски напр., който се занимава с възрожденските процеси по-слабо, не пропуска да подчертае, че Паисий е „будител на народната свая“ и чрез историята си въздейства десетки години върху няколко поколения свои съвременници (Златарски 1929:18-19).

Първото професионално общо историческо изследване за началото на Българското възраждане е дело на Шишманов. До него съществуват публикации по темата, но те в повечето случаи са писани във връзка с други проблеми. В „Увод в историята на Българското възраждане“ големият учен се опитва най-напред да определи неговите граници. За целта сравнява терминологията. Думата „ренесанс“, преведена на български като „възраждане“, се тълкува като различно понятие. Ив. Шишманов я определя като „духовно възраждане в областта на литература, наука, изкуства, етика и възпитание“ и я отделя от „политическото и духовно възкресение“, за което има друг термин – „реформация“. В Българското възраждане има елементи и от двете, с преобладание на първия (Шишманов 1965:31).

Въпреки отдалечеността във времето, тази теза в общи линии се приема от съвременните изследователи (Генчев 1988а, 9-14; Стоянов, Ив. 2010, 24-32). Конкретната аргументация за общата възрожденска периодизация и тази на отделните етапи на Възраждането обаче се разминава със съвременната и не почива на сигурни аргументи. Шишманов смята,

че Българският ренесанс продължава при-
близително колкото италианския - около
един век (1762-1860 г.) Почти безкритич-
но той приема „аргументиката“ на Дри-
нов и заявява, че началото на първия етап
започва с „История славянобългарска“
и завършва през 1821 г. с началото на За-
верата (гръцкото въстание от 1821-1827
г., б. а. Б. Г.). Не е особено убедителна и
аргументацията на следващите три етапа
(Шишманов 1965:34-35).

Представените предпоставки за на-
чалото на Възраждането са далеч по-пре-
цизни. Най-напред професорът обръща
внимание на един подминаван дори
днес факт: след пълното завоюване на
Балканския полуостров Османската им-
перия събира в една държава цялата бъл-
гарска народност. Като предпоставка за
възрожденските процеси са представени
и привилегиите, които султанската власт
дава на изпълняващите конкретни служби
- войнугани, дервенджии и пр. Набляга се
на обстоятелството, че Цариград забра-
нява на турците да се заселват в землищата
на привилегированото население. Оттук
се извежда тезата, че тези селища стават
основа на духовна еманципация и огни-
ща на бунтове. Поради обстоятелството,
че привилегиите се раздават от началото
на XV в. пък се смята, че е грешно да се
мисли, че българите през цялото време на
„робството“ прекарват в „летаргичен сън“
и се събуждат едва през втората половина
на XVIII век. Обстоятелството, че до XVI
в. не се бунтуват⁵ е обяснено с обстоятел-
ството, че в началото турското владиче-
ство има „някои предимства“ в сравнение
с българските феодални порядки: преста-

ват кървавите междусобици; вътрешни-
те митници се разрушават; населението е
освободено от военна повинност; въведен
е „по-лек данък“ и се запазва местното об-
щинско самоуправление. Към това се при-
бавя, че „Турция можеше да се похвали с
едно доста добро правосъдие“, а и някои
български боляри успяват да запазят при-
вилегиите си. Според Шишманов, посоче-
ното положение се променя едва към сре-
дата на XVI в., когато е въведен кръвният
данък, развива се търговията с роби и се
променя отношението към раята. Това са
признаци на политически упадък (Шиш-
манов 1965:36-37).

Друга предпоставка са контактите с
търговците от Дубровник, които до XVI
в. имат свои колонии в основните българ-
ски градове. Външната търговия на импе-
рията е „в ръцете на дубровничани“, кои-
то ежедневно контактуват с раята и като
носители на по-висока култура, славяни и
християни, имат естествено влияние вър-
ху нея. Резултатът от контактите е оценен
толкова високо, че професорът пише за
„симптоми на едно възраждане още преди
Паисия“.

Влиянието на Дубровник изиграва
значителна роля и за развитие на образо-
ванието. То се запазва до 1739 г., когато,
след Белградския мирен договор, Висо-
ката порта си връща Мала Влахия, Сме-
деревския санджак с Белград и Северна
Босна (История СССР 1967: 349-350).
Успоредно с него се загубва австрийското
влияние, замествено постепенно от руско-
то.

Към предпоставките Шишманов
причислява и кърджалийството. От „чув-
ство за самосъхранение“ Портата дава пра-
во на християните да носят оръжие и отваря
градовете за бягащите селяни. Така те увели-
чават българския етнически състав там.

От гледна точка на периодизацията
са важни и някои фактори, които профе-
сорът представя. Той започва с „личния
фактор“, считайки го за един от най-важ-
ните. Конкретно разглежда ролята на Паи-
сий Хилендарски в контекста на взаимоот-
ношенията между „гения“ и обществената
среда. Шишманов признава, че Паисий
не е „първопричина за нашия Ренесанс“
и не той създава условията за пробудата
на българския народ, но „без неговия оп-
тимизъм“ Възраждането „никога нямаше
да се извърши в същия темп“. „Паисий бе
за своята епоха несъмнено най-развития
българин“ - обобщава ученият (Шишма-
нов 1965:38-41). С това той обосновава
мястото му в самото начало на възрожден-
ските процеси.

Взгледите на проф. Шишманов
също имат широко разпространение.
През 1920 г. в София е издаден сборник в
негова чест. Там един от поканените - Н.
Милев, публикува статия, в която издига
тезата, че Българското възраждане е дълъг
процес, който включва много личности и
идеи (Милев 1920:155-157).

Опитвайки се да проследи ком-
плексно причините за Възраждането,
Шишманов отделя сериозно внимание
на икономическия фактор. Той правилно
преценява, че до края на XVIII в. в българ-
ските земи липсват условия за развитие на
„икономическите сили“, както и граждан-
ско съсловие, „което да стане носител на
Паисиевия национализъм“. Стопанство-
то се развива едва след унищожаването
на спахийската система, когато селяните
стават собственици на земята. От друга
страна армията е потребител на произ-
веденията на занаятчиите (Шишманов
1965:43). Тези констатации в общи линии
съвпадат с тезите на съвременната наука, с
тази разлика, че тя извежда процесите от

първата половина на XVIII в. (История на
България 1985:51-84), т. е. времето преди
появата на Паисиевата история.

Подобно на своите предшественици,
Ив. Шишманов отчита ролята на адми-
нистративните промени, без да ги счита
за определящи. За сметка на това обръща
много внимание на чуждите влияния, раз-
граничавайки ги на положителни и отри-
цателни. Класифицира ги по национален
признак - гръцко, руско, сръбско и пол-
ско, без да игнорира турското. Подобно
на своя учител Дринов, смята гърците за
противници на българската национална
кауза, забавящи възрожденските процеси
(Шишманов 1965:46-49, 67-68).

Изключително интересни са разсъж-
денията на големия обществовед за роля-
та на колективната психика в качеството
и на фактор за Възраждането. Описвайки
я, той слага акцент върху положителните,
според него, качества на българския ха-
рактер. Те са фанатично почитание на тра-
дициите, свързани с вярата, привързаност
към семейството, умереност, пестеливост,
и пр. Всички те са и фактори на оцелява-
нето на народността. Като учен с широк
мироглед, професорът си дава ясна сметка
за изостаналостта на българската общност
в сравнение със съседите. В известна сте-
пен тя се дължи на географското положе-
ние. Докато гърците чрез морето контак-
туват с Европа, а сърбите имат пряк досег
със Запада, българите нямат директен
път към европейската цивилизация. За-
това възрожденските процеси изостават
(Шишманов 1965:69-72). Тази теза има
пряко отношение към проблема за начало-
то на Българското възраждане.

Въпреки принципното приемане на
Дриновата теория за Паисий, като родо-
началник на пробуждането, Шишманов не
е тесногърд и надскача своя предшестве-

⁵ Тази теза не е точна от съвременна гледна точка
(Цветкова 1979; Цветкова 1982).

ник. В статията „Кога се начева новобългарската литература“ той се противопоставя на съществуващата научна догма, че дамаскините, предхождащи Паисий, не може да стоят начело на новобългарската литература, защото „по дух“ не са национални и разпространявали „само религиозно-скептични идеи у българите“. С примери от произведения ученият доказва, че тази литература има задача, която не е „по-маловажна от тая на Паисиевата история: да крепят православния дух и християнската вяра на българина“. Шишманов остро критикува Б. Пенев, който твърди, че в дамаскините не се усеща присъствие на личността. Нещо повече: той е на мнение, че в сборниците на Йосиф Брадати (за него вж. Георгиев 2011:9-11) има „националистически акценти“. „За да можеше Паисий да излезе със своята История - разсъждава ученият, трябваше да има въобще българи; за да има българи, трябваше да има християни. Затова и дамаскинарите, със своите възвания до българите да пазят вярата си, подготвиха и пришествието на Паисий“ (Шишманов 1966:314-315). Казано с други думи, тук проф. Шишманов признава, че наченките на Българското възраждане започват още в края на XVII век. Той е още по-категоричен в друга своя публикация, която представлява реч в Народния театър по повод 150-годишнината от появата на Паисиевата история. В нея ученият надделява над общественика. Шишманов заявява, че Хилендарският монах е продукт на една бавна социална еволюция, а „не на един непредвиден гигантски скок“. В тази връзка определянето му като „единствен инициатор на Българското възраждане“ е неправилно. „Подобни хиперболи говорят за ... безкрайна почит, но те нямат нищо общо с научна/та/критика“ (разр. моя, Б. Г.). Професорът

отрича идеологемата, че преди Паисий не е имало никой, който да осъзнае голямото значение на говоримия език за просветата. „Преувеличено е да се твърди, че ... едва с Паисий се начева нашата духовна пробуда - казва той. Началата на българската образованост се крият още в XVI в., а може би и по-рано“. И продължава: „Не отговаря на обективните факти и твърдението, че и политическото съзнание на българския народ е било съвсем изгаснало в XVIII в., което се опровергава от въстанията през предходните столетия. „Трябва да е имало следователно други по-мощни причини, които са спирали българина да се възроди по-рано - задава риторичен въпрос ученият. И отговаря: Тия причини лежат преди всичко в неговото общо ниско социално положение и икономическото му безсилие до началото на XIX в.“ (Шишманов, Ив. 1965, 88-89). Великолепен анализ! Въпреки че не налага категоричен извод, че Българското възраждане почва много преди появата на „История славянобългарска“, ученият оставя значителен принос по този въпрос, който подпомага следващите поколения.

Независимо от заключенията на Шишманов, авторитетът на Дринов е много силен и през XX век. П. Ников напр. отбелязва, че първоначално държавната власт и Цариградската патриаршия нямат асимилаторски стремежи, което позволява на българският народ „да осъмне невредим в проваляка на XIX век“. Успоредно с прогресивния упадък на държавата върви обратен процес на въздигане на балканските народи. Първи от него се възползват гърците, а след тях и българското градско население. В такава обстановка се появява фигурата на Хилендарския монах, който се явява „пръв апостол“ на идеята за самостоятелна българска църква (Ников

2008:55-56, 58). Влиянието на М. Дринов е повече от видимо.

В края на Първата световна война. Боян Пенев издава „Начало на Българското възраждане“. Като литературовед той не сочи конкретна година, а представя най-вече предпоставките. Според него турците, стоящи на ниско стъпало в духовното развитие, не се опитват да наложат езика и културата си на покорените народи. Не се месят в духовния живот на раята и затова българските селяни запазват по-лесно народността си от жителите на градовете. Освен това селищата от двете страни по билото на Балкана срещу задълженията си притежават известни привилегии, най-важната от които е забраната турци да се заселват в привилегированите села. Така сред балканджиите най-рано се пробужда желание за политическа свобода.

Пенев обръща внимание на още един важен факт. Поради обстоятелството, че общуването в градовете се води на турски, а търговската кореспонденция - на гръцки, или на български, но с гръцки букви, опасността българският език да бъде заличен е голяма. Едва след появата на имотно съсловие, което жертва материални средства за българска просвета, започва „пробуждането“. Това става едва през първата половина на XIX в. (Пенев 2005:10-11, 15, 20-22, 76). Последното сочи ясно друга тенденция в българската наука, повлияна от възрожденските просветители: да се игнорира Ранното възраждане до равнище на „предпоставка“ за „същинското“. Като изключим суперлативите за Паисий, се обръща слабо внимание на останалите дейци, дали своя принос за духовното израстване на българите и сплотяването им в една национална общност (за тях вж. Ангелов 1964; Генчев 1988:186-198; Гаври-

лова 1992; Георгиев 2020:80-90, 158-163).

Въпреки критиките, които Б. Пенев отправя към висшето гръцко духовенство, той отбелязва, че до XIX в. българите и гърците не навсякъде са във враждебни отношения. Сръбски книги също намират читатели сред българите. Във Виена се установяват и богати български търговци, които се грижат за образованието по родните си места (Пенев, Б. 2005:23-25, 33, 36-37). Там се издават български книги, една от които е „Стематография“ на Хр. Жефарович (Георгиев 2020:38). Връзките с Австрия са особено силни сред българите католици (Гешева 2013).

Важна констатация на Пенев, свързана с въпроса за началото на Българското възраждане, е фактът, че още в края на XVI столетие в Сръбско и западните български земи се срещат книжари, които разпространяват печатни славянски книги. Между тях е Яков Крайков (Атанасов 1980), който, според Пенев, се казва Трайков (Пенев 2005:39). Неговият „Часословец“, отпечатан през 1566 г. (Крайков 1566), притежава черти на ренесансова творба. Идентична е книгата „Различни потреби“, издадена през 1572 г. (Цибранска-Костова 2013; Денчев 2015:3-6).

Една от големите фигури, взели отношение по проблема за началото на Възраждането, е тази на акад. М. Арнаудов. Неговите възгледи са публикувани още по време на Втората световна война, но по идеологически причини след нея претърпяват известни корекции. Затова в публикациите му има противоречия. Арнаудов смята, че Ренесансът през XV-XVI в. не е идентичен с българската действителност от средата на XVIII век. Той признава, че по силата на историческата приемственост всеки „крупен /обществен/ строител има зад себе си напластени общи настро-

ния и убеждения“, но въпреки това твърдо отстоява становището, че П. Хилендарски е „единствен родоначалник на цялото духовно движение“. Затова Възраждането започва с неговата „История славянобългарска“. Като основа на тази теза стои разсъдението, че „нито държавна идея, нито културни постижения с печата на гения са възможни без надмощие на съзнанието“ (Арnaudов 1944:5, 7-8). Описвайки „тъмните векове“ ученият признава, че по това време е разкъсана връзката на народността,⁶ писмеността е ограничена до крайност и е убита идеята за солидарност, което прави българите „лесна плячка за денационализиране“. Въпреки това смята, че народът пази спомена за едно велико минало. „Да смятаме времето от XV до XVIII в. за един мъртъв период на българското съзнание - пише той, би значело да мислим наченките на възраждането си за някакво чудо“. Необходими са обаче „грамадни усилия на неколцина издигнати българи“, за да започне „организирането на живите народни сили“. Затова най-значителният „личен тласък“ на обновителния процес идва от Паисий. Както Западът се връща към Античността, така и българите, в лицето на Хилендарския монах, поглеждат към своето минало (Арnaudов 1944:8-10).

Авторитетът на М. Арnaudов е голям, но някои от тезите му не срещат разбиране. Идеята, че Паисий предначертава програма за действие напр. не се възприема. В една своя статия Д. Мишев открито заявява, че Възраждане не се прави „по програма“, а призивите на Хилендарския монах се осмислят бавно и „достигат“ до българското общество след почти един

век (Мишев, Д. Начало на българската пробуда. – Църковен архив, 1925, № I: 12-13).

Основен аргумент на Арnaudов за ролята на Хилендарския монах е, че той е идеолог на българския патриотизъм. „Енергията, с която Паисий отстоява правата на българина“, е „мерило за раненото му племенно самолюбие“ (Арnaudов 1944:11). Епохата на Възраждането е проникната от националната идея, която изпълва българите с „бодра самоувереност“. В този контекст споменът за миналото се явява „най-съществена предпоставка“ за „отхвърляне на робството“ и сплотяване на формиращата се нация около „новите идеи за свобода и независимост, за икономически и граждански напредък“ (Арnaudов 1969а:7). От 1762 г. до създаването на Екзархията националната идея се явява „главен двигател“ за всичко и „само благодарение на нея става възможно разгъването на духовни сили, които по-рано са били неподозирани и за нас и за чужденците“ (Арnaudов 1944:183).

Изведените от М. Арnaudов предпоставки за началото на възрожденските процеси са подробни. Той представя почти всичко, което неговите предходници споменават - ролята на манастирите, административните промени, влиянието на гърците и Русия, стопанското съживяване, и пр. Те му служат за подплатяване на основната теза: „Всички тези и други някои фактори на Българското възраждане биха останали недействителни и с незначителни последици, ако не се явяха навреме личности с правилни прозрения и огромна нравствена сила, способни да предугаждат назреелите тук и там духовни нужди“. Затова, според него, в началото на Възраждането стои Хилендарският монах (Арnaudов 1969а:16).

⁶ По този въпрос Шишманов е на точно противоположно мнение (Шишманов 1965:37).

От края на 30-те години в научния елит постепенно си пробива път Хр. Гандев. През август 1939 г. излиза от печат книгата му „Ранно възраждане ...“, последвана през април 1943 г. от „Фактори на Българското възраждане 1600-1830“.⁷ В предговора на последната авторът сочи своята цел - да разгледа прехода от Средновековието към Възраждане „в чисто исторически план, но вече като с о ц и а л е н п р о ц е с“ (Гандев 1943:9).

Монографията от 1939 г. е определена от самия Гандев като „принос към културната история на българския град през XVIII и първата половина на XIX век“. Той отбелязва изключителната малобройност и разпръснатост на населението, която не дава възможност за стоково производство. Основания за възраждане обаче съществуват, защото част от българите са грамотни, купуват печатни книги, грижат се за старите ръкописи, имат килийни училища и си кореспондират помежду си. Манастирите пък играят ролята на обществено място, където се срещат пазителите на църковното предание с многоликата тълпа (Гандев 1939:2, 4-6, 10-11, 16-17, 46).

В „Ранно възраждане ...“ Хр. Гандев изтегля началната граница на периода до зората на XVIII век. Той уверява читателя, че духовният живот в българските земи е непрекъснат, но все още не смее да постави началото на Възраждането по-напред от 1700 г., защото му липсват убедителни аргументи. Това става във „Факторите“. Те започват с констатацията, че условията на живот в Османската империя през XVII-XVIII в. са съвсем неблагоприятни за духовно развитие и поддържане

на книжовност. Въз основа на разказа на поп М. Драгинов за помюсюлманчването на Чепинско (съществува спор дали този извор не е фалшификат. Грозданова 1993:148-157) и други сведения, авторът прави извод, че през XVII в. са унищожени огромно количество ръкописи. Въпреки това той е на мнение, че просветните огнища не са заличени. Като доказателство дава списък на оцелелите манастири по райони. Отхвърля тезата на Златарски, че по-голямата част от посочените духовни средища са погърчени още през XVII век. Оттук прави извод, че разпространението на грамотността е „обикновено явление в и извън“ манастирите. Същото се отнася до преписването на стари книги и компилирането на нови (Гандев 1943:17-21, 29, 31). Установена е и тенденцията на рязко покачване броя на манастирските училищни центрове, които до средата на XVIII в. стават 390 (Гандев 1976:39). Съпоставяйки ги с руските авторът отбелязва, че те са повече от достатъчно за запазване на традицията и разпространение на просветата. В тази връзка обявяването на XVI-XVIII в. за „времена на мрак и невежество“ е обявено за „историческо недоразумение“ (Гандев 1943:59-60, 72).

Едно от доказателствата на Гандев за ранното начало на Българското възраждане е „създаването на новобългарския книжовен език“. Предпоставка за това, според него, е обстоятелството, че българските свещеници са принудени да бъдат едновременно учители, занаятчии и дори кръчмари. Това ги свързва с всекидневния говор. Ученият сочи преписи на църковнославянски, с приписки на говорим български език по тях (Гандев 1943, 74. Публикувани приписки вж. в Начев и др. 1984). Като допълнително доказателство за ранното пробуждане бъдещият

⁷ Пълен списък на научните му трудове вж. в Соленкова 2021.

академик сочи и кратките битови летописни разкази, които грамотни личности оставят. Не са подминати и дамаскините (Гандев 1943:99-102). Всичко това сочи, че Възраждането започва далеч преди появата на Паисиевата история.

В заключение, във „Факторите“, Хр. Гандев дава своята „дефиниция“ за Ранното българско възраждане. Тя е процес на „преодоляване на средновековието“ чрез „възникването на новобългарския книжовен език“ и „светската народна литература“. Вторият симптом на идването на Новото време е „появата на извънредните личности“. Тяхното творчество разрушава средновековния религиозен светоглед. Третият е по българяването на градовете, а докато траят демографските и социални процеси бавно започва да се трансформира и светогледа на средния българин, превръщайки се в граждански и реалистичен. Означени са цифрово и границите на Ранното възраждане към 1600-1830 г. (Гандев 1943:179-183).

Новата идеология след Втората световна война налага диалектическия и историческия материализъм в науката. Възраждането става притегателен обект за изследване поради липсата на родна аристокрация, наличие на революционна идеология и пр. В опит да омаловажат „фашистките“ и „буржоазни“ тези, учените от 50-те и 60-те години на XX в. критикуват всичко предходно.

Един от първите нови автори с цялостен курс по история на Българското възраждане е Д. Косев. Той започва с предпоставките. За него те са разширяване на търговските отношения на българските земи със Западна Европа и развитието на стоково-паричните отношения; войните на Австрия и Русия с Османската импе-

рия; „опитите“ за реформи и „наченките“ на „буржоазна идеология“, свързани с делото на П. Хилендарски и неговите съвременници. На тази основа се прави заключение, че възрожденските процеси започват през втората половина на XVIII в., без да се споменава специално Паисиевата история (Косев 1951:3-66).

По отношение на периодизацията Косев пръв повдига въпроса за началото на новата българска история. Според него, тя трябва да започва от Възраждането (Косев 1947/1948:326). Тезата му е остро критикувана (Натан 1950:403-405), но впоследствие придобива привърженици, защото по този начин се осъществява връзката между българската и общата история.

Един от стожерите на новата идеология е Жак Натан. През 1950 г. той издава труда си „Българско възраждане“. В него, в духа на партийните повели, се поставя задачата да се създаде „нова научна периодизация“, защото буржоазната е „ненаучна“ (Натан 1950:401-402). Историците „фашисти“ в лицето на М. Арnaudов, П. Мутафчиев и Д. Йоцов, са обявени за „фалшификатори“, издигащи култ към личността на Паисий Хилендарски. Дринов и Б. Пенев пък са определени като субективисти (Натан 1950:406-408). Предложен е терминът „Български ренесанс“, който настъпва към края на XVIII и първата половина на XIX в., но е сходен с Европейския, защото включва т. нар. първоначално натрупване на капитала (Натан 1950:11-12, 15-16, 19).

В цифрово изражение периодизацията на Ж. Натан не се различава особено от тази на Дринов. Различна е аргументацията. Натан не пренебрегва напълно и личностния фактор, но споделя Шишмановата теза, че Възраждането е колек-

тивно дело. Освен това професорът по политикономия определя като основна движеща сила в обществото „икономическия фактор“ (Натан 1950:25, 28, 40-42, 44-45, 47).

Един от най-колоритните представители на българската наука от 50-те до началото на 90-те години на XX в. е Хр. Христов. В монография, посветена на делото на П. Хилендарски, той прави обстоен анализ на неговата епоха. Академикът започва с констатацията, че развитието на Османската империя през XVIII в. обикновено се представя като непрекъснат упадък, но разложението на военно-феодалната система не е равномерно в хронологичен и териториален аспект. Освен това, успоредно с упадъка се наблюдава процес на зараждане на нови социално-икономически явления. Христов определя като най-важен от тях образуването на чифлици (Христов 1972:44, 54-55, 80).

Друг фактор за Възраждането е състоянието на народността. Докато през XVI и XVII в. главната опасност за изчезването на българите идва от експанзията на исляма, в началото на XVIII столетие подобна заплаха идва от страна на гърците, които са най-силни на вътрешния пазар, а влиянието им се развива още по линия на Цариградската патриаршия и заради обстоятелството, че в Европа през XVIII век елинизмът е много модерен (Христов 1972:66-68, 74).

Възприемането на рационалистически идеи от Европа е важен фактор за възрожденските процеси. През XVIII в. то почти липсва, защото обществото не е дорасло за тях. Христов отбелязва, че дори Паисий стои на позициите на религиозния светоглед, но в неговата „История славянобългарска“ се открива отражение от Хуманизма и Просвещението. Освен

това никой преди Хилендарския монах не е призовавал българите чрез словото към националноосвободителна борба (Христов 1972:215-217). Последната теза е спорна.

До края на 70-те години на XX в. се натрупват много конкретни изследвания. Това налага осмисляне на някои глобални теми, направено в сборника „Проблеми на Българското възраждане“ (1981). Там Кр. Шарова започва изложението си с констатацията, че възраждането в българските земи не прилича на ренесансовото, защото българите не се връщат към средновековните ценности. Според нея, то стои по-близко до националноосвободителните движения в Европа през XVIII и XIX в., и американската борба за независимост (Шарова 1981:5-7).

През 1978 г. е отпечатан учебникът на Н. Генчев „Българското възраждане ...“, който в близките години е преиздаван няколко пъти. В него авторът отделя специално място на хронологическите рамки на възрожденската епоха. То започва с исторически преглед на периодизациите, направени дотогава. Генчев описва мотивите, които движат съответните изследователи. Той пояснява, че направеното от учените марксисти през 50-те години определяне на началото на Възраждането не „от Паисий“, а „от втората половина на XVIII в.“ търпи сериозна научна критика, защото става въпрос за едно и също време. Освен това „нищо съществено не отличава историческия процес от първата и втората половина, за да могат да се отделят и прехвърлят в две различни епохи“. Ако може да се търси някаква разлика, то тя е само в появата на Паисий. На тази основа за начало на Българското възраждане е определено началото на XVIII в. (Генчев 1988а:5-7).

През 1988 г., почти успоредно с третото издание на учебника, е отпечатана монографията на същия автор „Българската култура XV-XIX век. Лекции“. Тук още в предговора е направена уговорката, че книгата е разделена на два дяла, втори-ят от които - „Българската възрожденска култура“, представя духовния живот и културните структури през XVIII и XIX век“ (Генчев 1988б:5).

В следващите години авторитетът на Генчев нараства дотолкова, че направената от него периодизация се приема като константа. Тя заляга в изданията на БАН (История на България 1985:9), учебниците за средно образование, университетски издания (Стоянов 2010:34-35) и пр. Липсват съществени промени и след 1989 г.

Проблемът за началото на Българското възраждане е пряко свързан с поставения по-горе въпрос кога свършва Средновековието за българите и кога започва Новото време. Механичното свързване на българската история с общоевропейската в случая е неправилно, защото съществуват немалко сериозни различия. Едновременно с това не може да се игнорира връзката с общата история, защото България извървява същите процеси, като другите цивилизовани народи.

Въпреки широко разпространеното мнение, че края на XVII и XVIII в. са време на анархия, следва да отбележим, че те далеч не са само това. Намиращите се на благоприятно географско местоположение българи преодоляват сравнително леко климатичните колебания през XVII столетие и се възползват от новите култури, внесени от Американския континент. Бобът, царевичката, слънчогледът и картофите и пр. идват по различно време в българските земи. Те не само слагат край на средновековния глад, но стават стоки и

въпреки високите данъци позволяват на повечето български региони да се замогнат. Върху основата на развиващото се земеделие процъфтява животновъдството (особено овцевъдството), което дава суровини за развитието на занаятчийското производство. От своя страна появата на средно заможни хора инициира „производството“ на културни ценности и роенето на интелигенция. Повишава се интересът към светското образование. В започналите нови процеси се преплитат два фактора - възприемането на модерни идеи от Европа, и търсене на исторически ценности като доказателство за собственото величие и идентичност. А и за идеологически отпор на съседите, най-вече от гръцки произход.

В българската историческа наука съществува известен разнобой по въпроса кога точно започва Възраждането, който в днешно време е разрешен само от формална гледна точка. По-горе посочихме мненията на основни изследователи, които няма да повтаряме дословно. Ще отбележим само тенденцията, че от първото разбиране за начало през 30-те години на XIX в., периодизацията, ако игнорираме мнението на Гандев, непрекъснато се връща назад. Аргументацията е различна, но пътят е ясен. А и по-голямата част от терминологията в съвременната историческа наука в общи линии има идентична семантика. Проблем е единствено кога се датират сходните като обяснение явления, защото голяма част от тях надскачат рамките на изкуствените ограничения.

След Втората национална катастрофа съдбата на българската нация се обръща и Възраждането придобива нов смисъл. През 30-те години Хр. Гандев издига крайно модерната по онова време теза, че началото следва да бъде отнесено към

първите години на XVII век. Доводите са логични - възкресяване на някои български градове, подем на стопанството и пр., но идеята не се възприема главно поради обстоятелството, че в посоченото време повечето европейски държави още са в епохата на Средновековието и е трудно да се вярва, че в такава обстановка българите изпреварват развитието им. Кое то, впрочем, е въпрос на терминология, защото „възраждане“ не е задължително да е идентично с „Ново време“.

Непосредствено след Втората световна война като начална граница се налага втората половина на XVIII век. Основната обосновка е тезата, че приблизително по това време в българското общество се зараждат буржоазните отношения. С навлизането на стоково-паричните отношения се променят начина на производство и размяна, начина на мислене, заражда се национално-освободителната идеология и пр. Впоследствие, благодарение на усилията на Н. Генчев, аргументите остават, но границата се измества назад, защото се доказва, че между първата и втората половина на XVIII в. няма съществени разлики. Безспорно тази теза е най-правилна от посочените, но дали казаното от Генчев не е вярно и за края на XVII столетие? Последното е риторичен въпрос. Не можем обаче да подминем обстоятелството, че едно от доказателствата е националната идеология, съществена част от която е идеята за възстановяването на Българската държава. Идеолог на последното, без съмнение, е св. Паисий Хилендарски, но опити да се реализира посочената идея има поне осем десетилетия преди появата на неговата история.

Идеята за възстановяване на Българското царство не напуска най-изявените български умове още от края на XIV век.

Друг е въпросът, че тя се интензифицира обикновено, когато слабите, в сравнение с турците, български сили получат възможност за външна подкрепа. В края на XVII в. опитите за национално освобождение зачестяват както никога преди това. По-малко от двадесет години преди условно установената от Генчев граница (1700 г.), избухват три големи въстания - Второ Търновско (1686), Чипровското (1688) и това на воеводата Карпош (1689). Всичките са старателно подготвени и имат за цел възстановяването на Българското царство или в най-лошия вариант автономия под руска или австрийска власт. Подобен факт определено би могъл да даде началото на един дълъг процес, който в крайна сметка завършва точно по начина, който искат да реализират въстаниците от втората половина на 80-те години на XVII столетие. В противен случай събираме съвсем механично XVIII и XIX в., но погледнато отвисоко - това са две различни епохи в българската история. Защото в немалко отношения XVIII столетие прилича много повече на XVII, отколкото на следващото. С малки изключения, като появата на „История славянобългарска“, останалите посочени „фактори“ са процеси без ясно установено начало. Затова тук сме склонни да приемем като долна граница за начало на Българското възраждане средата на осемдесетте години на XVII век. Това далеч не намалява значението на Паисиевата история и неговото свято дело по разпространението и, а ги увеличава. Паисий Хилендарски не е само идеолог на Освобождението. Той е изключителен историк и обществовед, който вижда новите промени още в зората на тяхната поява, описва ги и ги превръща в идеология, възприета от цял един народ.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

Ангелов 1958 – Ангелов, Б. Преписи на Паисиевата история. – Известия на Института за български език, № 7, 1958, 299–307.

Ангелов 1964 – Ангелов, Б. Съвременници на Паисий. Ч. II. София: БАН.

Априлов 1940 – Априлов, В. Събрани съчинения. Под ред. на проф. М. Арнаудов. С очерк за живота и дейността на Априлова. София: Общият съюз на българските търговци.

Арнаудов 1942 – Арнаудов, М. Паисий Хилендарски 1722-1798. София: Хемус.

Арнаудов 1944 – Арнаудов, М. Българското възраждане: Наченки на движението за народност, култура и независимост. София: Министерството на народното просвещение.

Арнаудов 1972 – Арнаудов, М. Паисий Хилендарски. Личност. Дело. Епоха. Второ допълнено издание. София: „Наука и изкуство“.

Атанасов 1980 – Атанасов, П. Яков Крайков: Книжовник, издател, график: XVI в.. София: „Наука и изкуство“.

Балан 1909 – Теодоров-Балан, А. Книгопис за 100 години 1806-1905. Материали. София: Държавна печатница.

Благоев 1906 – Димитър-Дядо Благоев. Принос към историята на социализма в България: София: Парт. социалист. книж.

Бончев 1871 – Бончев, Н. За Училищата. – Периодическо списание на Българското книжовно дружество. Браила, 1971, № 3, 17-45; № 4, 26-51.

Бурмов 1960 – Бурмов, А. Марин Дринов като историк на България. – В: Изследвания в чест на Марин Дринов. София: БАН.

Гаврилова 1992 – Гаврилова, Р. Векът на българското духовно възражда-

не. София: „Слов-Д“.

Гандев 1939 – Гандев, Хр. Ранно възраждане. София: „Култура“.

Гандев 1943 – Гандев, Хр. Фактори на Българското възраждане 1600-1830. София: „Българска книга“.

Гандев 1976 – Гандев, Хр. Проблеми на Българското възраждане. София: „Наука и изкуство“.

Гандев 1988 – Гандев, Хр. От народност към нация. София: „Наука и изкуство“.

Гандев 1989 – Гандев, Хр. Българската народност през XV век. Демографско и етнографско изследване. Второ преработено издание. София: „Наука и изкуство“.

Генчев 1988а – Генчев, Н. Българско възраждане. Трето допълнено и преработено издание. София: Отечествен фронт.

Генчев 1988б. – Генчев, Н. Българската култура XV-XIX век. София: УИ „Св. Климент Охридски“.

Георгиев 2011 – Георгиев, Б. Нашите възрожденци. Ч. I. Културни и просветни дейци. В. Търново: „Ивис“.

Георгиев 2020 – Георгиев, Б. Факти и личности от историята на Българското възраждане (Второ допълнено и преработено издание). Ч. I, В. Търново: „Ивис“.

Гешева 2013 – Гешева, Й. Фамилията графове Пеячевич между легендите и реалността. Историко-генеалогическо изследване (втората половина на XVII-XX век). София: Издателска къща „Dionisi“.

Горина 1986 – Горина, Л. В. Марин Дринов – историк и обществен деятел. Москва: Изд-во Московского университета.

Грозданова 1993 – Грозданова, Е. Фалшификат ли е летописният разказ на поп Методи Драгинов? – Исторически преглед, 1993, № 2, 146-157.

Денчев 2015 – Денчев, С. Печатарят Яков Крайков – българският мост към Ренесанса: едно интервю на проф. д.и.н. Стоян Денчев с писателката Силвия Томова по повод на новоизлезлия роман „Печатарят“. – Научно списание за книгата, В. Търново, 2015, № 1-2, 3-6.

Дринов 1869 – Дринов, М. Исторически преглед. Българската църква от самото и начало до днес. Виена: Книгопечатница Л. Соммеров.

Дринов 1871 – Дринов, М. Отец Паисий. Неговото време, неговата история и учениците му. – Периодическо списание на Българското книжовно дружество. Браила, 1971, № 4, 3-25.

Заимов 1937 – Заимов, Ст. Васил Левски. Живот и дейност. София: Българска златна библиотека.

Златарски 1899 – Златарски, В. Към въпроса за тъй наречените преправки на Паисиевата история. – Периодическо списание на Българското книжовно дружество. София, 1899, № 59, 723-757.

Златарски 1929 – Златарски, В. Отец Паисий Хилендарски. – В: Българска историческа библиотека. Т. I. София: Изд. Страшимиръ Славчевъ.

История на България 1985 – Наченки на прехода от феодализма към капитализма. – История на България. Т. 5. – Българско възраждане XVIII - средата на XIX в. София: БАН.

История СССР 1967 – История СССР с древнейших времен до наших дней. Т. 3. Москва: „Наука“.

Кисимов 1897-1903 – Кисимов, П. Исторически работи: Моите спомени. Ч. 1-4. Пловдив: Печатница на П. М. Бъзайтов.

Косев 1947/1948 – Косев, Д. Идеологическо и материалистическо разбиране на българското възраждане. – Истори-

чески преглед, 1947/1948, № 3.

Косев 1951 – Косев, Д. Лекции по нова българска история. София: „Наука и изкуство“.

Крайков 1566 – Крайков, Я. Часословец. Венеция.

Милев 1920 – Милев, Н. Факторите на българското възраждане. – В: Сборник в чест на проф. Ив. Д. Шишманов по случай тридесетгодишната му научна дейност: 1889-1919. София: Придворна печатница.

Мишев 1925 – Мишев, Д. Начало на българската пробуда. – Църковен архив. София, 1925, № I, № III.

Натан 1950 – Натан, Ж. Българско възраждане. София: „Български писател“.

Начев и др. 1984 – Начев, В., Жечев, Т., Ферманджиев, Н. и др. Писахме да се знае. Приписки и летописи. София: Отечествен фронт.

Ников 2008 – Ников, П. Възраждане на българския народ. Църковно-национални борби и постижения. Трето издание. под ред. на Д. Косев. София: АИ „Проф. Марин Дринов“.

Пенев 2005 – Пенев, Б. Начало на Българското възраждане. София: „Кама“.

Славейков 1866 – Славейков, П. Р. Габровското училище и неговите първи попечители. Цариград: книгопечатница „А манасиана и Съдруж.“

Соленкова 2021 – Соленкова, Л. Христо Гандев: житейски път и научно наследство. София: ИК Гутенберг.

Стоянов, З. 1885а – Стоянов, З. Любен Каравелов и неговите клеветници. София: Скоро-печатница на К. Т. Кушлев.

Стоянов, З. 1885б – Стоянов, З. Четите в България на Филип Тотя, Хаджи Димитра и Стефан Караджата 1867-1868. Пловдив.

Стоянов, З. 1891 – Стоянов, З. Христо Ботйов. Опит за биография. София:

Печатница Перец Иос. Алкалай.

Стоянов, Ив. 2010 – Стоянов, Ив. История на Българското възраждане. В. Търново: Ивис.

Тодев 2009 – Тодев, И. Възгледът на Марин Дринов за Българското национално възраждане. – В: Сборник по случай 170-годишнината от рождението на проф. Марин Дринов. изд. на БАН. София, 2009, 135-142.

Тодоров 1968 – Тодоров, Г. Историческите възгледи на Паисий Хилендарски. – В: Известия на Института за история. Т. 20. София, 1968, 95-166.

Христов 1972 – Христов, Хр. Паисий Хилендарски. Неговото време, жизнен път и дело. София: „Наука и изкуство“.

Цанев 1981 – Цанев, Д. Васил Априлов и неговите възгледи за българската история. – Проблеми на Българското възраждане. София: БАН, 1981, 152-182.

Цанков 1900 – Цанков, К. 23 писма и бележки на В. Левски по неговата апо-

столска дейност в България през годините 1871 и 1872. София: Държавна печатница.

Цибранска-Костова 2013 – Цибранска-Костова, М. Сборникът „Различни потреби“ на Яков Крайков между Венеция и Балканите през XVI век. София: Изд. Валентин Траянов.

Шарова 1981 – Шарова, Кр. Проблеми на Българското възраждане. – Проблеми на Българското възраждане. София: БАН, 1981, 5-32.

Шишманов 1965 – Шишманов, Ив. Избрани съчинения. Т. I. Българско възраждане. Студии. под ред. на Г. Димов. София.

Шишманов 1966 – Шишманов, Ив. Избрани съчинения. Т. II. Фолклор и етнография. Литературна теория. История и критика. Студии по обществени и културни въпроси. под ред. на Г. Димов. София: Издателство на БАН.